FANNY DJINDJIHAŞVILI

ANTIM IVIREANUL

Cărturar umanist

Junimea

FANNY DJINDJIHAŞVILI

ANTIM IVIREANUL- CĂRTURAR UMANIST

FANNY DJINDJIHAŞVILI

ANTIM IVIREANUL

Cărturar Umanist



EDITURA JUNIMEA • IAŞI • 1932

PREFAŢĂ

Către începutul domniei lui Constantin Brâncoveanu, a venit în ţara noastră ca „meşter de tipare" un tînăr georgian pe nume Andrei. Se ştiu puţine lucruri în legătură cu viaţa şi formaţia sa anterioară. Este sigur că, în afară de meşteşugul rar şi atît de căutat al imprimeriei, el cunoştea cîteva limbi străine (gruzina maternă, greaca, turca, probabil araba şi italiana), gravura, sculptura şi pictura. Trebuie să fi fost un tînăr cu viaţă bună şi învăţat, de vreme ce a fost de îndată adoptat de cele mai înalte cercuri ale culturii româneşti. Călugării sub numele de Antim, ajuns la cele mai înalte ranguri ecleziastice, el a rămas în istoria culturală şi politică a noii sale patrii sub numele de Antim Ivireanul. Dar, în afară de valoroasele sale contribuţii la făurirea românei literare şi a literaturii noastre noi, în afara operei de artist şi tipograf, în afara calităţilor de patriot, îndrumător spiritual şi om politic, identificat pînă la moarte cu idealurile poporului român, Antim a avut şi meritul de a fi durat o punte de cunoaştere reciprocă preţuire şi prietenie între gruzini şi români.

Poporul gruzin era, fără îndoială, prezent în conştiinţa românească a secolelor XVII —XVIII prin informaţii mijlocite de cultură şi schimburi economice. Se ştia la noi despre această ţară din răsăritul Europei, din îndepărtatul Coucaz, cu o creaţie spirituală originală, cu oameni viteji, iubitori de libertate, cu artişti şi meşteşugari iscusiţi. Călători, neguţători, în peregrinările lor sau în intîlnirile din marile centre ale Europei Orientale, au transmis informaţii care se adăugau celor din vechile noastre cărţi. Dar, prin Anlim Ivireanul, aceste însuşiri ale gruzinilor au fost exemplar dovedite contemporanilor săi români care au preţuit, desigur, şi mindria cărturarului de a-şi evidenţia originea prin chiar numele său. El a favorizat legăturile dintre cele două patrii ale sale prin trimiterea la Tbilisi a unui ucenic, Mihail, fiul lui Ştefan, care a întemeiat acolo o tiparniţă în limba gruzină şi a scos de sub teascuri cărţi frumoase, la porunca regelui Vahtung al Vl-lea. În felul acesta, el a prilejuit şi compatrioţilor săi gruzini o îmbogăţire a cunoştinţelor despre poporul român, cultura, viaţa, luptele şi idealurile sale.

Prin Antim, au fost lărgite temeiurile unei durabile prietenii, care leagă pinâ azi cele două popoare.

Cartea de faţă este fructul acestei opere îndelungate de cunoaştere reciprocă romăno-gruzină şi ultimul document al ei. l-anny Djindjihaşuili s-a consacrat de mult alcătuirii unui portret gruzin al lui Antim Ivireanul, con- tinuind eforturile altor specialişii din Tbilisi în istoria culturii. Pentru ducerea la bun sfirşit a cărţii de faţă, autoarea se recomandă prin buna sa pregătire privind trecutul românesc şi gruzin, demonstrată prin studiile publicate pe această temă şi prin biografia lui Antim Ivireanul, apărută la Tbilisi în 1970.

Fără îndoială, reconstituirea personalităţii lui Antim este un efort ştiinţific întemeiat, în primul rind, pe cercetarea activităţii marelui cărturar în Ţara Românească şi reliefată prin contribuţiile a numeroşi specialişti români şi străini de la Nicolae Iorga, Emile Picot şi Mario Ruffini pini la Aurelictn Sacerdoţeanu, Radu Albala şi Gabriel Ştrempel. fn stadiul actual al cercetărilor, perioada gruzină a vieţii lui Antim, familia lui, mediul în care s-a născut şi a ucenicit rămin încă necunoscute. Dar nu-i mai puţin adevărat că specialiştii, ca şi marele public român vor cili cu interes deosebii cartea de faţă pentru calitatea ei singulară pe care numai un autor din Georgia i-o putea conferi, şi anume : imaginea pe care viaţa şi opera marelui cărturar o proiectează pînă astăzi în conştiinţa naţiunii din care se trage.

Această imagine o aflăm bogatăîn nuanţe, *autentică, deplin evocatoare în această carte. Fanny Djindjihaşivili a ştiut să-l aşeze pe Antimîn ambianţa culturală în care a trăit, a gîndit, a creat, şi în felul acesia ne demonstrează că, odată cu portretul cărturarului, cultura românească însăşi a fost proiectată cu realizările ei din secolele al XV II-lea — XV111-lea în conştiinţa gruzină. Informaţiile privind mediul cullural ivirean din aceeaşi epocă ne permit să închipuim notele exotice ale scriitorului şi artistului, pe care-l păstram în minte numai în veşmînlul şi cu trăsăturile sale româneşti.*

Cu aceste merite oferă autoarea publicului românesc *această carie, care se înscrie ca o nouă şi valoroasă contribuţie la propăşirea prieteniei şi coope-*

VIRGIL CÂ.NDEA

C U V î N T [ÎNAINTE

„De cîte ori va voi cineva să deschidă cartea suvenirurilor literare ale naţiei române, numele lui Antim tipograful se va prezenta cu onoare printre cele dinţii. Istoria propăşirii noastre naţionale îl va aminti în veci cu laude şi-i va acorda în tot timpul glorioasele prerogative ce se dau acelora care ştiu a se pune în capul luminării unui popor“ — scria Alexardru Odobescu[1].

Alături de sărbătorirea lui Nicolae Bălcescu, Dimitrie Bolintineanu, Alecu Russo, Nicolae Filimon, Anton Pann, organizaţia Naţiunilor Unite pentru Ştiinţă şi Cultură U.N.E.S.C.O. a cuprins în filele calendarului său din 1975 şi aniversarea a 325 de ani de la prezumtiva naştere a lui Antim Ivireanul. După numai un an, a urmat comemorarea a 260 de ani de la moartea tragică a acestui luminător al poporului român, scriitor şi tipograf, umanist, propovăduitor al poporului în vremuri de adînci frămîntări sociale, cînd în Ţara Românească, ca pretutindeni în Europa, începuse să bată vîntul revendicărilor naţionale şi sociale pentru dreptate, libertate şi frăţie. Lucrarea se doreşte o pioasă rememorare a acestei personalităţi, în vederea unei largi cunoaşteri şi popularizări a vieţii şi operei sale. Figură de eminent cărturar, personalitate complexă, care s-a identificat pe deplin cu năzuinţele poporului din patria de adopţiune, Antim Ivireanul

Al. Odobescu, *CUtva*,
Snagov, În „Opere alese“, II, 1941, p. 282t

s-a situat în fruntea valorilor culturale din epoca brînco- venească, iar opera sa, cercetată tot mai mult azi, relevă caracterul progresist şi profund patriotic al unei activităţi prodigioase.

Dorinţa lui nestrămutată de a vedea neamul românesc liber şi independent a plătit-o cu preţul vieţii. Activitatea multilaterală a lui Antim Ivireanul s-a desfăşurat în condiţiile apăsătorului jug al tiraniei şi exploatării turceşti, la care s-au mai adăugat sărăcirea ţării de biruri şi corvezi, învrăjbirea între boieri şi jugul robiei ţăranilor. „în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, într-o epocă scurtă, dar semnificativă pentru trecutul cultural, cînd a activat Antim Ivireanul, Ţara Românească se afla prinsă în jocul diplomatic al marilor puteri europene, îndeosebi al celor înconjurătoare, ale căror interese politice şi religioase contradictorii se încrucişau şi se ciocneau pe teritoriul ei“ — remarca I. Rămureanu?.

Tipograf neîntrecut, scriitor dăruit cu un talent literar surprinzător, cel dintîi reprezentant de valoare al genului oratoric la români, iscusit traducător şi editor, caligraf şi xilograf, sculptor şi zugrav, jurist şi miniaturist, Antim Ivireanul a parcurs „cursus honorum“ al vremii sale, situîndu- se printre autorii primelor manifestări creatoare, alături de principii cărturari Neagoe Basarab şi Dimitrie Cantemir, de cronicari, de stolnicul Cantacuzino, de Olahus şi spătarul Milescu, de mitropoliţii Varlaam şi Dosoftei.

F. *DJ.* [1]

[1] I. Rămureanu, *Antim loireanul, luptător pentru ortodoxie, B.O.R.* LXXXIV, 1956, nr. 8-9, p. 831.

GRUZIA ÎX SECOLUL AL XVII-LEA

Poporul gruzin este un popor de străveche cultură. Aşezate în antichitate pe teritorii ce se întindeau pe ţărmul estic al Mării Negre, populaţiile colhilor şi iberilor se află sub influenţa grecilor, toţi marii istorici ai acestora, începînd de la Hesiod şi continuînd cu Xenofon, Herodot şi Strabo, dîndu-ne informaţii despre cultura lor materială şi spirituală.

Cuceririle romane fac ca, începînd din sec. I î.e.n., teritoriile transcaucaziene să intre în sfera de influenţă a Imperiului Roman. Devenită, în secolele I—II e.n., o arenă de veşnice lupte între romani şi părţi, provincia iberică (Chartli) se detaşează dintre ele într-un stat independent, pe care împăratul Traian şi mai apoi toţi urmaşii săi ţin să-l aibă drept aliat, acordîndu-i un statut favorizant.

Acest fapt a făcut posibilă afirmarea aici, la începutul secolului al IV-leaJ, a creştinismului, care în acel moment era deja consfinţit ca religie oficială a Romei. Creştinismul a permis dezvoltarea de relaţii culturale cu Europa. Gruzia devine membră cu drepturi egale a comunităţii creştine de Răsărit. Ea aduce prin reprezentanţii ei prinţul Bakur, Petre Iverul (Dionisie Areopagitul), Zahari Chartveli, Ioane Petridzi, Micael Modrelceli o contribuţie de preţ la marea sinteză de idei care a intrat în gîndirea filozofică şi culturală universală sub numele de cultura orientului creştin.

Elementul georgian, ca şi cel armenesc sau slavon vor juca, la fel ca şi cel românesc, un rol important în crearea literaturii creştine de limbă greacă. [1]

[1] Regele Minan primeşte botezul În anul 337.

în secolul al Vll-lea, izgonirea perşilor din Transcauca- zia — pe care o ţineau ocupată încă din secolul al V-lea, de către regele bizantin Iracli, care-i învinge într-un şir de bătălii — accelerează procesul de apropiere a populaţiilor din estul şi vestul Gruziei.

În secolele al Vll-lea —Xl-lea feudalismul se consolidează, favorizînd dezvoltarea unei culturi naţionale originale. Arhitectura, scrierea şi literatura cunosc o dezvoltare impetuoasă. Cel mai avansat sub raport economic şi cultural devine acum principatul Tao-Clardjetia, ai cărui conducători se află în fruntea tuturor formaţiunilor statale gruzine. în vremea lui David al IV-lea Constructorul (1089—1125), Gruzia devine un stat puternic centralizat.

Sub urmaşii lui David al IV-lea, monarhia feudală gruzină continuă să se dezvolte, pentru ca sub domnia strănepoatei acestuia, împărăteasa Tamara (1184 —1253), Gruzia să devină statul cel mai puternic din Asia Mică, care în urma a numeroase victorii repurtate asupra statelor musulmane vecine, la începutul secolului al XIII-lea, îşi întindea stăpînirea sau avea în dependenţă vaste teritorii ale Caucazului de Nord, Transcaiicaziei răsăritene, ţărmului sudic al Mării Negre, întregii Armenii, cu o populaţie totală de Vreo 12 000 000 de locuitori.

Acum cultura paleogruzină atinge apogeul. înflorirea gîndirii filosofice se leagă de numele lui Arseni Icaltoeli şi Ioane Petridzi, care, alături de impecabile traduceri din filosofii greco-bizantini, scriu tratate de filozofie originale. Tot acum se dezvoltă literatura istorică. în secolul al XH-lea, scrierile a diferiţi istorici sînt reunite într-un codice intitulat „Cartlis Ţhovreba“.

Alături de tradiţiile proprii, cultura elină şi cea bizantină sînt bogat reprezentate în Gruzia, la fel ca şi cea arabă şi persană. Circulaţia pe aria culturală se face în sens biunivoc, elementul gruzin influenţînd şi el organic arta bizantină şi persană.

Invazia horezmilor din 1225 —1228, iar apoi cucerirea Gruziei de către mongoli, în 1230—1231, distrug economia Gruziei şi. unitatea ei politică, anihilîndu-i dezvoltarea. în prima jumătate a secolului al XlV-lea, Gheorghi al V-lea Magnificul a reuşit să îmbunătăţească situaţia economică

a ţării, redîndu-i prestigiul de odinioară. Dar în 1386 —1403, ea este călcată în opt rînduri de Taxnerlan şi nu mai reuşeşte secole întregi să revină la situaţia dinainte. Populaţia se răreşte simţitor, activitatea economică slăbeşte, nivelul de cultură scade. Refacerea nu era posibilă, întrucît în secolele următoare poporul gruzin a avut de luptat împotriva a tot felul de expansiuni străine. Căderea Bizanţului a agravat şi mai mult această stare. Decadenţa a dus şi la dispariţia unităţii politice, ţara divizîndu-se în principatele Caheti şi Cârtii, în partea ei răsăriteană, şi Imereti, în partea apuseană. De aceasta din urmă s-au separat voievodatele Abhazia, Guria, Megreli. Sudul Gruziei — Samţhe-Saataba- go — constituia un voievodat independent.

tncepînd din secolul al XVI-lea ţara se transformă într-un teatru de lupte înverşunate între Turcia şi Iran, care doreau s-o supună total. Poporul gruzin s-a împotrivit cu înverşunare şi unora şi altora. Mii de gruzini au pierit în cursul invaziilor.

Deşi au fost şi perioade în care conducătorii principatelor şi voievodatelor au izbutit să îmbunătăţească starea ţărilor lor, Gruzia s-a aflat mereu într-o situaţie foarte grea.

în prima jumătate a secolului al XVII-lea, Cârtii şi Caheti âu fost prinse în lupte grele împotriva kizilbaşilor[1] şahului Abas I, care plănuia exterminarea fizică totală a gruzinilor şi colonizarea ţării cu populaţii turce. Numeroşi gruzini au înscris pagini de vitejie în lupta împotriva Iranului. Printre aceştia, conducătorul de oşti Gheorghi Saakadze, principele Cahetiei-Teimuraz I, care a fost şi un mare poet, principele Cartliei-Luarsab. Mulţi gruzini au fost strămutaţi forţat în Iran, unde s-au statornicit în diverse grupuri etnice: fereidani, horasmi, şadanberaţi.

În urma acestor lupte sîngeroase, iranienii au fost siliţi să dea înapoi.

Principii gruzini au fost constrînşi în repetate rînduri, să recunoască vasalitatea principatelor lor faţă de Iran şi Turcia. Astfel, din 1518 Caheti şi Cârtii capătă statutul de „Mulk — şi — moorus“, ceea ce însemna că era socotit un teritoriu privilegiat în sensul că principele său era suveran pe pâ-

[1] Războinici iranieni cu turbane roşii.

mînturile sale, dar pentru a se urca pe tron trebuia să primească învestitura şahului Iranului, să pornească în campanii cu soldaţii săi la cererea acestuia şi să plătească bir.

Partea apuseană a Gruziei a intrat în sfera de influenţă a Turciei, care a cucerit în secolul al XVI-lea principatul Samţhe-Saatabago, transformîndu-l în paşalîc. Islamul a impus modul de viaţă şi obiceiurile turceşti. Astfel, unul din cele mai dezvoltate principate gruzine îşi vedea ameninţată existenţa naţională. în afară de aceasta, el devenea o bază de atac pentru cucerirea Gruziei apusene, care în secolul al XVII-lea se afla într-o stare de extremă decadenţă.

Procesul de dezmembrare în principatele Imereti şi voievodatele Megreli, Abhazia şi Guria continuă să se adîn- cească. Se formează definitiv voievodate separate. Dintre acestea se întăreşte în mod deosebit Megreli, al cărui principe Levan al II-lea Dadiani (1611—1657) încearcă să reunească sub sceptrul său întreaga Gruzie apuseană.

Neîncetatele războaie dintre principat şi voievodate ruinează ţara şi îi slăbesc puterea politică. Ea cade tot mai mult sub influenţa puternicilor săi vecini musulmani. în secolul al XVII-lea, Abhazia, Megreli. Guria, iar mai apoi şi Imereti plătesc bir Turciei. Dealtfel, înşişi feudalii erau cei care contribuiau la întărirea stăpînirii turceşti, chemînd-o în ajutor în cursul nesfîrşitelor lupte ce se dădeau între ei. Astfel turcii au reuşit să pună mîna pe cetatea Kutaisi.

La mijlocul secolului, în Gruzia apuseană izbucneşte o puternică răzmeriţă. Lipsa unei puteri centralizatoare îi ajută pe stăpînii feudali să pună mîna pe pămînturile principilor şi pe cele ţărăneşti, să desfiinţeze episcopatele, ocupînd pămînturile acestora. Tot acum începe vînzarea gruzinilor, în specia! a ţăranilor, în afara hotarelor ţării. Bandele de negustori de oameni hălăduiesc nu numai la graniţe, ci chiar în centrul ţării, unde se instalează nesiguranţa şi domnia bunului plac. Creşterea exploatării îi aduce pe ţărani într-o stare jalnică. Epidemiile îşi fac loc, pustiind totul.

Chiar şi în această epocă, de decadenţă totală, în Gruzia apuseană se menţin însă elemente de cultură naţional-reli- gioasă, fapt consemnat în cronicile misionarilor catolici, care îşi intensificaseră activitatea prin acele locuri. De la italianul De Castelli ne-a rămas o înfăţişare amănunţită

a traiului şi moravurilor epocii, ca şi o descriere a curţii lui Levan al Xl-lea Dadiani'.

în a doua jumătate a secolului, are loc o întărire a puterii principatului Cârtii, pe al cărui tron se urcă, în 1658, Vahtang al V-lea (Şah Abazj, din neamul Bagrationilor.

Englezul D. Lang îl descrie pe Vahtang al V-lea ca pe un „om plăcut la chip, bun conducător de oşti, experimentat diplomat şi un agreabil interlocutor“ Graţie darurilor sale, el devine o figură remarcabilă nu numai în ţinutul transcauca- zian, ci şi în cuprinsul marelui imperiu iranian. El reuşeşte să scoată principatul Cârtii din starea de ruină şi introduce o serie de legiuiri noi şi avansate. Sub domnia sa, misionarii catolici îşi intensifică activitatea. în deceniul al 8-lea, la Tbilisi ia fiinţă o misiune a ordinului Capucinilor. Avînd conştinţa clară a faptului că numai o Gruzie unită îşi poate cuceri independenţa faţă de Iran şi Turcia, Vahtang al V-lea întreprinde o serie de tentative de a uni ţara, tentative soldate cu oarecare succese. Astfel, el urcă pe fiul său Arcil pe tronul Cahetiei, dar în urma complicării situaţiei politice, acesta este silit să părăsească Caheti în anul 1675. Activitatea politică a lui Vahtang al V-lea stîrneşte nemulţumiri în Iran. în 1676, el moare în drum spre Ispahan, unde fusese chemat pentru a i se cere socoteală. La tronul Cartliei se urcă fiul său cel mare, Gheorghi al Xl-lea.

Gheorghi al Xl-lea este, la rîndul lui, o mare personalitate’ iscusit conducător de oşti şi un om înzestrat cu o deosebită tărie fizică şi spirituală. În 1688, poporul Cahetiei îi cere să alunge din Caheti pe guvernatorul iranian. El este gata să ia această cerere drept pretext spre a-şi atinge ţelul de unificare a Gruziei apusene. Dar îşi atrage nemulţumirea şahului Suleiman, care tri mite trupe, instalînd în acelaşi an pe tronul Cartliei pe principele Iracli I, nepotul lui Teimuraz I, principele Cahetiei, care trece la mahomedanism. Gheorghi I, refugiat în Gruzia apuseană, speră într-o revenire la trenul Cartliei şi continuă să lupte pentru el. Prilejul favorabil se iveşte în 1696. [1]

[1] Don Cliristoforo De Castelli, *Relazionc e Album dei schizzi sulla Georgia del secolo XVII,* Tbilissi, 1978.

[2] D. Lang. *The last Years of Georgian Monarchy.*

Iracli I se discreditase total : nu-şi cunoştea poporul şi ţara. Situaţia internă se agravase în imperiul întemeiat de şahul Abaz, care ameninţa să se dezmembreze. În aceste condiţii, la curtea şahului s-a hotărit să fie folosită vitejia şi iscusinţa militară a gruzinilor, pe care cercurile diriguitoare ale Iranului o preţuiau dintotdeauna. Apelînd la serviciile lor de soldaţi destoinici, ei distrăgeau, în acelaşi timp, pe cele mai înzestrate căpetenii ale gruzinilor din mişcarea antiir- niană ce avea loc în interiorul propriei ţări. În virtutea acestui fapt, mulţi gruzini deţineau funcţii înalte în armata iraniană, fapt ilustrat de D. Lang printr-o multitudine de exemple, în cartea sa mai sus citată, în care afirmă că, în cursul secolului al XVII-lea, în armata iraniană serveau de la 8 000 pînă la 40 000 de gruzini.

Gruzinii ocupau slujbe de seamă şi în administraţie, bucurîndu-se de respect şi autoritate, astfel incit un misionar francez ce călătorea în secret prin Iran, cu veşminte gruzine, a fost tratat cu respect.

În viaţa culturală a Iranului, gruzinii s-au manifestat plenar, dînd în secolul al XVII-lea pe poeţii Kaihosro-han, Zeinal-beg, Zurab-beg, pe pictorii Disabadari, Siaoş-beg şi alţii.

Talentele militare unanim recunoscute ale lui Gheorghi al Xl-lea l-au determinat pe şah să facă pace cu el. Totodată, şahul sacrifică pe Iracli I, care îi era fidel, redînd tronul lui Gheorghi al Xl-lea. Acesta din urmă este chemat la Ispahan în 1696. dar. deşi fusese întărit pe tron, nu mai este trimis înapoi în Gruzia, ci numit guvernator general al provinciei Kirman. Ca locţiitor al său la comanda trupelor este numit fratele său Levan. În acest timp, în Gruzia domnea fratele lui Levan — Vahtang, sub numele de Vahtang al Vl-iea. Gheorghi şi Levan au eliberat cîteva provincii de popoarele învecinate, care le atacaseră. Mulţumit de serviciile lui Levan, şahul îl numeşte, drept răsplată, Divan-beg (consilier), iar pe fiul său Kaihosro îl face prefect de Ispahan.

Aflînd de moartea lui Gheorghi al Xl-lea, ucis mişeleşte în cursul unor lupte în 1709, şahul îl cheamă la el pe Kaihosro, al cărui tată Levan murise în acelaşi an, numindu-l principe al Cartliei şi „amirspasalar“ (mare comandant de oşti). Dar, deşi numit principe, Kaihosro n-a plecat, pînă

în 1711, în Cârtii, la cîrma căruia continua să se afle principele Vahtang, care li trimise 1 500 de călăreţi gruzini.

Gruparea ant.igruzină aflată în preajma şahului a încercat djă-l împiedice pe Kaihosro s'ă organizeze o nouă expediţie în provinciile răsculate. Cu toate acestea, Kaihosro a reuşitiniţial să obţină importante succese militare. Dar din cauza trădărilor şi dezertărilor din rîndurile iranienilor a fost înfrint, căzînd eroic, la 2b octombrie 1711, pe cîmpu 1 de bătaie.

Sîngele vărsat de gruzini pentru interesele Iranului a dat Cartliei un răgaz în care nil a cunoscut invazii din partea acestuia.

După moartea lui Gheorghi al Xl-lea şi a lui Kaihosro Cârtii a fost cîrmuit de Vahtang, locţiitor între 1705 şi 1712, şi principe între 1716 şi 1722. Venit în fapt la cîrma statului încă din 1703, Vahtang începe o luptă energică pentru restabilirea ordinii şi prosperităţii în Cârtii. Bogata sa activitate se răsfrânge binefăcător asupra tuturor domeniilor vieţii de stat şi sociale. El începe prin a restaura legiuirile încălcate sub domnia lui Iracli I, înlăturând pe oamenii acestuia şi readucîndu-i în drepturi pe partizanii lui Gheorghi al Xl-lea.

Apoi, începe să acorde tot sprijinul său bisericii, luînd iniţiativa convocării unui sinod, care alege drept cap al biserir cii pe fratele său Domenti; aceasta duce, desigur la întărirea puterii proprii.

Vahtang a depus multe stăruinţe pentru reîntoarcerea ţăranilor băjeniţi în timpul domniei lui Iracli, aşezîndu-i în sate demult pustiite din regiunile : Kvişheti, Trialeti Gudjareti.

Sub domnia sa s-a desfăşurat o vastă operă de construcţie. Palate noi au fost zidite la Tbilisi, Gori şi Kodjori, precum şi karavanseraiuri la Tbilisi. Drumuri şi poduri au fost reparate, iar canalele de irigaţii reconstruite, permiţîndu-se, dezvoltarea agriculturii. Treptat viaţa economică a Cartliei începea să devină înfloritoare. Păstoritul a cedat locul agriculturii intensive. Au crescut suprafeţele plantaţiilor de bumbac, ale culturilor de dud pentru creşterea viermilor de mătase şi ale viilor.
Veniturile statului au crescut, iar circulaţia monetară a fost reglementată. Prosperitatea generală a Cartliei s-a re

flectat asupra dezvoltării oraşului Tbilisi, care a devenit un centru comercial şi meşteşugăresc important, cu peste 200 000 de locuitori.

Astfel Cartili a ajuns cu mult înaintea tuturor celorlalte provincii gruzine la începutul secolului al XVIII-lea, atît în ceea ce priveşte densitatea populaţiei, cît şi starea economiei. Un rol important a jucat în această privinţă reglementarea dreptului civil şi privat de către Vahtang, care a întocmit, cu ajutorul marilor feudali şi al feţelor bisericeşti, codul de legi „Djuli“. În vederea redactării lui, V ahtang a adunat şi a utilizat numeroase monumente de drept vechi gruzine, precum şi străine (precepte biblice, legi greceşti, armeneşti). Tot datorită străduinţelor sale a fost elaborat un alt monument al legislaţiei gruzine : „Dastur — lamali“, care reprezenta legea fundamentală a statului.

întocmite pentru Cârtii, legiuirile lui Vahtang au fost recunoscute şi în celelalte regiuni ale ţării. Ele au fost apreciate în mod deosebit de specialiştii europeni[1].

Vahtang a acordat o atenţie deosebită dezvoltării culturii naţionale, înfiinţînd o comisie de învăţaţi care să întocmească o istorie a Gruziei, sub conducerea lui Beri Igna- taşvili. Depunînd o vastă activitate, această comisie a întocmit o istorie a Gruziei de la începutul secolului al XIV-lea pînă în secolul al XVII-lea. Din această şcoală de vestiţi învăţaţi făcea parte şi fiul lui Vahtang, principele Vahuşti, strălucit istoric şi geograf. Mîndria acestei pleiade de mari învăţaţi era preceptorul lui Vahtang, Sulhan-Sabba-Orbeliani mare lexicograf, savant, poet, fabulist, diplomat şi bărbat de stat remarcabil. Dicţionarul explicativ întocmit de el constituie şi astăzi un tezaur al limbii gruzine.

Printre măsurile de ordin cultural luate de Vahtang se cuvine amintită, în primul rînd, întemeierea primei tipografii gruzine din Gruzia. Aici a fost tipărită, în 1712, monumentala carte a literaturii gruzine „Vephis Tkaosani“, cu comentarii scrise de însuşi Vahtang, care era deopotrivă istoric, poet, traducător şi critic.

Rodnica activitate a principelui locţiitor Vahtang a fost întreruptă în urma morţii lui Kaihosro, în 1711, cînd a pornit

[1] V. Joseph Karst. *Code Georgien du roi Vahtang VI,* Strassbourg, **1934, 37.**

spre Iran cu speranţa că şahul îi va consolida poziţia de principe pe tronul Kartliei. Dar au început sa acţioneze marii feudali, ca şi şefii garnizoanelor persane din Gruzia, cărora Vahtang nu le era pe plac. Şahul a cerut acestuia să treacă la mahomedanism, lucru pe care Vahtang l-a refuzat. Drept urmare, şahul numeşte pe tronul Cartliei pe fratele său Iesse, care trece la mahomedanism, reţinîhdu-l pe Vahtang, de fapt, ca prizonier.

Spiritele înaintate ale înaltei societăţi gruzine au depus toate străduinţele spre a obţine eliberarea lui Vahtang. Sulhan-Saba-Orbeliani, care trecuse la catolicism, a întreprins în acest scop o călătorie în Europa în 1713. El s-a făcut mesagerul înaltelor cercuri oficiale ale ţării sale, care doreau o alianţă cu biserica catolică şi cu Franţa, punîndu-şi speranţa în protecţia din partea acestora. A fost primit cu mari onoruri de Papa de la Roma şi de Ludovic al XIV-lea. Manierele sale alese au produs o impresie deosebită la curtea Regelui-Soare, dar n-a reuşit să primească nici un sprijin real. Dezamăgit, Vahtang a fost silit să treacă la mahomedanism.



VIAŢA LUI ANTIM IVIREANUL

în trecutul îndepărtat, în mai multe ţări ale lumii ¡(Siria, Palestina, Grecia, Bulgaria) au existat focare de cultură georgiană, care au jucat un rol important în dezvoltarea şi răspîndirea ei.

Reprezentanţi ai filozofiei şi culturii georgiene, ca: Petre Iverul (Dionisie Areopagitul), Gheorghi Atoneli, Ioane Petridzi, Grigol Bacuriani şi mulţi alţii au dus faima ţării departe de graniţele ei.

Un loc deosebit printre marii oameni de cultură de origine georgiană, a căror activitate s-a desfăşurat pe meleaguri străine, îi aparţine lui Antim Ivireanul, căruia georgienii îi spun Antimoz Iverieli (după vechea denumire a Georgiei — Ibeiia sau, greceşte, Iviriâ), eminent cărturar, tipograf, scriitor ctitor şi miniaturist din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea, pentru care Ţara Românească a devenit a doua patrie şi căreia i-a consacrat toată energia şi viaţa sa.

După cum am relatat mai sus, în secolul al XVII-lea Georgia a devenit arena de luptă a două state inamice — Persia şi Imperiul Otoman, care urmăreau acelaşi scop: acapararea Georgiei şi nimicirea poporului georgian.

Duşmanii devastau oraşele şi satele, vindeau tineri şi fete georgiene în Turcia şi în alte ţări ale Orientului Apropiat, în sclavie.

în această perioadă, de grele încercări pentru poporul georgian, perioadă tulbure a istoriei Georgiei, vicisitudinile sorţii l-au aruncat pe tînărul Antim (Andro) departe de ţara sa şi, după un timp destul de îndelungat, a ajuns în Ţara Românească (Valahia).

Furtunile care au trecut peste patria lui Antim i-au şters urmele copilăriei — nu avem date precise despre familia sa. Dar puţinele informaţii care au ajuns pînă la noi atestă că era georgian de origine. În primul rînd, Antim însuşi iscălea Ivireanul, Antim din Iviria. Şi, totuşi, unii cercetători de seamă nu erau siguri de originea lui Antim. Căutînd să elucideze lacunele din biografia marelui cărturar, au emis diferite păreri, uneori chiar contradictorii, care astăzi nu mai şînt valabile.

N. Iorga înclina să creadă că Antim s-a născut dincolo de Marea de Azov[1], deşi mai tîrziu afirma că Antim se trăgea din Iviria-Georgia, dintr-un neam cu o străveche cultură.

Al. Odobescu îl considera născut în sudul Dunării, călugărit la mănăstirea Ivir de la Athos[1 2 3].

Mitropolitul Athanasie Mironescu[3], Gh. Enăceanu- Craioveanu[4 5 6] ş.a., erau de părere că Antim a venit în copilărie în Moldova, unde a vieţuit vreme îndelungată.

Episcopul Melhisedec al Romanului, fost membru al Academiei, a atras prima dată atenţia asupra lui. El amintea că Antim era georgian, că s-a născut în Caucaz, şi anume în Iberia sau Iviria (denumirea grecească), de aceea el însuşi iscălea Ivireanul. Melhisedec* amintea că Antim cunoştea mai multe limbi, în primul rînd limba lui maternă — geogiana. G. Ştrempel" subliniază că studiul lui Melhisedec rămîne valabil şi astăzi, în părţile lui esenţiale.

Alţi cercetători, din secolul trecut şi pînă în zilele noastre, români şi străini, cum au fost: prof. P. Haneş, I. Bianu,

[1] N, Iorga, În *Istoria literaturii române, sec. XVIII,* voi. I, Bucureşti, 1910, nota 1, p. 419.

[2] Al. Odobescu, *Ctleva ore la Snaooo,* Revista română, II, 1862, p. 402.

[3] At. Mironescu, *Sfînta episcopie a eparhiei râmnicului — Noul Severin în trecut şi acum,* Bucureşti, 1906., p. 86.

[1] *Condica tfinlă,* publicată de Ghcnadie Enăceanu, voi. I, Bucureşti, 1866, p. 100.

[5] Antim Ivireanul, *Predice făcute pe la praznice mari de Antim Ioi-reanul, mitropolitul TJngrovlahiei,* 1709 — 1716. Publicitate de prof. I. Bianu, cu notiţe biografice de episcopul Melhisedec, Bucureşti 1886, p. XV ; cf. *Didahiile ţinute în Mitropolia din Bucureşti de Antim Ivireanul, mitropolitul Ungroolahiei 1109 —1716,* publicate şi corectate de Constantin Erbiceanu, cu notiţe biografice de episcopul Melhisedec, Bucureşti, 1888, p. XX.

[6] G. Ştrempel, *Antim Ivireanul,* În Analele Academiei R. S. România, anul 100 (1966), scria IV, voi. XVI.

N. Dobrescu, P. Constantin eseu-Iaşi, D. Bogdan, Emile Picot, Mario Ruffini şi mulţi alţii nu mai pun la îndoială originea georgiană a lui Antim.

P. Constantinescu — Iaşi’ afirmă: „Antim (And ro) s-a născut în Iviria, de unde a fost răpit şi vîndut fn sclavie de turci... Antim, fiul poporului georgian, mare patriot...“

D. Bogdan* notează : „Este cunoscut numai că era fiu! lui Ion şi al Măriei, şi provenea din Iveria (denumirea clasică a Georgiei ...). Profesorul italian Mario Ruffini* remarcă acelaşi lucru : „Fiul lui Ioan şi al Măriei este născut în Georgia ; denumirea clasică este Iviria, de aici şi numele de Ivireanul“. Savantul francez Emile Picot* scrie: „Antim Ivireanul nu uita să amintească în nici o lucrare originea sa georgiană... Deşi georgian de neam, Antim s-a legat cu tot sufletul de a doua sa patrie, cu care s-a identificat complet...“.

în ceea ce priveşte izvoarele georgiene din trecut, cele mai multe privind istoria tipografiei (Kvashadze, Gorde- ziani, A. Hahanaşvili, Z. Cicinadze), ca şi cele contemporane (K. Şaraşidze, G. Leonidze, Ş. Kurdghelaşvili), iar în ultimii ani cele două monografii privind activitatea multilaterală a lui Antim aduc date care demonstrează originea sa georgiană[5], [5].

În Georgia, Antim a fost amintit îndeosebi în legătură cu istoria tiparului, dar originea georgiană a lui Antimoz (cum îl numesc georgienii) nu s-a pus niciodată sub semnul întrebării. O dovadă în plus că Antim e georgian o găsim [1 * * 4 5]

[1] P. Constantinescu-Iaşi, *Legăturile culturale româno-ruse în trecut,* Editura Academiei R.P.R., 1954, p. 176.

* D. Bogdan, *Viaţa lut Antim Ivireanul,* în B.O.R., XXIV, N. 8 — 9, 1956, p. 679.

’ Mario Ruffini, *Il metropolita valacco Antim Ivireanul* (1716), în : „Oikumenikon“ (Roma), 1966, vol. III, p. 357—398.

[4] Emile Picot, *Notice biographique el bibliographique sur l’imprimeur Anthime d’Ivir, métropolitain de Valachie.* în *Nouveaux Mélanges Orientaux.* Mémoires, textes et traductions publiés par les professeurs de l’Ecole spéciale des langues oriéntales vivantes, à l’occasion du Vile. Congrès international des orientalistes réunis à Vienne (septembre 1886). Paris, 1836, p. 513-560.

[5] Fanny Djindjihaşvili *Antimoz Iverieli,* Literatura da helovneba, Tbilisi, 1967 (în limba rusă).

• O. Gvincidze, *Antim Iverieli,* Tbilisi, Meţniereba, 1973 (în limba georgiană).

în cartea tipărită în limba arabă, unde Antim iscăleşte *Gurdji,* ceea ce înseamnă georgian.

Se cuvine subliniat faptul că Antim însuşi foloseşte orice ocazie pentru a aminti că era străin în Ţara Românească Chiar şi în scrisoarea către Constantin Vodă Brîncoveanu. din 13 ianuarie 1712 (punctul 92), Antim nota: „Eu sînt străin în ţara asta şi nu se cădea să fiu mitropolitul ţării“, în Buletinul oficial al Patriarhiei româneşti, în *Titulatura milropolUilor,* citim de asemenea : „Succesorul mitropolitului, Teodosie, cunoscutul mitropolit Antim Ivireanul, aproape întotdeauna aminteşte de originea sa georgiană“.

Considerăm că această problemă, a originii lui Antim, este absolut clară, din moment ce secretarul lui Constantin Brîncoveanu, Anton Maria del Chiaro, contemporan cu Antim, care l-a cunoscut îndeaproape, în lucrarea *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valahia',* dîndu-ne informaţii interesante şi preţioase despre viaţa şi activitatea lui Antim, atestă originea sa georgiană, spunînd, între altele, că numele său mirean era Andrei şi că „fost sclav, în adolescenţă, datorită multiplelor sale talente a ajuns la cea mai înaltă treaptă bisericească“.

Nu dispunem însă de date precise despre viaţa lui Antim înainte de 1691, cînd se face cunoscut în Ţara Românească (data cînd tipăreşte prima carte iscălită de el):

„Ivireanul, adică cel născut în Georgia (Ivir), este şi rămîne nentru noi un mare semn de întrebare“ *.

Din spusele lui Anton Maria del Chiaro („luat sclav în adolescenţă şi dus la Constantinopol...“), aruncînd o privire asupra situaţiei din Georgia acelei epoci, se poate trage concluzia că a fost răpit din regiunile de pe litoralul Mării Negre al Georgiei apusene ; e posibil să fi fost răpit şi din alte părţi ale Georgiei apusene sau răsăritene, ştiut fiind faptul că, în secolul al XVII-lea, triburile daghestane (locuitorii munţilor Caucazului de nord) răpeau oamenii şi îi vindeau în sclavie în Crimeea, de unde îi duceau la Constantinopol şi în alte părţi ale imperiului otoman. [1 2]

[1] Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia,* Vencpa, 1718, p. 42 şi p. 220.

[2] Ş. Cioculcscu, *Antim Ivireanul, scriitorul,* în „România literară“, 25 septembrie 1975.

Din *Aşezăminlul mănăstirii Antim*[1] aflăm că, după obiceiul bisericesc, în afară de mitropolitul Antim trebuiau să fie pomeniţi Ioan şi Maria — părinţii lui Antim, ieromonahul Macarie şi Theodosie — binefăcătorii săi.

Din puţinele surse de care dispunem (informaţii şi date d estul de sumare şi vagi, în afară de afirmaţia lui Anton Maria del Chiro), ajungem la concluzia că Antim s-a născut în preajma anului 1650, iar lă vîrsta de 16 ani a fost vîn dut la tîrgul de sclavi din Constantinopol. Ajungînd aici, şi-a făcut o situaţie, a strîns şi ceva avere, în special datorită aptitudinilor sale excepţionale pentru însuşirea limbilor străine şi a culturii, în general. A învăţat limbile greaca clasică, neogreacă, turcă şi arabă.

Este foarte probabil că a atras atenţia asupra sa şi a fost răscumpărat de patriarhul din Ierusalim, ia curtea căruia şi-a format o vastă cultură şi s-a conturat ca o personalitate remarcabilă, uimindu-i pe cei din jur cu arta sa de caligraf, sculptor, desenator şi lucrător de broderie.

Nu se cunosc preocupările lui Antim la Constantinopol. Luînd în consideraţie situaţia şi împrejurările la curtea patriarhului, se pot trage însă anumite concluzii. Ş. Kur dghe- laşvili[2], în studiul *Istoria tipografiei georgiene,* îl citează pe P. Ioseliani, care susţinea că patriarhul Ierusalimului a avut o corespondenţă susţinută cu împăraţii georgieni şi cu cato- licosul Georgiei. într-una dintre scrisori, patriarhul îi scria catolicosului Georgiei : „Scrisorile dumnevoastră sînt interesante şi voluminoase, dar cine să mi le traducă ? N-avem traducător. De mii de ori v-am rugat să ne trimiteţi un sclav pe care să-l educăm şi să-l învăţăm ca să ne ajute la corespondenţa noastră. Pînă acum nu ne-aţi trimis“ [1 2 3].

Această scrisoare relevă în ce scop a fost răscumpărat Antim din sclavie şi cu ce s-a ocupat timp de mai bine de un sfert de veac.

Antim, care, în afară de limba sa maternă, stăpînea şi pe cea grecească, a fost răscumpărat în perioada cînd

[1] *Aşeiămîntul mănăstirii Antim,* păstrat la Biblioteca Academici R. S. România, sub nr. 3342.

[2] Ş. Kurdghelaşvili, *Istoria tipografiei georgiene,* Editura Gruzia Sovietică, Tbilisi, 1939 *fin* limba rusă).

[3] P. Ioseliani, *Epistola patriarhului Ierusalimului Dositei În Georgia,* 1866.

patriarhia din Ierusalim era la Constantinopol şi avea nevoie de un om care să traducă din georgiană. În timpul şederii sale la curtea patriarhului, Antim s-a făcut cunoscut şi apreciat. Datorită talentelor sale şi a uimitoarei sale energii (de care a dat dovadă mai tîrziu, în activitatea care a desfăşurat-o în Ţara Românească), Antim şi-a creat o situaţie independentă. „Eu aici în ţară n-am venit de voea mea, nici de vreo sărăcie sau lipsă“...[1] — scrie Antim însuşi în scrisoarea către Vodă.

Aceste fapte ne îndreptăţesc să credem că Antim a venit în ţară din patriarhia Ierusalimului, renumită prin cultura ei, pe care o menţionează cercetătorul Ş. Kurdghelaşvili bazîndu-se pe lucrarea lui Constantin Bazili* *, fost consul general rus în Siria şi Palestina.

Nu e deloc de mirare ¿ă Antim a atras atenţia unui domnitor cum era Constantin Brîncoveanu, om de cultură, cu preocupări alese, care se străduia să aibă la curtea sa minţi luminate, adunîndu-i pe cei mai instruiţi oameni ai Apusului şi Orientului: „În Bucureşti şi Iaşi se refugie sîngele cel mai preţios al creştinităţii răsăritene“ [s].

Constantin Brîncoveanu, care a instituit un stil înnoitor în arta şi cultura românească, legate de o anumită tradiţie populară, cu siguranţă că a apreciat talentele lui Antim, chemîndu-l în ţară din dorinţa de a-l atrage în noul curent de manifestare culturală.

Se crede că Antim ar fi fost adus în ţară la sugestia patriarhului Dositei al Ierusalimului, pentru a-l convinge pe Brîncoveanu să folosească serviciile lui Antim în planurile sale de înviorare a culturii, care coincideau cu planurile acestuia de difuzare a culturii greceşti în toată lumea ortodoxă.

[1] Ş. Kurdghelaşvili, op. *cil..,* p. 35.

* C. Bazili, *Siria şi Palestina,* Petersburg, 1875, p. 221—222.

[3] N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea,* I, p. 39.

ACTIVITATEA ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ

Venit în Valahia în preajma anului 1690, Antim şi-ai început activitatea în tipografia de la Bucureşti, condusă de Mitrofan, fost episcop la Huşi, care s-a refugiat. în Ţara Românească, devenind mai tîrziu episcop la Buzău. Desigur că lui Antim, la început, nu i-a fost uşor. în primul rînd, trebuia să înveţe limba ţării. Chiar şi în arta tiparului, deşi o învăţase dinainte, tot aici urma să se perfecţioneze.

Dintre multiplele sale preocupări, cea care a fost strîns legată de întreaga lui viaţă şi datorită căreia a ajuns să fie cunoscut şi apreciat nu numai în Valahia, ci şi în alte părţi ale lumii, este cea de tipograf, „rămînînd, alături de Coresi, cel mai mare tipograf al culturii medievale româneşti“ *.

În legătură cu activitatea tipografică, care a continuat sub cele mai bune auspicii, roadele muncii fiind dintre cele mai frumoase, s-a discutat mult, fără a se fi stabilit unde anume a deprins Antim arta tiparului. N. Şerbănescu emite părerea că Antim a învăţat tiparul la Moscova sau la Kiev[*][1]. Mai tîrziu revine, susţinînd că ar fi învăţat la Veneţia*.

Teza aceasta nu poate fi admisă, întrucît, dacă Antim ar fi învăţat arta tiparului la Veneţia, fără îndoială că Anton Maria del Chiaro nu ar fi trecut faptul sub tăcere, ci, dimpotrivă, l-ar fi subliniat.

[1] Antim îvireanul, Opere, ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Ed. Minerva, Bucureşti, 1972, p. IX —X.

[1] N. Şerbănescu, *Antim îvireanul — tipograf,* În LXXIV, 1956, nr. 8-9, p. 694.

[3] N. Şerbănescu, *Mitropolitul Antim Îvireanul în Mitropolia Olteniei,* XVIII, 1966, nota 17, p. 772 şi 774.

Numeroşi cercetători români şi georgieni, bazîndu-se pe faptul că Antim a petrecut multă vreme la Constantinopol, consideră că Antim ar fi lucrat aici ca tipograf.

G. Leonidze[1] notează că Antim a plecat în Valahia fiind deja un bun specialist tipograf. Cercetătorul Ş. Kurd- ghelaşvili[1 2] susţine că patriarhul Dositei a înfiinţat o tipografie la Constantinopol, în 1670, „iar Antimoz a fost adus la curtea patriarhiei Ierusalimului cu patru ani înainte (în 1666), deci el a învăţat tot acolo tiparul, probabil pe !îngă tipograful Mitrofan din Valahia“.

Cercetările ulterioare în problema activităţii tipografiei greceşti la Constantinopol au infirmat aceste supoziţii : tipografia, grecească, mutată din Anglia la Constantinopol de călugărul Metaxa, a fost distrusă de turci în preajma anului 1633. La această data grecii s-au adresat domnitorului Moldovei, Vasile Lupu, cu rugăciunea de a înfiinţa la Iaşi o tipografie grecească.

După cum relatează O. Gvincidze[3 4], după distrugerea tipografiei lui Metaxa, cărţi greceşti se tipăreau la Iaşi, Bucureşti, Buzău, dar nu la Constantinopol, unde timp de 90 ani n-a existat nici o tipografie grecească (singura tipografie cunoscută era cea a clericilor evrei).

Din corespondenţa lui Antim cu Hrisant Notara, aflăm că Antim i-a promis patriarhului să-l ajute să instaleze o tipografie grecească la Constantinopol*.

V. Molin[5], în *Conlributiuni noi la istoricul relaţiilor culturale cu orientul ortodox* (1709 — 1712), emite o nouă ipoteză, şi anume că Antim ar fi putut învăţa meşteşugul

1 G. Leonidze, *Antimoz Iverieli,* în revista „Droşa“, 2, 1951 (în limba georgiană).

2 Kurdghelaşvili, *op. cît.,* p. 31.

3 O. Gvincidze, *op. cît.,* p. 29.

4 *Documente privitoare la istoria românilor,* voi. XIV, Colecţia Hurmuzaki : *Scrisoarea,* din 15 noiembrie 1712, a lui Antim, mitropolitul Munteniei, către patriarhul Ierusalimului, Hrisant Notara, despre vechiul conflict şi tipografia care urma să fie întemeiată la Constantinopol : „În ceea ce priveşte tiparul pe care ni I ceri, deocamdată e imposibil, deoarece e defect, stricat, dar dacă Dumnezeu îi va da sănătate ucenicului nostru Mihail, ceea ce am promis mă voi ţine de cuvînt ; ei singur se va grăbi să vă facă rost, cu cheltuiala noastră, ceea ce am promis Fericirei Voastre, să nu vă îndoiţi“.

5 V. Molin, *Contribuţiuni noi la istoricul relaţiilor culturale cu orientul ortodox,* în B.O.R., martic-aprilie 1961.

tiparului la Tbilisi. Moiin arată că împăratul georgian Arcil a comandat la Amsterdam meşterului Totfaluşi şi tiparniţa georgiană şi utilajul, cu douăzeci de ani înainte de înfiinţarea primei tipografii georgiene la Tbilisi (1709). Molin susţine că tiparniţa a ajuns la Tbilisi şi presupune că tot aici ar fi putut învăţa Antim arta tiparului. După cît se cunoaşte din cercetările întreprinse în Georgia, tiparniţa comandată la Amsterdam nu a ajuns la Tbilisi niciodată, iar în prima carte scoasă de sub teascuri la Tbilisi (1709) se subliniază că pînă atunci nu a existat în Georgia vreo tipografie.

Istoria tipografiei georgiene la Tbilisi este bine cunoscută şi confirmată prin documente şi date precise — nu încape nici o îndoială că a fost înfiinţată în anul 1709.

Prima tipografie georgiană a fost organizată la Roma de către Nicoloz Ciolocaşvili, ambasadorul Georgiei pe lîngă papa Urban al Vl-lea, în anul 1686.

împăratul georgian Arcil a depus eforturi susţinute pentru a deschide o tipografie în Georgia, dar nu a reuşit. Cea dintîi tipografie la Tbilisi a fost înfiinţată în timpul regelui Vahtang al Vl-lea, care s-a adresat în Valahia domnitorului Constantin Brîncoveanu. Antim Ivireanul, aflînd de rugămintea lui Vahtang al Vl-lea, l-a trimis pe ucenicul său Mihai Iştvanovici în Georgia; împreună cu ucenicii săi, meşteri români şi georgieni, au tipărit prima carte georgiană - „Evanghelierul“, în anul 1709, la Tbilisi.

O. Gvincidze opinează că Antim ar fi putut învăţa arta tipografică la Iaşi, unde a existat o tipografie grecească înfiinţată de patriarhul Dositei (1682) sau, mai curînd, în Rusia, ca dovadă că tot acolo şi-a însuşit şi limba slavonă. Această supoziţie nu permite însă explicarea împrejurărilor căderii în robie la turci a lui Antim, vasta lui cultură grecească, limbile străine învăţate la Consta ntinopol şi, în sfîrşit, afirmaţiile lui Anton Maria del Chiaro, care nu pot fi puse la îndoială.

Data sosirii lui Antim în Ţara Românească se situează între anii 1688 Şi 1690. N. Jorga crede că a venit „prin anul 16/80“’. Alţi cercetători consideră că a învăţat arta tiparului, [1]

[1] N. Serbănescu, *op. cit.,* p. 693, cf. N. Iorga, *Despre Antim Ivireanu* 'n B.O.R., an LV, 1937, p. 614. Cf. Nicolae Dobrescn, *Antim Jvireanul,* p. 11.

la tipografia din Bucureşti, la Mitrofan, fost episcop la Huşi, care a lucrat în aceşti ani la tipografia din Bucureşti.

Bazîndu-se pe toate aceste fapte, putem conchide că Antim a deprins tiparul fie la Iaşi, fie, mai curînd, la Bucureşti, deoarece în Ţările Române se aflau singurele tipografii din Balcani. G. Ştrempel[1], analizînd cu atenţie toate argumentele subliniază că Antim a învăţat tipografia în ţară.

E posibil că Antim să fi venit din Constantinopol la Iaşi, unde funcţiona tipografia grecească, trimis special pentru a ajuta la ornamentarea cărţilor. Aici ar fi putut învăţa arta tipografiei, tot aici ar fi putut studia limbile slavonă şi română.

„Publicarea cărţilor este viu susţinută, gravura este intens cultivată, iar legătorii practică o artă la nivelul celei europene... Tipografi, gravori, legători, copişti sînt atraşi în această mişcare, şi prezenţa lor este hotărîtoare în activitatea desfăşurată acum" — scrie Al. Duţu[1 2].

Anton Maria del Chiaro nota: „Am văzut clişee în lemn şi aramă pentru necesităţile tipografiei, unde era director în acel timp Antim, mitropolitul Yalahiei. georgian de neam, sclav în tinereţe..." [3 4].

Ajungînd la Bucureşti, Antim îşi începe activitatea la tipografia înfiinţată în anul 1678, condusă de episcopul moldovean Mitrofan al Huşilor, refugiat la curtea lui Brîncoveanu.

Dacă Antim s-a aflat în Moldova, nu e imposibil să fi venit de acolo împreună cu Mitrofan sau să fi fost chemat de acesta ulterior.

în vara anului 1691, Mitrofan este numit episcop al Buzăului, iar ieromonahului Antim i se încredinţează conducerea tipografiei de la Bucureşti. Cum Mitrofan transferă o parte din utilajul tipografic la Buzău, Antim este silit să repună tipografia pe picioare. în octombrie 1691, el scoate de sub teascuri prima carte : *învăţăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon* pe care o semnează : ieromonahul

[1] G. Ştrempel, *op. cît.,* p. 447.

[2] Al. Dupt, *Etape în dezvoltarea culturii româneşti,* în *Sinteză şi originalitate în cultura română,* Ed. enciclopedică românâ, Bucureşti, p. 92.

[3] Anton Maria del Ghiaro, *op. cît.,* p. 42-43.

[4] I. Bianu şi Ncrva Hodos, *Bibliografia românească veche,* t. I, Bucureşti, 1903, p. 324-326.

Antim. Este ó traducere din greaca veche în neogreacă, fiind în acelaşi timp şi primul document care atestă prezenţa lui Antim în Valahia. Traducerea aparţine lui Hrisant Notara, viitorul patriarh al Gonstantinopolului.

Cea de-a doua carte tipărită la tipografia din Bucureşti este ***Evangheliarul greco-român*** (1693), una din operele tipografice monumentale ale lui Antim. Cărţile tipărite de el în tipografia din Bucureşti se remarcă prin înalta lor ţinută tipografică. ***Evanghelierul greco-român*** este !n această privinţă un veritabil model al genului. Lui Antim îi revine rolul de tipograf şi de autor al epilogului, în care roagă să-i fie iertate greşelile de limbă.

După stabilirea în ţară, Antim s-a aplecat cu seriozitate asupra limbii române şi, în cei 25 de ani petrecuţi în Valahia, a ajuns s-o stăpînească. La mănăstirea Agapia, s-a păstrat un manuscris — ***„învăţătura creştinească,*** al ieromonahului Anthim Ivireanul tipograful", găsit de episcopul Melhisedec. Acesta observă că, prin greşelile sale de limbă şi ortografia bizară, manuscrisul poate fi datat în vremea cînd Antim nu cunoştea încă îndeajuns de bine limba.

Dar dacă în epilogul ***Evangheliarului*** din 1692 el îşi cere iertare pentru greşeli, din ***Psaltirea*** tipărită în 1694 rezultă cu evidenţă că ajunsese să posede limba în toate subtilităţile sale. Dedicaţia către Constantin Brîncoveanu, ca şi cele opt versuri la stema ţării denotă şi un real talent poetic.

Tipografia din Bucureşti, reorganizată de Antim, a fost numită în timpul acela „Tipografia domnească".

Antim se strămută în 1694 de la Bucureşti la Snagov[1], unde va desfăşura o rodnică activitate.

Venirea lui Antim deschide o pagină nouă în istoria Snagovului[1 2]. De la cronicarul Radu Popescu aflăm, că, pe timpul lui Şerban Cantacuzino, mănăstirea Snagovului era loc de surghiun pentru cei ce greşeau faţă de domn. Documentele arată că în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu mănăstirea ajunsese „la multă lipsă şi slăbiciune", iar domnitorul

[1] Cuvlntul „snagov" este de origine slavă (de la *srteg* — zăpadă, căci ostrovul Snagovului este Înzăpezit pe timp de iarnă). În vechile documente lntllnim forma *Sneagoo.*

[2] N. Şerbănescu, *Istoria mănăstirii Snogov,* Bucureşti, 1944.

n-o putea lăsa în Starea de plîhs în care se afla. Energia, priceperea şi talentele lui Antim erau tot atîtea argumente care aveau să-l determine pe Brîncoveanu să-l mute la Snagov,[1] în speranţa că el va fi acela care va reorganiza mănăstirea şi va înfiinţa aici un centru tipografic. în acest scop, Antim a luat cu el litera şi presa, năzuind să dezvolte o largă activitate tipografică. Se pare că ar fi ales special acest loc liniştit,- „departe de zgomotul orăşenesc" — observa Al. Odobescu*.

Odată ajuns la Snagov, Antim s-a ocupat de reconstrucţia mănăstirii, pe jumătate ruinată. Bineînţeles, ieromonahul Antim nu putea să acopere singur cheltuielile, avea nevoie de ajutorul bănesc al lui Brîncoveanu. Domnitorul i-a acordat lui Antim tot sprijinul, sperînd în special în organizarea la Snagov a unui centru tipografic. N. Iorga[1 2] aminteşte de o pisanie din timpul lui Constantin Brîncoveanu, în care se vorbeşte de o piatră ce „trebuia să fie pusă, în amintirea reparaţiei, de Brîncoveanu".

Scurtă vreme după venirea lui Antim, totul se schimbă în cuprinsul mănăstirii. El se îngrijeşte de avutul mănăstirii, de moşii, repară potire şi cărţi de cult. Moşiile se înstăresc, iar mănăstirea devine cea mai mare şi mai importantă din jurul Bucureştilor. „Pămîntul rodi mai bine, dădu mai mult, oamenii îşi făcură mai deplin datoria, iar mai bine decît toţi - Antim însuşi" [3 *]. Antim s-a arătat un excelent organizator şi un foarte bun gospodar.

Prin munca sa asiduă, a fost organizat la Snagov un mare centru tipografie, cel mai de seamă din Valahia*. Aici se desfăşoară o activitate fără preget, se tipăresc cărţi în patru limbi — în greacă, română, slavonă şi arabă. „Aici în liniştea şi singurătatea mănăstirii de pe insula departe de zgomotul oraşului şi al lumii, tipări el mai multe cărţi"[5].

Tipografia înfiinţată de Antim se deosebea mult de cea din Bucureşti. Antim însuşi a turnat literele arăbeşti şi a tipărit carte greco-arabâ, pentru nevoile religioase ale creş-

[1] Al. Odobescu, *Cîleva ore la Snagov.* În : Revista română pentru ştiinţe, litere şi artă, 11, 1862, p. 402-403.

[s] N. Iorga, *Sale. şi mănăstiri din România,* Bucureşti, 1905, p. 215.

* N. Serbănescu, *op. cil.*

* *Ibid'.,* p. 67.

[5] N. Dobrescu, *Viaţa şi faptele lui Antim luireanul, mitropolitul Ungrovlahiei,* Bucureşti, 1910, p. 15.

linilor săi din Arabia, cărora le lipseau cărţile de cult.

Activitatea lui Antim se desfăşoară în mai multe domenii, toate legate de munca sa de tipograf, care îl preocupă constant. El nu ţine secret meşteşugul tipografic, ba, dimpotrivă, chiar în testamentul său are grijă să scrie: „să nu piară meşteşugul acesta din ţară“. în acest scop, organizează la Snagov o şcoală de tipografi, unde s-au format ucenicii săi: Mihai Iştavanovici, Gheorghe Radovici, Dionisie Floru ş.a. Toţi aceşti ucenici au devenit meşteri tipografi, multe dintre tipăriturile din această epocă fiind iscălite de ei.

în anul 1696, ca o recunoaştere a meritelor sale, Antim este este numit egumen al mănăstirii. Socotim a nu greşi afirmînd că, în timpul lui Antim, Snagovul a înscris cea mai frumoasă pagină din întreaga sa istorie.

Cu toate acestea, în anul 1701 Antim e nevoit să se mute din nou la Bucureşti şi să renunţe la conducerea tipografiei de la Snagov, deşi formal, pînă în anul 1704, rămîne egumen al mănăstirii Snagovului.

Cîtva timp, ambele mănăstiri, cea din Snagov şi cea din Bucureşti, tipăresc cărţi, dar în anul 1702, părăsită de Antim, tipografia din Snagov îşi încetează activitatea şi, în 1705, se desfiinţează.

Este de neînţeles cauza plecării lui Antim de la Snagov, unde a depus atîta energie, fiind unanim apreciat. După tot ceea ce reuşise să creeze la Snagov, care ajunsese la o mare înflorire datorită lui, e de necrezut ca Antim să fi plecat de acolo de bună voie. Dealtfel, Antim însuşi, în scrisoarea de apărare, din anul 1712, către Constantin Brîncoveanu, face aluzie directă la plecarea sa de la Snagov: ,,... nici mănăstirea Snagovului o am luat cu de-a sila. Iar ce am lucrat în şapte ani, ce am făcut acolo (nu atîta din venitul casei, cît din sudorile feţei mele), lucrurile acelea mărturisesc la toţi şi măcar că măria-ta nu pohteai să es de acolo, iar cine au fost pricinuitorii eşirii mele vor da seama înainte lui Dumnezeu ; iară încailea am ieşit cu cinste şi nimenea nu mi-au luat seama, căci se vedea că am făcut şi am adaos, iară n-am stricat, iar nici datorie am lăsat“.

Din scrisoare reiese clar că Antim a fost victima intrigilor unor călugări, intrigi ce-şi vor fi atins ţelul, cel puţin pentru un timp, de vreme ce el a părăsit Snagovul.

După 1704, cînd Antim renunţă la egumenie şi pleacă pentru totdeauna de la Snagov, toate se schimbă aici: „Antim o plecat, luînd cele mai bune zile ale Snagovului“ Totuşi, ceea ce a reuşit să facă Antim la Snagov a însemnat mult pentru dezvoltarea culturii în Valahia : au fost tipărite
14 cărţi, s-a încetăţenit definitiv tiparul la români, prin ridicarea unor meşteri pricepuţi, cum au fost Iştvanovici, Radovici şi ieromonahul Floru, care au continuat pe baze solide opera începută de Antim.

Nu se ştie cu exacitate ce s-a întîmplat cu tipografia românească şi cea grecească de la Snagov. Se presupune că ar fi fost luate de Antim la Rîmnic*. At. Mironescu, analizînd cu minuţie litera Evangheliei tipărită la Snagov (1697), ajunge la concluzia că se aseamănă cu litera *Antologhionului,* tipărit la Rîmnic (1705). Antim putea, însă, la fel de bine să sape la Rîmnic tiparniţa cu litere asemănătoare celei de la Snagov.

Există şi o altă părere, şi anume că tipografia de la Snagov a funcţionat pînă tîrziu[3], dar n-a rămas nici o tipăritură care să ateste acest lucru.

întors la Bucureşti, Antim desfăşoară o rodnică activitate tipografică. Perioada activităţii sale la Bucureşti — cuprinsă între anii 1701 şi 1705 — este marcată de mari succese în toate privinţele, căci el îşi lărgeşte orizontul cultural, recîştigă deplina încredere a domnitorului şi ajunge să se bucure de o autoritate deosebită printre cărturarii timpului şi curteni, în acest răstimp, Antim tipăreşte la tipografia din Bucureşti
15 cărţi : unsprezece în limba greacă, sub influenţa curentului grecesc, două, în româneşte, una greco-arabă şi două cărţulii însoţite de dedicaţii în patru versuri : două greceşti, urmate de două latineşti.

în toată activitatea sa, Antim a făcut dovada unor calităţi alese, dovedindu-se capabil de a păstori mari comunităţi religioase ; drept urmare, atunci cînd, la 13 martie 1705, episcopul Ilarion al Rîmnicului este judecat pentru încălcarea canoanelor bisericeşti şi simpatie activă faţă de catolici şi demis, Antim este ales episcop în locul acestuia. Influenţa [1] [2] [3]

[1] At. Mironescu, *op. cît.,* p. 91.
[2] *Ibid.*
[3] N. Şerbăncscu, *op. cît.,* p. 68.

crescîndă a catolicismului la Rîmnic în acea perioadă făcea necesară prezenţa unui om care să fie în măsură să apere în chip autoritar ortodoxia împotriva acestei influenţe.

Aşadar, la 17 martie Antim e hirotonisit episcop de către mitropolitul ţării Teodosie. At. Mironescu[1] afirmă că clericii s-au împotrivit alegerii sale, sprijinindu-se pe faptul că actul de alegere nu este iscălit de nici unul dintre preoţii români. Dar actul de alegere publicat în „Condica sfîntă" contrazice afirmaţia lui At. Mironescu. Din actul de alegere reiese limpede că Antim a fost ales după lege, cu învoirea domnitorului şi a mitropolitului Teodosie. Actul este datat „Martie 16, leat 7213 (1705)"[2]. A.ntim a fost recunoscut drept cel mai îndreptăţit să ocupe episcopia Rîmnicului. Din scrisoarea de apărare a lui Antim către Constantin Brîncoveanu din 1712, punctul 4, e vădit că Antim nu rîvnea la scaunul episcopal : „La episcopiia Rîmnicului puiu martur pe Dumnezeu... că nici în visul micu nu mi-am închipuit să mă fac arhiereu..."

în secolul al XVII-lea, în Muntenia şi Moldova ia naştere o mişcare de apărare a ortodoxiei, mai întîi împotriva calvi- nismului venit din Transilvania, apoi, către sfîrşitul secolului, şi împotriva catolicismului. Mişcarea de apărare a ortodoxiei se bizuia în primul rînd pe tipăriturile greceşti din Ţările Române. Aşa se explică formaţia spirituală a lui Antim, care nu era străin de această luptă de apărare a ortodoxiei. El tipărise la Snagov, în 1699, în limba română, *Carte sau lumină, pentru pravoslanvici,* care combatea doctrina romano-catolică. Habsburgii, învingători asupra turcilor, se vedeau tronînd şi peste biserica ortodoxă, prin extinderea ariei de influenţă a catolicismului. De aceea, ajuns episcop al Rîmnicului, Antim pune activitatea tipografică în slujba înaltelor ţeluri pentru care a fost numit.

Antim înfiinţează, în primul rînd, o tipografie nouă[3], în care instalează o tiparniţă românească şi una grecească. Una dintre cele mai importante tipărituri, ieşite la Rîmnic în 1705, *Tomul Bucuriei,* în care era combătută influenţa catolicismului, a jucat un rol covîrşitor în stingerea focarelor de catolicism. După părerea specialiştilor, *Tomul Bucuriei* poate sta alături de cele mai reuşite tipărituri ale Apusului. [1 2 3]

[1] At. Mironescu, *op. cît.,* p. 90.

[2] „Condica sfîntă", p. 98 — 99.

[3] Tipografia la Rîmnicul-Vîlcea, în incinta Episcopiei.

Instalînd tipografia, i-a imprimat un ritm susţinut, incit Rîmnicul-Vîlcea rămîne, în secolul al XVII-lea, unul dintre cele mai mari centre tipografice ale ţării. Această tipografie a existat, cu mici întreruperi, aproape pînă în zilele noastre. Astăzi, în încăperile fostei tipografii, reînnoite şi reconstruite, funcţionează o tipografie nouă, pe locul celei a lui Antim[*1].

Activitatea lui Antim la Rîmnic a jucat un rol hotărîtor pentru cultura românească şi din punct de vedere al generalizării folosirii limbii române în biserică.

înlocuirea totală şi definitivă a limbii slavone s-a realizat în cursul secolului al XVIII-lea, iar meritul cel mai mare îi revine, în Valahia, mitropolitului Antim, care a dat traducerea românească a principalelor cărţi de cult, deoarece limbile slavonă şi grecească nu erau pe înţelesul poporului.

Antim a izbutit să realizeze această reformă la Rîmnic şi, mai tîrziu, la Tîrgovişte, unde au fost tipărite cărţile necesare cultului religios. Fireşte, nu toate traducerile îi aparţin lui Antim Ivireanul. În mod cert Antim a tradus *Molitvenicul* de la Rîmnic, tipărit de către Mihai Iştvanovici care e iscălit.

Molitvenicul tradus — subliniază Mihai Iştvanovici — este un document preţios, căci combate teoria limbilor sacre, Antim fiind iniţiatorul traducerilor făcute de ucenicii săi, preoţi sau călugări.

Ilustrarea cărţilor cu gravuri, frontispicii, majuscule şi vignete lucrate în xilogravură, unele dintre ele adevărate capodopere ale genului, se datorează lui Antim, recunoscut de contemporani ca un mare artist.

În cei trei ani, cît a stat Antim la Rîmnicu Vîlcea, s-au tipărit 10 cărţi de o deosebită importanţă.

După 1706, Antim se ocupă mai puţin de tipărirea cărţilor şi mai mult de traduceri, ca şi de treburile eparhiei, Ipoteza pe care o emite cercetătorul georgian 0. Gvincidze[s]. şi anume că Antim ar fi plecat, în acest timp, să instaleze tipografia arabă la Alep, nu este confirmată de date. Dimpotrivă, documentele eparhiei Rîmnic atestă că la Rîmnic,

[1] X. Serbăncscu, *Antim Jnimănui tipograf,* p. 728-747. B.R.V. I. p. 462.

[1] O. Gvincidzc, *op. cît.,* p. 45.

ca şi la Snagov, Antim s-a ocupat mult de treburile episcopiei, de eparhie şi de alte mănăstiri, pe care le-a reparat. A fost restaurată şi zugrăvită mănăstirea Cozia, au fost reconstruite mănăstirea Surpatele, biserica schitului Hotărâm şi mănăstirea Govora, ctitoria lui Radu cel Mare. Chipul lui Antim este reprezentat printe ctitori, dovadă că el a fost iniţiatorul reparaţiei şi zugrăvelii mănăstirii. Portretul de la Govora este cea mai veche reprezentare a chipului mitropolitului Antim Ivireanul[1].

Ca episcop şi ca tipograf, în perioada cît a stat la Rîmnic, Antim a făcut ceea ce nu se realizase decenii de-a rîndul pînă la el. Cărţile lui de la Rîmnic ajung pînă în ţinuturile maramureşene*.

În anul 1708, Teodosie, mitropolitul Ţării Româneşti, lasă cu limbă de moarte ca Antim, episcopul Rîmnicului, să fie numit mitropolit*. Faptul că, pentru această înaltă demnitate, mitropolitul Teodosie l-a preferat tuturor prelaţilor îomâni pe Antim, este cît se poate de convingător, în privinţa autorităţii pe care el o dobîndise în Valahia.

Numirea lui Antim corespundea şi dorinţei lui Constantin Brîncoveanu, a Cantacuzinilor, a lui Gherasim Palladâs a Alexandriei şi a lui Hrisant Notara al Ierusalimului.

Cronica lui Radu Greceanu redă în detalii înscăunarea lui Antim :

„Fiind dar cu diata răposatului părinte mitropolit chiar Theodosie, ales ca să rămîie în urma lui păstoriu sfinţia- sa părintele Rîmniceanul, chir Antim, care acea diată înaintea tuturor scoţîndu-se /... / toţi au zis către măria-sa atît părinţii patriarhi cît şi alţi arhierei şi boieri că, precum bătrînul păstoriu răposatul părinte, au hotărît /... / el să fie arhiereu şi vlădică, iar nu altul...“[1 * * 4].

[1] Ci. N. Şerbănescu, *Documente în timpul păstoriei mitropolitului Antim Ivireanul la Rimnic,* În Mitropolia Olteniei, XVIII (1966), p. 845 — 851.

[s] Gh. N. Clrstoiu-rrunzaru, *Antim Ivireanul, ctitor al spiritualităţii româneşti,* „Orizont“, R. Vilcca, 6/V —1970.

[5] CI. N. Şcrbăncscu, *Mitropolitul Todosie al Ţării Româneşti,* În Studii teologice, IV (1952). Despre acest testament scrie şi Radu Greceanu.

[4] Cf. Radu logofătul Grecescu, *Istoria domniţi Constantin Basa- rab Brîncoveanu voievod* (1688—1714), studiu introductiv şi ediţie critică Întocmite de Aurora Ilieş, Bucureşti, 1970, p. 168.

Antim a fost ales de sinodul patriarhiei ecumenice după datină.

„Sâvîrşindu-se deci în biserică patriarhicească ... voturile canonice ... şi învoire de către sinodul confraţilor arhierei... s-a ales şi s-a deosebit din alţii... episcop de Rîmnic chir Antim... să păstorească a acestei mitropolii, ca unul ce e un bărbat de cinste şi evlavios, şi împodobit cu virtuţile ce se potrivesc cu vrednicia arhierească...“* [1].

Este de neînţeles de ce N. Iorga, Sextil Puşcariu, At. Mironescu afirmă că Antim a fost numit mitropolit doar din ordinul lui Constantin Brîncoveanu, deşi aveau la îndemi- nă acest dccument al vremii. Cercetătorul Gabriel Ştrempel face observaţia întemeiată : „Ideea înscăunării lui Antim din porunca lui C. Brîncoveanu, îmbrăţişată de sus-numiţii istorici, este înlăturată de textul Cronicii.“[1]

La 19 februarie 1708, Gligoraşco Ciohondariul aduce dispoziţia să se facă transferarea lui Antim de la episcopia Rîmnicului la „Vlădicia ţării“, fapt ce se împlineşte la 21 februarie 1708. După cum relatează cronica, a doua zi la slujba de la mitropolie, Constantin Brîncoveanu ,,au trimis pe Ştefan Cantacuzino, cu carîta cea frumoasă domnească şi cu alai frumos la sfînta mitropolie, l-au poftit să vie la curte, sărutîndu-i măria-sa mîna şi făcîndu-i oraţie de păstoria ce i s-au dat...“.

Antim a răspuns printr-o cuvîntare, care s-a păstrat în fruntea *Didahiilor.* Ea constituie nu numai un preţios document de epocă, ci vădeşte şi calităţile de orator, ca şi talentul literar al lui Antim. Pe lîngâ acestea, cuvîntarea rostită faţă de domnitor denotă şi caracterul lui Antim — multă demnitate, poziţie fermă faţă de duşmani, deschis şi fără înconjor.

Semnificativ e şi faptul că această cuvîntare a fost rostită într-o frumoasă limbă românească, deşi de faţă erau doi prelaţi greci: Hrisant Notara şi Gherasim Palladas. Rămîne o „cuvîntare plină de poezie şi de patos, izvorîtă din căldura elocinţei sale, înălţătoare şi elocventă cum nici un mitropolit nu mai rostise alta în româneşte pînă atunci“[2].

[1] Radu vel logofăt Grecianu, *Viaţa lui Constantin Vodă Brîncoveanu,* ed. de Ştefan D. Grecianu. Bucureşti, 1906, p. 181—182. Cf. G. Ştrempel, *op. cil.,* p. 426.

[1] Cf. G. Ştrempel, *op. cît.,* p. XX.

În încheiere, Antim spune : „Nu iaste minune că m-ait pus pe mine, om mic fiind şi smerit la turmă mare... şi dimpotrivă cu dumneavoastră să pătimesc la toate cîte va aduce ceasul şi vremia... am datorie să priveghiez cu osîrdie zi şi noapte... îmi este dat să beau împreună cu voi cupa amărăciunilor pînă în fund...“.

Antim face aluzie directă la stăpînirea turcească şi la situaţia grea a poporului, luîndu-şi obligaţia să fie alături de acesta.

Emile Picot subliniază convingător meritele lui Antim, arătînd : „.Dintre toţi prelaţii care au ocupat scaunul metropolitan, nu este nici unul care să fi dat dovadă de merite atît de înalte, ca Antim. Cunoştinţele sale, gustul său pentru artă, dragostea lui pentru cărţi îl pun mai presus de toţi prelaţii, dar meritul lui este mai mare : el, cel venit din depărtata Georgie, a dat un exemplu rar de patriotism românesc...“[1].

Ajuns mitropolit, Antim a continuat să lucreze în cele mai diverse domenii : a condus tipografii, a tradus cărţi religioase şi a militat pentru introducerea definitivă a limbii române în biserică, s-a ocupat de educaţia şi îmbunătăţirea stării clerului, a administrat bunurile mitropoliei. Pentru a nu o lăsa fără supraveghere, Antim a mutat tiparniţa de la Rîmnic la Tîrgovişte, stabilindu-şi pentru sine două reşedinţe: la Bucureşti şi la Tîrgovişte.

La un an după venirea lui Antim, în august 1709, se tipăreşte la Tîrgovişte, după o întrerupere de 150 de ani, o carte grecească groasă de 1.600 de pagini : *Carie de peste toi anul închinată prea sfinţitului* (...) *arhiepiscop al Constanţi- nopolului, Roma nouă şi patriarh ecumenic*, *Alanasie.*

Antim este cunoscut de contemporani ca om politic, înalt prelat, scriitor, meşter tipograf şi om de artă. Prin întreaga sa activitate, el urmăreşte un ţel înalt : independenţa şi prosperitatea patriei sale adoptive — a Ţării Româneşti.

Atitudinea fermă şi intransigentă a lui Antim în lupta cu Ierusalimul pentru drepturile bisericii sale face dovada adîncului său patriotism.

[1] Emile Picol, *op. cil.,* p. 513 — 560.

În legătură cu acest conflict, este interesant să urmărim legăturile mitropoliei Ungrovlahiei cu patriarhia de Constan- tinopol şi cu celelalte biserici ortodoxe. în istoriografia B.O.R., această problemă a fost mult studiată ; prof. Al. Elian ne dă informaţii interesante în această privinţă, atingînd şi problema mănăstirilor închinate; cercetătorul afirmă, printre altele, „că mănăstirile închinate sînt de un covîrşitor interes pentru viaţa bisericească, economică şi sociala a ţării“’.

Mitropolia Unglovlahiei s-a întemeiat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea ca o provincie ecleziastică a patriarhiei de Constantinopol. Bizanţul încerca să compenseze decăderea sa politică prin jurisdicţia Marii Biserici asupra teritoriului unor tinere formaţiuni politice, care şi ele căutau contacte de ordm bisericesc şi politic cu acest izvor al legitimităţii ce a fost, în veacul de mijloc pentru întreaga ortodoxie orientală, Imperiul de răsărit : „Cea mai frumoasă cucerire pe care a făcut-o biserica bizantină în secolul al XIV-lea este desigur cea a principatelor Ţării Româneşti şi Moldovei“*.

Relaţiile cu biserica grecească cunosc o adevărată înflorire şi în secolele următoare, prin : legăturile pur canonice de dependenţă cu Constantinopolul, care în diferite perioade ba se întăreau, ba slăbeau ; lupta comună împotriva propagandei catolice de apărare a credinţei împotriva primejdiilor eterodoxe, care a dus la stabilirea contactelor între biserica Ungrovlahiei şi alte biserici şi la legăturile cu biserica rusă.

Legăturile acestea s-au întărit mai mult în secolul ai XVII-lea, cînd dezvoltarea religioasă şi a culturii iau un mare avînt. Mulţi ierarhi de seamă veneau în Ţara Românească după ajutoare şi zăboveau aici ani de zile. Pe de altă parte, pătura conducătoare a Ţării Româneşti depunea eforturi mari pentru a slăbi influenţa grecească şi amestecul patriarhilor greci în treburile bisericii ortodoxe române, care trebuia să slujească intereselor ţării.

încă în 1631, domnitorul Leon Vodă Tomşa publică vestitul „Aşlezămînt“ împotriva grecilor, care priveşte abuzuri- [1]

[1] Al. Elian, *Legăturile mitropoliei Ungrovlaluvei cu patriarhia de C onslantinopolşi cu celelalte biserici ortodoxe,* În B.O.R., LXXV1I (1959), nr. 7-10.

* *Ibidem.*

le mănăstirilor închinate Sfîntului Mormînt. în acest hrisov, se aifirmă dreptul ţării de a-şi alege pe cine socoteşte vrednic, iar Patriarhia trebuie să trimeată blagoslovenie ulterior „Sfatului“. Dreptul acesta s-a pă,strat şi ulterior.

însă în 1710 problema mănăstirilor devine acută, intrucît aghiotafeţii care administrau mănăstirile din Ţara Românească închinate Sfîntului Mormînt primesc ordin de la Hrisant Notara, patriarhul Ierusalimului, să se considere legaţi direct de Sfîntul Mormînt, peste Patriarhia acumenică, fără a pomeni la sfintele slujbe nici chiar pe arhiereul locului.

Substratul unei asemenea hotărîri trebuie căutat în faptul că „patriarhul Ierusalimului privea mănăstirile închinate nu numai ca pe nişte izvoare de venituri, ci ca pe nişte proprietăţi ale sale““.

Se prea poate ca iritarea lui Antim să fi fost stîmită şi de faptul că în aceste mănăstiri nu era pomehiţ şi el alături de Patriarh, dar dincolo de orgoliul său rănit trebuie să vedem poziţia neînduplecat antiotomană a celui care a luptat toată viaţa pentru independenţa ţării şi a bisericii sale, situîndu-se mereu în fruntea grupului de boieri patrioţi.

într-adevăr, Hrisant Notara era nepotul lui Dositei, om de vastă cultură, elenist cu studii la Padova şi în Franţa, care se bucura de o imensă autoritate în ţările ortodoxe, jucînd, de aceea, un rol de seamă în viaţa politică a vremii. Avea relaţii cu însuşi ţarul Petru I şi o corespondenţă intensă cu domnitorii şi curtenii Ţării Româneşti. Poarta îl va delega să ducă tratative de împăcare cu trupele ruseşti intrate în Moldova[1 2]. Pe de altă parte, puterea lui Hrisant avea o solidă bază economică. Iar Hrisant, numit în scaunul patriarhiei Ierusalimului în 1,709, a jucat şi el rolul de emisar al turcilor în vederea unei împăcări cu Rusia.

Antim a avut la început legături strînse de colaborare şi chiar de prietenie cu Hrisant, care asistase la înscăunarea lui, împreună cu patriarhul Alexandriei Gherasim Palladas, şi îl binecuvîntase ; de aceea, cu atît mai mare e meritul lui Antim, cu cît, date fiind toate împrejurările de mai sus,

[1] Al. Elian, *loc. cît.*

[2] Radu Albala, *Antim luireanul şi vremea sa.* Editura Tineretului, Bucureşti, 1962, p. 86.

i-a fost greu să se pronunţe împotriva lui Hrisant, mai ales că era lesne de prevăzut că un asemenea conflict se va solda cu urmări grave pentru el. Şi, totuşi, nimic nu l-a putut face să dea înapoi.

Conflictul dintre patriarh şi Antim porneşte de la scrisoarea acestuia din urmă din 16 decembrie 1710, în care mitropolitul îi expune lui Hrisant „motivele unei grele nemulţumiri care durează de multă vreme...“. Antim argumentează strîns şi ferm poziţia sa, afirmînd că pretenţiile lui Hrisant sînt o încălcare de la Canoane.

N. Iorga[1] dă o mare importanţă scrisorii lui Antim, subliniind semnificaţia sa, vorbind despre influenţa lui Dositei şi a nepotului său Hrisant Notara asupra bisericii româneşti, urmărind acelaşi scop de a ridica scaunul lor mai presus decît chiar al Ecumenicului din Constantinopol.

Antim adresează, în acelaşi timp, şi patriarhului ecumenic Atanasie, care încuviinţase acest act, o scrisoare, găsită de C. Erbiceanu în cursul unei călătorii de studii la Constantinopol şi tipărită de el în traducere, însoţită de o scurtă introducere, în 1905.

Istoricii au studiat cu deosebită atenţie conţinutul acestei scrisori, care se sprijinea pe canoane şi pe Pandectele lui Justinian. Elian, de pildă®, afirmă că ea trebuie analizată sub aspect juridic în lumina practicii juridice bizantine şi postbizantine.

Scrisoarea lui Antim nu are un ton smerit sau de rugăminte, ci este, din contra, un protest, plin de demnitate, al unui om care, convins de dreptatea sa, nu poate să cedeze. Antim vorbeşte direct de îndrăzneala lui Hrisant, ba chiar îl întreabă cu ironie pe Atanasie dacă a renunţat cumva la drepturile sale, cerîndu-i insistent un răspuns, „Este fireşte lucru vrednic de rîs fiind împotriva legii şi a canoanelor să zică cineva că domneşte obiceiul ca Patriarhul Ierusalimului să fie pomenet... şi mai de rîs să zici că se găsesc în Ungrovlahia mănăstirii supuse patriarhului de Ierusalim...“.

[1] N. Iorga, *Mitropolitul Antim În luptă cu'Ierusalimul pentru drepturile bisericii, sale.* În B.O.R., an. II, 1934.

’ Al. Elian, *Antim Ivireanul — apărător al prerogativelor scaunului metropolitan al Vngrovlaliiei,* În „Studii teologice“, II, XVIII, 19G6, nr. 9 -10.

Scrisoarea, datată 26 decembrie 1710, este iscălită modest: Antim al Ungrovlahiei. Din ea reiese cît de mult ţinea Antim la drepturile bisericii sale, cu atît mai mult dacă e să comparăm poziţia mitropolitului valah cu cea a mitropolitului Moldovei Ghedeon, care a îngăduit cu supunere controlul călugărilor greci asupra averilor mănăstireşti.

Hrisant a aflat, fireşte, foarte repede de protestul lui Antim, ceea ce a dus la ruperea relaţiilor dintre ei.

În anul 1712, cînd Antim, pîrît de duşmani, se află în situaţia de a fi gata să-şi piardă scaunul metropolitan şi tot ce dobîndise cu atîta trudă, se adresează iar lui Hrisant, contînd pe ajutorul său. Este vădit că Antim caută să se împace cu Hrisant: „Unele parapoane şi vechi bănuieli pe care spui că le-ai aruncat în adîncul uitării“. Scrisoarea este compusă într-o formă foarte ceremonioasă, dar nu-i cedează cu nimic în problema esenţială a conflictului, punctul său de vedere canonic rămînînd acelaşi. Toată corespondenţa lor s-a păstrat în colecţia Hurmuzaki.

În scrisoarea de la 15 noiembrie 1712, Antim scrie că, după cîte i se pare, Hrisant n-a înţeles prea bine punctul de vedere pentru care el luptă, şi de aceea socoate necesar să aducă şi alte argumentări, ca să se facă înţeles pe deplin, precum şi dovezi de nevinovăţie, „fiindcă dreptatea — spune el — este de partea noastră“.

Deşi corespondenţa a fost reluată, vechile relaţii de prietenie dintre Antim şi Hrisant n-au mai putut fi restabilite. S-a păstrat scrisoarea lui Antim către Hrisant, în care mitropolitul scrie că a aflat de neplăcerile pe care i le-au pricinuit acestuia duşmanii eparhiei Ierusalimului.

În 1712, Antim răspunde lui Hrisant că, la rugămintea sa de a-i trimite o tiparniţă, deocamdată nu-i stă în putinţă s-o facă, din cauza proastei stări a tiparului, dar că ar putea-o face la întoarcerea lui Mihail Iştvanovici din Olanda.



ANTIM IVIREANUL, PATRIOT ŞI OM POLITIC

Ultima parte a vieţii lui Antim este strîns legată de activitatea sa patriotică şi politică, pe care a plătit-o cu viaţa.

Antim a fost martor ocular al numeroaselor evenimente politice şi sociale, care-i puneau în cumpănă însăşi existenţa.

Antim Ivireanul, care s-a identificat pe deplin năzuinţelor poporului român, n-a putut să rămînă indiferent la situaţia politică a ţării, ducînd o luptă aprigă pentru eliberarea Ţării Româneşti de sub jugul turcesc.

Ura împotriva turcilor Antim o nutrea încă din copi" lărie, cînd patria sa natală, Georgia, şi el însuşi au avut de suferit de pe urma lor. Valahia şi Georgia erau victime ale aceluiaşi duşman. Birurile turceşti, situaţia economică grea îi redeşteptau imagini rămase proaspete în amintire.

Acad. P. Constantinescu-Iaşi scria : „Timpul cît a fost Antim mitropolit al Ţării Româneşti a coincis cu momente grele în istoria poporului român, care se găsea atunci la răspîntie“[1].

Ţara Românească era înconjurată de patru mari puteri : Imperiul Otoman, Austria, Rusia şi Polonia. Toate aceste ţări aveau credinţe şi formaţii social-politice diferite, ceea ce complica şi mai mult situaţia Valahiei. Interesele poporului erau de partea creştinătăţii. Din punct de vedere politic însă, ţara depindea de turci.

[1] Pi Constantinescu-Iaşi, *Viaţa lui Antim Ivireanul,* În „Legăturile culturale româno-ruse În trecut“, Ed. Academiei R.P.P., Bucureşti, 1954, p. 77.

Constantin Brîncoveanu era conştient de faptul că interesele lui erau strîns legate de interesele Rusiei ; avea o corespondenţă intensă cu ţarul Petru cel Mare, căruia îi asigura informaţii. Aceşti doi mari oameni de stat, Constantin Brîncoveanu şi stolnicul Constantin Cantacuzino, au înţeles că Ţării Româneşti nu-i stătea în putinţă să se apere de duşmanii care o înconjurau. Singura armă care-i rămăsese era diplomaţia. „Stolnicul era cel mai bine informat în legătură cu situaţia internaţională. Era documentat în ceea ce privea presa occidentală, ce-i sosea prin Viena sau prin intermediul informatorilor avizaţi, demnitari străini ca Alexandru Mavrocordat, Exaporitul la Constantinopol, contele Ferdinand de Marsigli, contele Mikes şi alte personalităţi politice din Austria, cancelarii F. A. Golovin şi A. G. Golovkin din Moscova, Dositei al Ierusalimului şi Hrisant Notara...[1].

Ţarul Petru cel Mare întreţinea relaţii secrete cu Constantin Brîncoveanu, avînd în Ţara Românească un centru de informaţii politice precise şi ample. Petru cel Mare conta pe sprijinul economic şi militar al românilor în caz de război, înţelegînd totodată primejdia la care se expunea domnitorul din cauza relaţiilor cu Rusia. De aceea i-a asigurat azilul politic în Malorusia, printr-o „ Jalovannaia Gramota".

În *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti,* se menţionează existenţa unui tratat secret de alianţă între Ţara Românească şi ţarul Petru cel Mare. Tratatul prevedea alianţă militară a românilor şi aprovizionarea armatelor ruseşti. Ţarul Petru I asigura apărarea armată şi independenţa Ţării Româneşti, avînd ca domn pe Constantin Brîncoveanu.

La 22 decembrie anul 1710, la Petersburg s-a primit ştirea oficială că Turcia a declarat război Rusiei. începuse războiul ruso-turc (1710 — 1711).

Referitor la comportarea prudentă a lui Constantin Brîncoveanu, menţionăm părerea bazată pe cunoaşterea corespondenţei dintre Bucureşti şi Moscova, între 1701—1714. Această corespondenţă demonstrează că şi înainte şi după

[1] Virgil Clndea, D. C. Giurescu, M. Maliţa, *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti.* Editura Politică, Bucureşti, 1966 şi L. E. Semionova, *Stabilirea legăturilor diplomatice permanente* în *Ţara Românească şi Rusia la sfirşilul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XVIII-lea,* în „Romano- slavica", 5 (1962) p. 36.

1711 domnitorul se afla în relaţii bune cu ţarul Rusiei. în capitolul, bine documentat, „Diplomaţia românească sub Constantin Brîncoveanu“’, Virgil Cândea notează : „Brînco- veanu înţelege... să-şi menţină obligaţiile faţă de ruşi numai în termenii tratatului încheiat în 1709 prin Gheorghe Castriotul[3], şi aceasta explică suficient atitudinea sa din 1711, cînd a aşteptat în tabăra de la Albeşti rezultatul bătăliei, de la Stănileşti, refuzînd să se angajeze într-o luptă pe care, desigur, o considera fără succes, pentru că înainte îl trimisese spre Iaşi, la Petru, pe Gheorghe Castriotul, oferindu-se să medieze pacea ruso-turcă[3]. Dovadă e faptul că ţarul nu i-a făcut vreo imputare, iar relaţiile cu Rusia nu s-a întrerupt după anul 1711.

în timpul acestor evenimente, Antim a avut o atitudine fermă : milita pentru alianţa cu Rusia şi încerca să adune în jurul său boierii, în frunte cu Toma Cantacuzino, care nu erau de acord cu domnitorul. Ei au trecut în Moldova şi s-au unit cu armata rusească.

Din cronica lui Radu Popescu reiese că Toma Cantacuzino a procedat după sfatul lui Antim : „Acolo, la Urlaţi, se găsea Vlădica şi toţi boierii, văzînd că Constantin Vodă (Brîncoveanu) şovăie în privinţa ruşilor, Vlădica a adunat sfat la care a chemat pe boieri, pe Toma, pe spătari şi încă cîteva persoane care nu erau numite. Sfatul a hotărît să se unească cu ruşii, să-l părăsească pe Constantin Vodă, considerînd că domnitorul a hotărît să trădeze pe ruşi. După acest sfat spătarul Toma a trecut la ţarul rusesc cu cîţiva dintre oamenii săi...“* *.

Faptul acesta a complicat situaţia lui Constantin Brîncoveanu, turcii începînd să-l bănuiască de trădare, cu atît mai mult cu cît Toma Cantacuzino îi era văr. Schimbarea atitudinii domnitorului faţă de mitropolit e exprimată clar în cronica domnească scrisă de Radu Greceanu.

[1] V. Cândea, *op. cil.,* p. 184.

[3] Tratatul din 1709 cuprindea o* clauză conform căreia el se aplica În momentul intrării trupelor ruseşti pe teritoriul Ţării Româneşti. [3] V. Cândea, D. C. Giurescu, M. Maliţa, op. cît., p. 184.

• *Cronica lui Radu Popescu.* În .Magazin istoric pentru Dacia", IV, 1847.

În prefaţa la *Predici,* P. Haneş subliniază : „Mitropolitul Antim a fost unul din acei oameni fruntaşi ai ţării, care stârniră pe lîngă domn pentru o alianţă cu Rusia. Antim cerea o politică cinstită şi francă faţă de Rusia, politică pe care Vodă nu o putea împărtăşi, ştiind că riscă viaţa şi domnia“’.

La 11 ianuarie 1712, Mitrofan de Nisa, duhovnicul domnitorului, a venit la Antim, cerîndu-i în numele lui Constantin Brîncoveanu să-şi dea singur demisia ; în caz contrar, domnitorul urma să-l înlocuiască. Constantin-Vodă îi imputa lui Antim că Toma Cantacuzino ar fi trecut de partea ruşilor la îndemnul lui.

în ziua de 13 ianuarie, Antim i-a prezentat lui Constan- tin-Vodâ o scrisoare-apărare, din care reies cu claritate învinuirile ce i s-au adus. Lista învinuirilor e amplă, fiind rezultatul unor intrigi bine ţesute.

Celebra sa apărare este cel mai vechi document juridic din istoria dreptului românesc. „E un preţios monument, care mărturiseşte într-un mod viu şi puternic vastele cunoştinţe ale mitropolitului Antim[2]. Apărarea conţine şi informaţii importante despre viaţa sa.

Brîncoveanu a citit apărarea, dar nu i-a dat nici un răspuns. Timp de două săptămîni, Antim n-a putut afla dacă apărarea lui a fost primită de către Constantin-Vodă. La 3 februarie, i-a trimis a doua scrisoare, plină de amărăciune, dar scrisă cu aceeaşi demnitate.

Constantin Brîncoveanu a ţinut seamă de toate meritele lui Antim faţă de Ţara Românească şi a hotărît împăciuirea, lăsîndu-l în scaunul metropolitan, dar vechile relaţii dintre ei nu s-au mai restabilit.

Ştefan Cantacuzino, domnitorul care i-a urmat lui Constantin-Vodă, a fost mazilit şi omorît. Ca urmare, turcii l-au trimis ca domn al Valahiei pe Nicolae Mavrocordat.

Cu sosirea la tron a lui Nicolae Mavrocordat, s-au spulberat toate speranţele lui Antim legate de eliberarea ţării de sub stâpînirea otomană, căci acesta era primul domn [*1]

[1] Antim Ivireanu, *Predici,* Bucureşti, cd. Mincrva, 1915 ; *prefaţă* de P. Haneş, p. XX.

[1] Şt. Dinulescu, *Viaţa fi activilalea mitropolitului Ţării Româneşti, Antim lvireanul* (1708 — 1716), Cernăuţi, 1888.

fanariot, potrivnic ruşilor. Pentru Antim, a însemnat o perioada grea. Profitînd de o perioadă de armistiţiu între ruşi şi turci, mitropolitul s-a înţeles cu boierii să încheie o alianţă cu nemţii; urmînd să-l scoată din domnie, cu ajutorul lor, pe Mavrocordat, care îi prigonea pe cei ce erau contra fanarioţilor. Nicolae Mavrocordat a desfiinţat Divanul Ţării Româneşti, alungîndu-i de la curte pe aproape toţi boierii valahi şi înlocuindu-i cu oamenii care veniseră cu el de la Constantinopol. Dările şi impozitele creşteau. Oamenii părăseau locurile de baştină, se ascundeau în păduri ori luau calea pribegiei. În academia grecească înfiinţată de Nicolae Mavrocordat, profesorii erau exclusiv greci, ajutor bănesc primeau numai bisericile şi mănăstirile unde se aflau prelaţi greci. Ca urmare a politicii fanariote, poporul a suportat un jug dublu : stăpînirii turceşti i s-a adăugat şi cea fanariotă.

Antim însă n-a renunţat la activitatea sa, neîmpăcîndu- se cu situaţia critică în care se găsea Ţara Românească. Lupta neobosită pentru eliberarea valahilor de sub stăpînirea cotropitorilor rămîne în centrul activităţii politice a lui Antim.

În anul 1716, Antim îi adună în jurul lui pe boierii nemulţumiţi de domnul fanariot, pe reprezentanţii poporului şi ai clerului care nu vînduseră interesele patriei, convinşi că singura soluţie era alungarea stăpînirii turcilor şi fanarioţilor.

Războiul austro-turc se terminase cu victoria austriecilor, la 5 august 1716. Unul dintre spătari porunceşte armatei să nu se împotrivească austriecilor, atunci cînd vor trece graniţa, în urmărirea turcilor. Probabil că acest ordin nu fusese întîmplător. Se crede că făcea parte din planul întocmit de grupul conspirativ în frunte cu Antim Ivireanul, împotriva lui Nicolae Mavrocordat. La 4 septembrie, s-a răspîndit vestea că armata austriacă a intrat în oraş. În realitate, zvonul era lipsit de temei, deoarece detaşamentul de austrieci care intrase în Ţara Românească se instalase aproape de graniţă şi n-avea intenţia să înainteze. După cît se ştie, aceste zvonuri au pornit de la Antim şi de la boierii care, erau cu el. Aşadar, după un an şi jumătate de domnie la 18 august, Nicolae Mavrocordat e nevoit să fugă, împreună cu toată familia, boierii curtenii şi armata, îndreptîndu-se spre cetatea Giurgiu. Antim era obligat să-i însoţească.

În urma scrisorii primite de la Bucureşti, în care se anunţa că „pădurea în jurul Bucureştiului este plină de soldaţi austrieci“, Nicolae Mavrocordat încearcă să-l convingă pe Antim să plece împreună cu el. Antim însă refuza.

Antim avea temei să procedeze aşa — notează N. Iorga’ —, deoarece, conform obiceiului, în absenţa domnitorului, mitropolitul împreună cu sfatul boierilor trebuiau să-l înlocuiască.

Nu e temeinică versiunea că Antim s-a întors la Bucureşti din cauza bolii. La Giurgiu, Nicolae Mavrocordat e întîmpinat cu panică, însă aflâ curînd că zvonurile erau false. înţelege abia atunci stratagema lui Antim. Într-adevăr, sfatul boierilor, în frunte cu Antim, aleseseră domnitor pe boierul Brezoia- nu, de origine română. Dar întoarcerea subită a lui Nicolae Mavrocordat la Bucureşti, la 10 septembrie 1716, le zădărniceşte planurile.

Revenirea lui Mavrocordat s-a dovedit tragică pentru valahi. Brezoianu a fost tăiat în bucăţi, zeci de valahi au fost condamnaţi la moarte sau închişi.

După ce Mavrocordat s-a răzbunat pe boieri, a cerut ca Antim să vină la el. Cînd mitropolitul a intrat în curte, soldaţii turci l-au dat jos din rădvan, i-au smuls barba şi părul. Declarat complice la mai multe crime, i s-a ridicat numele Antim şi i s-a dat numele său mirean, Andrei. I-au dat jos potcapul de pe cap şi i-au pus o tichie roşie, citindu-i sentinţa de închisoare pe viaţă, pe muntele Sinai[1]. A doua zi dimineaţă, Antim a fost urcat într-un car şi dat în pază turcilor, care, ajungînd la Galipoli, l-au tăiat în bucăţi şi l-au aruncat în rîul Dulcia. Se presupune că a fost ucis din porunca lui Nicolae Mavrocordat.

Anton Maria del Chiaro redă tulburarea produsă de această veste: „Fioroasa măcelărire a arhiepiscopului (pe care fiecare îl credea în exil) puse toată Valahia într-o groaznică consternare“.

Aşa s-a sfîrşit viaţa lui Antim Ivireanul, închinată în întregime patriei sale de adopţiune.

[1] N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti,* cd. II, Bucureşti, 1930. p. 55. ’ D. Bogdan, *Viaţa lui Anlim Ivireanul,* În B.O.R. LXXIV (1956), nr. 8-9, p. 679-689.

LEGĂTURILE CU ŢARA DE ORÎRŞIE

Consacrîndu-şi energia, cultura şi întreg talentul patriei sale adoptive, Antim nu şi-a uitat niciodată ţara şi poporul în sinul căruia văzuse lumina zilei. El, care a jucat un rol atît de însemnat în arta tipografică a Valahiei, a fost factorul hotărîtor în înfiinţarea primei tiparniţe georgiene la Tbilisi.

Deşi tipărirea de cărţi era, pentru Georgia, un puternic mijloc de păstrare şi apărare a fiinţei naţionale, desele năvăliri au împiedicat stabilirea unei tipografii în ţară. Primele cărţi în limba gruzină au apărut abia în secolul al XVI-lea, şi aceasta în tipografii din afara hotarelor ţării. Astfel, „Alfabetul georgian cu rugăciuni“, tipărit în anul 1629, precum şi „Dicţionarul gruzin-italian“ sînt scoase în tipografia înfiinţată la Roma de catolicul gruzin Nicoloz Ciolocaşvili (Nichifor Urbah).

Prinţul Cahetiei, Arcil, a încercat înfiinţarea primei tipografii în Georgia la sfîrşitul secolului al XVII-lea. Aflîndu- se în anul 1687 la Moscova, el a adresat primarului oraşului Amsterdam, Vitsen, o comandă de litere gruzine, la tipograful Totfaluşi, originar din Cluj. Acesta din urmă a executat tiparniţa în anul 1687, trimiţînd-o la Stockholm, unde se afla în captivitate prinţul Alexandru, fiul lui Arcil, care participase, ca ofiţer în armata rusă, la războiul ruso-suedez şi căzuse prizonier. Alexandru se pare că a trimis tiparniţa spre patrie, dar cercetătorii nu au reuşit să stabilească că ea ar fi ajuns măcar pînă la Moscova.

Gu toate acestea, prinţul Arcil, stabilit definitiv la Moscova, a reuşit să tipărească acolo, în 1705, o Psaltire gruzină- **În** Gruzia însă **nu** exista nici o tiparniţă.

Vahtang al VI-lea, prinţul Cartliei, în atmosfera de înflorire culturală pe care a creat-o, a depus multe străduinţe, căutînd în afara graniţelor ţării ajutor pentru înfiinţarea unei tipografii.

El s-a adresat patriarhului Ierusalimului, Hrisant Notara, cerîndu-i ajutorul în această întreprindere. A făcut aceasta pentru că între biserica gruzină şi Ierusalim existau vechi şi trainice legături, în virtutea cărora la Ierusalim funcţionau cîteva vechi biserici şi mănăstiri gruzine, importante focare de cultură.

Hrisant Notara a transmis rugămintea lui Vahtang domnitorului Ţării Româneşti, Constantin Brîncoveanu, cu care se afla în relaţii de strînsă prietenie. în acea vreme, tipăriturile de cărţi bisericeşti şi arta tipografică din Ţara Românească dobîndiseră o faimă care trecuse de mult în afara graniţelor ţării, fiind unanim recunoscută în întreaga lume ortodoxă.

Brîncoveanu s-a adresat în acest scop lui Antim Ivireanul, mitropolitul Ţării Româneşti. Inimosul vlădică al Ungro- vlahiei, mişcat de rugămintea pornită din ţara sa de obîrşie, a răspuns, depunînd multe silinţe în îndeplinirea dorinţelor lui Vahtang. El a hotărît să trimită, întru îndeplinirea unei atît de grele misiuni ca înfiinţarea unei tiparniţe într-o ţară îndepărtată cum era Gruzia, pe Mihail Ştefanovici (Iştvanovici), împreună cu un grup de ucenici. Alegerea sa a avut adinei temeiuri, întrucît Iştvanovici, în afară de faptul că era cel mai capabil ucenic al său, organizase mai înainte de aceasta (în 1698) tipărirea cărţilor în Transilvania.

O problemă pe care cercetătorii istoriei tipografiei gruzine o lasă controversată este aceea dacă Mihail Iştvanovici a fost în Gruzia singur ori însoţit de ucenici. Astfel, C. Kekelidze, A. Hahanaşvili, precum şi istoricul român Petre Constantinescu-Iaşi, afirmă că el nu s-ar fi dus singur. Alţii, ca O. Gvincidze, susţin contrariul. Personal ne întemeiem punctul de vedere pornind tot de la citatul din Prefaţa „Evangheliei“ tipărite în 1709, la Tbilisi, în care Iştvanovici cere iertare cititorului pentru greşelile tipografice scăpate în carte, cu următoarele cuvinte : „Cu umilinţă vă rog pe toţi mari şi mici să nu-mi luaţi în rîs dacă găsiţi greşeli în cuvinte şi în litere, pentru că eram străin

în această ţară şi nu cunoşteam limba voastră, ca şi acei care sînt ucenicii mei erau de asemenea fără experienţă în aceste treburi. Iar eu nu vizitasem Georgia mai înainte, ca şi ucenicii mei“ \ care, după părerea noastră, ar putea atesta faptul că nu venise singur acolo.

Dacă ar fi să presupunem să sensul acestor cuvinte este cel dat de Gvincidze, şi anume că Istvanovici nu văzuse pînă atunci Gruzia, după cum nici ucenicii săi — (presupuşi de Gvincidze a fi fost gruzini) nu văzuseră vreo tipografie, prezenţa greşelilor de tipar rămîne inexplicabilă, întrucît, deşi aceştia nu erau iniţiaţi în tainele artei tiparului, gruzini fiind, şi-ar fi cunoscut limba maternă şi ar fi remarcat aceste greşeli în timpul culegerii.

Toate indiciile atestă că ucenicii erau români, care veniseră împreună cu el în calitate de simpli executanţi.

în ceea ce priveşte data plecării lui Istvanovici din Vala- hia, toţi cercetătorii sînt de acord în a o situa în prima jumătate a anului 1707.

O a doua chestiune controversată este aceea a locului în care au fost confecţionate instalaţiile şi literele tiparniţei din Tbilisi. Unii cercetători, ca, de pildă, K. Saraşidzei, afirmă că literele şi utilajul au fost confecţionate la Tbilisi, întrucît ar fi fost lipsit de sens să fi fost aduse din România, dată fiind depărtarea, precum şi nesiguranţa unui drum atît de lung. O astfel de susţinere este puţin verosimilă, şi aceasta din două considerente: cărţile tipărite de Istvanovici în 1698 în Transilvania nu aveau tiparul de o calitate deosebită lucru recunoscut de el însuşi, atunci cînd cere scuze cititorului că utilajul tipografic este uzat; utilajul pentru prima tiparniţă întemeiată de români la Alep, în Siria, la 1701 a fost construit în Ţara Românească.

S-a emis şi ideea că din Muntenia s-ar fi trimis întregul utilaj, în afară de caracterele tipografice, care au fost turnate în Gruzia. Gordeziani şi Gvincidze dau această explicaţie, afirmînd că aceste caractere âu fost turnate după modelul celor mai frumoase manuscrise gruzine, care, fireşte, nu existau în Muntenia. [*4]

[1] Cf. I. Bianu şi Nerva Hodoş, *op. cil.,* p. 543-548.

Virgil Molin[1] afirmă că toate caracterele utilizate în tiparniţa din Tbilisi de Mihail Iştvanovici ar fi fost primite de la Amsterdam, făcînd parte din cele comandate, aşa cum am văzut mai înainte, de prinţul Arcil. Ipoteza aceasta se susţine prea puţin, în lumina cercetărilor recente ale unor istorici ai tipăriturilor gruzine, care au stabilit că nici literele tipografiei din Moscova a lui Arcil nu erau primite de la Amsterdam.

În ceea ce priveşte calitatea excepţională a literelor din tipăriturile lui Iştvanovici, ea nu trebuia să presupună cu necesitate existenţa unor caligrafi supracalificaţi, care să se fi inspirat din vechile manuscrise gruzine, întrucît Antim, cunoscut ca un caligraf şi miniaturist excepţional, ar fi putut prea bine să confecţioneze aceste litere, care erau ale limbii sale materne.

În ceea ce ne priveşte, cel mai aproape de adevăr ni se pare a fi cercetătorul român Dan Dumitrescu*, care susţine că Mihail Iştvanovici ar fi adus cu sine din Muntenia poăn- soanele cu ajutorul cărora a turnat la Tbilisi caracterele gruzine. N-ar fi însă exclus nici ca Iştvanovici însuşi să fi turnat la Tbilisi caracterele acestea, inspirîndu-se din cele mai reuşite modele ale manuscriselor gruzine.

După noi, lucrurile trebuie să se fi petrecut astfel : mai întîi, distingem următoarele feluri de scriere gruzină : a) scrierea bisericească *„hu{uri“,* avînd două variante extrem de distincte : *tavruli* — scriere de titulatură şi de acte oficiale, caracterizată prin litere de mărime uniformă şi ronde, denumită, din această cauză, şi *mrglovani* (rondă) — şi *nushuri* sau *nusha-liuţuri* — scriere cu caractere de rînd, avînd litere drepte şi de mărime diferită ; b) scrierea laică *„mhedruli“* (militară) — utilizată în cancelarii şi în corespondenţa laică începînd cu secolul al Xl-lea; caracterele sale sînt de mărimi diferite, ca în scrierea *nushuri,* dar ronde, ca în scrierea *tavruli.*

Menţionăm că în Evanghelia şi Psaltirea tipărite de către Mihail Iştvanovici în 1709 sînt utilizate litere de mărime [1 2]

[1] Coutiibuţii noi la istoricul relaţiilor culturale cu orientul ortodox, n B.O.R., inartie-aprilie 1961.

[2] *Activitatea tipografică a lui Mihail Şlefanovici în Gruzia,* În „Studii“, XI, 1958, nr. 4.

uniformă — ***nushuri*** —, în timp ce în Condacul (liturghia) tipărit în 1710 apare scrierea ***nushuri*** cu caractere mici, mijlocii şi mari, precum şi scrierea laică ***„mhedruli“*** ; întîlnim însă şi litere greceşti.

După toate probabilităţile, Mihail Iştvanovici şi ucenicii săi aduseseră cu ei poansoane cu litere ***nushuri*** de mărime mare, precum şi litere greceşti. După acestea, au turnat literele gruzine ***nushuri*** de mărime mare, care au fost de îndată utilizate la tipărituri, pentru ca ulterior, după aceste modele, să confecţioneze poansoane şi să toarne caractere ***nushuri*** de alte mărimi, ca şi litere greceşti.

În ceea ce priveşte literele ***„mhedruli“,*** folosite ulterior, este posibil ca ele să fi fost în întregime confecţionate în Gruzia.

Mitropolitul Antim era în mod logic interesat în primul rînd de tipărirea literaturii bisericeşti în Gruzia trimiţînd, în patria sa poansoane cu caractere bisericeşti (***nusho-huţuri*****),** precum şi litere greceşti.

De aceea, considerăm că Antim a confecţionat în Valahia poanşoanele el însuşi, ajutat de Iştvanovici. **În** ceea ce priveşte celelalte caractere, şi **în** mod special ***„mhedruli“,*** se poate să fi fost confecţionate la Tbilisi de Iştvanovici, cu eventualii săi ucenici localnici.

O astfel de interpretare nu contrazice cuvintele lui Iştvanovici din Prefaţa la prima sa tipăritură, precum că literele sînt confecţionate de el însuşi, întrucît el a participat la confecţionarea poansoanelor în Muntenia, pregătind după ele matriţe şi turnînd caracterele la Tbilisi.

în afară de aceasta, este foarte probabil ca Iştvanovici să fi adus cu sine ornamente tipografice cu desene şi gravuri, aparţinînd lui Ivanichie — gravorul al cărui nume se întîlneş- te în tipăriturile lui Antim.

În acelaşi timp, la execuţia cărţilor tipărite la Tbilisi au participat, fără îndoială, şi specialişti gruzini.

Mulţumită rîvnei şi măiestriei tipografilor români, depuse în organizarea tipografiei, în chiar anul următor, 1708, a apărut prima carte în limba gruzină, O Evanghelie.

În semn de mulţumire, regele Vahtang al Vl-lea a trimis în Ţara Românească primele două exemplare ale Evangheliei. Numai în aceste două exemplare figurează o poezie

a lui Vahtang în caractere *„înduri“,* din care aflăm cum a fost plănuită ctitoria tipăriturii de cărţi în Gruzia şi cum a ajutat la această lucrare domnitorul Constantin Brînco- veanu şi patriarhul Ilrisant Notara, „iar dintre cei ce au luat parte cu multă osîrdie la întemeierea tipografiei din Tbilisi se află mitropolitul Ţării Româneşti, Antim Ivireanu“.

în primul dintre exemplarele trimise în Muntenia, se află şi un cuvînt către Domnitor, iscălit de Antim şi datat 28 mai 1710, ceea ce atestă că cele două exemplare fuseseră trimise lui Antim şi primite de către acesta. El a mai adăugat o însemnare manuscrisă în limba română. Antim a pus cărţii o îmbrăcăminte frumos împodobită, trimiţînd-o lui Brîncoveanu în semn de mulţumire pentru ajutorul dat compatrioţilor săi. Din cuvintele de mulţumire adresate de el Domnului se vede cît de mult îşi iubea îndepărtata ţară, cît suferea pentru restriştile prin care trecea ea şi cît voise întemeierea unei tiparniţe acolo.

La sfîrşitul Evangheliei, figurează cuvîntul către cititor al lui Mihail Iştvanovici, de care am vorbit mai înainte şi sub care el îşi pune semnătura : „Smeritul tipograf şi supusul rob al lui Dumnezeu, care a lucrat cu toată osîrdia Mihail Ungro-Vlahul, fiul lui Ştefan“, în timp ce în toate cărţile tipărite la Tbilisi el semnează „Mihail Ştefanişvili“, uneori „Ştefanidze“. Faptul probează rapida sa aclimatizare la viaţa spirituală a ţării în care fusese trimis. Semnătura este urmată de cunoscutele versuri ale lui Antim din Evanghelia de la Snagov din 1697 : „Precum cei străini vor moşia să-şi vază...“, reproduse de Iştvanovici în româneşte, dar tipărite cu caractere gruzine.

Iştvanovici a tipărit la Tbilisi, în afară de Evanghelie, Psaltirea, Apostolul, Condacul (sau Liturghia), Ceaslovul, Liturghierul şi o Biblie (neterminată)'. Unii cercetători gruzini, ca K. Saraşidze, Ş. Kurdhelaşvili, emit supoziţia că tot el ar fi tipărit celebrul poem al lui Şota Rustaveli „Viteazul în piele de tigru“, însoţit de extrem de interesantele comentarii ale lui Vahtang, precum şi o carte „Despre creaţii“ tradusă de acesta din limba persană. [1]

[1] K. Saraşidze afirmă că ea n-a fost terminată din cauza surghiunirii Îngrijitorului ei, Învăţatul Sabba Sulhan Orbeliani (vezi cap. „Gruzia în secolul al XVII-lea“ din lucrarea de faţă).

în primăvara anului 1712, Vahtang trimite pe Iştva- novici în Olanda, spre a se perfecţiona în arta tiparului. Din izvoarele româneşti rezulta că el a petrecut puţină vreme acolo, întrucît în acelaşi an el tipăreşte în Gruzia, cu litere greceşti, „Lauda Fecioarei“. Unii cercetători gruzini se îndoiesc, în genere, că această călătorie ar fi avut loc, dar îndoielile nu se susţin, în lumina celor două scrisori adresate de Antim lui Hrisant Notara în aprilie 1713.

De un şi mai mare interes este cea de-a doua scrisoare a lui Antim.

K. Saraşidze arată că Mihail Iştvanovici era un meşter atît de iscusit, încît ar fi putut umple cu cărţi întreaga Gruzie. De aceea Vahtang al Vl-lea îl iubea ca pe un fiu. Prin priceperea sa, a ştiut să îmbine arta românească a tipăriturii cu tradiţiile artistice ale manuscriselor vechi gruzine. Opera sa îşi trage izvoarele, în egală măsură, din cele două culturi, tot aşa după cum personalitatea mentorului său Antim Ivireanu întruchipează virtuţile cărturăreşti a două popoare unite, în frămîntatul secol al XVII-lea, de aceleaşi eforturi de creare a unor culturi naţionale proprii, în pofida tuturor restriştilor.

Tipografia din Tbilisi a funcţionat pînă în 1722, cînd a fost distrusă în cursul unei invazii turceşti. Pe locul ei se află astăzi o piatră memorială, aşezată în 1959, cu prilejul manifestărilor organizate la împlinirea a 250 de ani de la înfiinţarea ei, manifestări la care au participat şi cercetători din România.



ANTIM IVIREANUL, SCRIITOR UMANIST

Printre numeroasele preocupări ale lui Antim Ivireanul este şi aceea de scriitor, insuficient sau doar sporadic cercetată pînă acum.

Antim se dedică scrisului într-o epocă de frămîntări, cînd se ducea tot mai susţinut lupta pentru introducerea limbii române în cult, în locul celei slavone, care devenea din ce în ce mai neînţeleasă, atît pentru popor, cît şi pentru clerici.

Deşi opera sa nu este prea întinsă, ea constituie un tezaur al literaturii române vechi, pe care nici un cercetător preocupat de Evul Mediu nu-l poate trece cu vederea. *Didahiile* sale constituie o adevărată frescă social-morală a societăţii româneşti de la începutul secolului al XVIII-leâ.

Considerat unul dintre înaintaşii culturii româneşti, Antim Ivireanul rămîne în istoria literaturii române un eminent cărturar, luptător şi om politic, o adevărată figură de umanist renascentist. „A fost un suflet rar şi a devenit un bun român, acest străin...“ *. El a contribuit la triumful desăvîrşit al limbii naţionale în biserica Ţării Româneşti, aşa cum o făcuse Dosoftei în Moldova. Aportul său la dezvoltarea literaturii şi limbii româneşti a fost hotărîtor şi cu rezultate dintre cele mai lăudabile.

în lucrarea sa *începuturile şi biruinţa scrisului în limba română,* istoricul P. P. Panaitescu[*2] a adus noi contribuţii asupra curentului umanist privit din perspectiva luptei

[3] Teodor M. Popescu, B.O.R., anul LXXIV, 1956, nr. 8-9, p. 853.

[2] P. P. Panaitescu, *începuturile ţi biruinţa scrisului în limba română,* Ed. Academiei R.P.R., Bucureşti, 1965.

pentru promovarea limbii române ca limbă de cultură. El a arătat că umaniştii, cărturari români din a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea, — Miron şi Nicolae Costin, spătarul Nicolae Milescu, stolnicul Constantin Cantacuzino, Radu Popescu, fraţii Constantin şi Radu Greceanu, Ion Neculce, Dimitrie Cantemir, Simeon Ştefan, Varlaam, Dosoftei, Antim — au avut un rol hotărîtor în biruinţa limbii române asupra celei slavone în cultură, în înlăturarea monopolului culturii slavo-bisericeşti, inaccesibilă poporului şi chiar păturilor mai largi ale clasei stăpîni- toare. Pornind de la premisa că umanismul a avut rădăcini în pămîntul românesc, constatăm că influenţele culturale externe au fost receptate şi asimilate potrivit necesităţilor şi condiţiilor interne de dezvoltare. Ca izvoare externe ale umanismului românesc, cele mai importante au fost influenţa umanismului tîrziu polonez şi cea a clasicismului grecesc.

Către sfîrşitul secolului al XVII-lea, influenţa polonă asupra culturii româneşti slăbeşte, pentru ca, odată cu scăderea influenţei politice a Poloniei în Orient, să dispară cu totul. **În** secolul următor, sub Constantin Brîncoveanu, Ţara Românească devine focarul ce transmite lumina culturii în tot Orientul ortodox. Influenţa culturii greceşti se manifestă prin pătrunderea studiilor clasice în ţările române, în cursul secolului al XVII-lea, pentru ca să atingă apogeul în secolul al XVIII-lea, epoca domniilor fanariote.

Mihai Berza consideră că apogeul culturii greceşti se situează în perioada 1682 — 1716 — epoca lui Dimitrie Cantemir. **În** această perioadă, numărul tipăriturilor greceşti este de 42, faţă de cele 38 româneşti şi 22 slavone şi slavo-române. în epoca următoare, 1716 — 1812, tipăriturile greceşti ating cifra 153, iar tipăriturile româneşti ajung la 457. Limba greacă a dat posibilitatea românilor de a pătrunde în filozofia şi literatura elină, care, alături de cultura latină, în apus constituiau „temelia renaşterii“ [1]. Limba greacă, spre deosebire de slavonă a fost utilizată în acelaşi timp cu limba română. Mihai Berza consideră că „limba greacă nu a făcut altceva decît să ia loc alături de limb a

[1] N. Cartojan, *Curs de iitorie a literaturii române vecin,* Bucureşti, **1931-32**.

română, ca un complement util pentru un anume răstimp, dar care va fi eliminat după ce îşi va fi îirtplinit misiunea“ [1] Influenţa culturii greceşti în ţările româneşti e atestată de tipăriturile teologice greceşti la sfîrşitul secolului al XVII-leaşi începutul secolului al XVIII-lea, de traducerile de cărţi religioase făcute din limba greacă, dar şi de studiile clasice greceşti, şi în acest caz a constituit un izvor al umanismului românesc. Un rol deosebit în contactele culturale româno-greceşti l-a avut Marea Şcoală a Academiei Patriarhiei din Constantinopol, unde au studiat umanişti români ca Nicolae Milescu, stolnicul Constantin Cantacuzino, înainte de a pleca pentru studii la Padova.

Antim Ivireanul, ca umanist renascentist, cunoscînd limba greacă, a avut un rol hotărîtor în traducerea cărţilor de cult în limba română. Influenţa culturii greceşti s-a exercitat în ţările române şi prin intermediul Şcolilor domneşti de la Iaşi şi Bucureşti. Brîncoveanu reorganizează şcoala grecească din Bucureşti, întemeiată de Şerban Cantacuzino în mănăstirea de la Sf. Sava. Învăţămîntul avea un caracter filozofic, istoric, ştiinţific. Un curent puternic de tipărirea cărţilor se dezvoltă sub influenţa lui Brîncoveanu. Mari centre tipografice scot un număr impresionant de cărţi, în româneşte, în greceşte şi în alte limbi. Antim a jucat un rol de frunte în înfiinţarea şi conducerea tipografiilor, precum şi în tipărirea cărţilor.

Dar umanismul românesc, un curent profund naţional, îşi trage sevele din marile probleme politice ale epocii şi, înainte de toate, din lupta pentru independenţă. Acest caracter politico-patriotic, dincolo de apărarea unor privilegii de castă, înseamnă depăşirea orizontului îngust medieval, reprezentînd una dintre trăsăturile cele mai importante care apropie cultura românească de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea de cea umanistă europeană. Strălucitele figuri de cărturari amintite, ce s-au făcut remarcate în diferite domenii ale literaturii şi ştiinţei, îşi dau aportul la crearea limbii române literare. [1]

[1] Mihai Berza, *Problèmes majeures et orientations de la recherche dans l’élude de l’ancienne culture roumaine ,* ln „Revue Roumaine d’Histoire“ 1970, vol. III.

Opera lor izvorăşte din dragostea de patrie, dar şi din spiritul critic, cu elemente ale raţionalismului. Ramiro Ortiz remarcă întemeiat că literatura română e un „dar al Renaşterii“ [1].

Ideologia patriotismului a îmbrăcat, la umaniştii români, diverse forme. La Grigore Ureche, patriotismul este implicit ; el se exprimă în glorificarea figurii lui Ştefan cel Mare, în idealizarea trecutului Moldovei. La Miron C.ostin, creatorul teoriei umaniste despre originea romană a poporului român, patriotismul apare explicit, ca un imbold în munca istoricului : „începutul ţărilor acestora şi neamului moldovenesc şi muntenesc şi cîte sînt în ţările ungureşti cu acest nume, români şi pînă astăzi (...) a scrie multă vreme la cumpănă au stătut sufletul nostru (...) A lăsa iarăşi nescris cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori ¡aste inimii durere“ *(Opere,* p. 241).

La Cantemir, promovarea principiului „folosului publicai“ s-a născut pe terenul luptei pentru independenţă, îm- pletindu-se cu lupta împotriva oligarhiei boiereşti.

Ca umanist renascentist, Antim Ivireanul se face remarcat şi prin patriotismul său, conturat în două direcţii: apărarea independenţei religioase şi a celei naţionale. Se cunoaşte atitudinea sa fermă, de protest faţă de pretenţiile abuzive ale patriarhiei Ierusalimului de amestec în problemele bisericeşti din Ţara Românească, urmărind ca mănăstirile închinate din Ţara Românească să depindă exclusiv de Ierusalim, iar patriarhul să fie socotit deplin stăpînitor atît în treburile administrative, cît şi în cele religioase.

Cea de a doua latură a patriotismului mitropolitului Antim Ivireanul constă în lupta pe care a dus-o pe toate căile pentru înlăturarea stăpînirii turceşti.

Faptul că el a fost robit la turci, că ţara sa de baştină, Georgia, a fost devastată de atîtea ori de stăpînirea turcească, ca turcii erau cei care sărăceau Tara Românească prin cereri de bani şi produse, toate acestea au stîrnit ura neîmpăcată a mitropolitului. [1]

[1] AI. Duţu, *Sinteză şi originalitate în cultura româna,* Editura Enciclopedică română, Bucureşti, 1972, cf. R. Ortiz, *Per la sloria delta cultura italiana în Eumania,* Roma, 1943.

în cuvîntarea pe care a ţinut-o cu ocazia alegerii sale ca mitropolit, Antim şi-a manifestat deschis ura împotriva stăpînirii otomane: şi m-au trimis la dumnevoastră
să vă fiiu păstor, părinte sufletesc... pentru bună sănătatea şi spăseniia dumneavoastră şi a cinstitelor dumnevoastră case purtători de grijă la cele ce ar fi spre folosul mîntuinţii şi să vă fiiu de mîngîiare la scîrbele robiei cei vaviloneşti a lumii aceştiia“ ’. În altă împrejurare, Antim arată direct : „Că ne-au încărcat turcii cu dările cît este peste putinţă săracilor şi nu mai contenesc cu cerutul“.

Primul cărturar român care acordă o atenţie specială problemelor limbii române literare este Simeon Ştefan 1656) mitropolitul Transilvaniei între anii 1643 — 1656. În „Predoslovia către cititori“ a Noului Testament tipărit la Bălgrad (Alba-Iulia) 1648, Simeon Ştefan ia în discuţie cîteva dintre chestiunile fundamentale ale exprimării literare, susţinînd în mod categoric necesitatea creării unei limbi literare unice. El ridică steagul unirii tuturor românilor prin unificarea limbii literare. „Bine ştim că cuvintele trebuie să fie ca banii, aceia sînt buni,care îmblă în toate ţările, aşa şi cuvintele, acelea sînt bune, carele le înţeleg toţi“, însuşi Simeon Ştefan şi-a arătat strădania depusă în vederea elaborării unui text care să fie accesibil unei mase cît mai largi de cititori. „Noi drept aceea ne-am silit, den cît am putut, să izvodim, aşea cum să înţeleagă toţi, iară (dacă) nu, nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumânii printr-alte ţări, de s-au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăescu toţi într-un chip“. În privinţa greutăţilor întîmpinate cu ocazia traducerii, el ne arată că a împrumutat unele cuvinte din textul original.

Problemele pe care le-a ridicat Simeon Ştefan sînt meritorii : ideea unităţii de origine a tuturor românilor şi a creării unei limbi literare unice ; ideea normării limbii literare într-o perioadă cînd încă nu exista o gramatică a limbii române. Tot el a soluţionat problema spinoasă a limbii literare din acel timp, a neologismelor, care n-aveau corespondent în limba română şi pe care le-a menţinut, îmbogăţind vocabularul pe calea împrumutului. Deci *Noul Testament de la* [1]

[1] Antim Ivireanul, *Opere,* 1972, p. 6 — 7.

Bălgrad a adus o contribuţie însemnată la impunerea unei norme fonetice şi lexicale supradialectale ; el a ajutat în mare măsură la dezvoltarea şi unificarea limbii literare vechi.

La numai patru decenii de la tipărirea primei traduceri integrale în limba română a *Noului Testament* (1648), a apărut, în Ţara Românească, *Biblia de la Bucureşti,* în 1688. Tradusă în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino, e supranumită şi *Biblia lui Şerban Cantacuzino.* Traducătorii Bibliei, fraţii Radu şi Şerban Greceanu, au folosit o versiune greacă, dar şi o traducere manuscrisă a spătarului Nicolae Milescu. La traducere, printre alţii, a fost consultat şi stolnicul Constantin Cantacuzino.

în Predoslovie, se precizează că Biblia se adresează tuturor românilor („la toţi“), pentru ca „vedem că pînă în zioa de astăzi n-au rămas nici un neam ca să nu citească întru a lor limbă“. Asemenea lui Simeon Ştefan, traducătorii constată greutatea limbii româneşti din acel timp („strâmtoarea limbii româneşti“) de a exprima toate noţiunile, re-comandînd îmbogăţirea vocabularului, ca şi Simeon Ştefan, pe calea adoptării neologismelor.

Biblia de la Bucureşti constituie un moment remarcabil pentru introducerea limbii române în biserică. Această carte masivă (944 pagini) este precedată de o introducere dedicată lui Şerban Cantacuzino, prin care se recunoaşte dreptul românilor de a asculta liturghia şi dea citi Biblia în româneşte, întărit şi de Dositei, patriarhul Ierusalimului şi a toată Palestina. Prin ea se stabileşte o continuitate cu întreaga literatură religioasă românească anterioară ; limba folosită reprezintă sinteza eforturilor tuturor scriitorilor ecleziastici români de pînă atunci.

N. Iorga şi N. Cartojan au supraevaluat părţile ei pozitive, pe cînd Ioan Bălan a remarcat că în *Biblia de la Bucureşti* apar numeroase cuvinte sau construcţii traduse greşit. Valoarea Bibliei, sub raportul limbii literare, este, deci; destul de inegală, totuşi a contribuit la impunerea graiului muntenesc la un secol după tipăriturile lui Coresi. N. Iorga o apreciază astfel: „*Biblia de la Bucureşti* este cel dinţii docu

ment sigur de limbă literară stabilită pe înţelesul tuturor românilor“ |

În legătură cu traducerea destul de anevoioasă a cărţilor religioase în limba română, traducătorii şi-au exprimat în repetate rînduri părerile despre posibilităţile expresive ale limbii române în comparaţie cu cele ale altor limbi.

Astfel, în anul 1680, mitropolitul Teodosie al Ungro- vlahiei, căruia i s-a atribuit un mare rol în vechea cultură românească, tipărind în Bucureşti Liturghia, scria în prefaţă că a redat în româneşte esenţialul:

Liturghia toată a o propune pre limba noastră şi a o muta nice am vrutu, nice am cutezat, dreptu mârturisescu pentru multe alte pricini ce m-au împinsu, şi pentru scurtă limba noastră ce iaste, o amu făcut şi pentru lipsa dascâli- torii (cum am zisu), ce nu săntu întru ticălos rodului nostru şi pentru neînţelegerea naroadelor tainele ce săntu şi ce înseamnează şi pentru neobiciaiul besericii noastre, ce pînă astăzi n-au ţinut“.

Prin urmare, mitropolitul Teodosie, printre alte cauze pentru care n-a cutezat să traducă toată slujba în româneşte, o invoca şi pe aceea potrivit căreia limba română este „scurţi“, adică săracă şi în neputinţă de a reda profunzimile dogmatice ale ortodoxiei. În afară de aceasta, se spunea că tălmăcirea cărţilor de slujbă în româneşte era greu de făcut, deoarece cuvintele „trebuiau astfel alese şi orînduite, încît să aibă ritmul cerut de necesităţile melodice ale muzici bisericeşti“

Deci şi aceasta ar fi îngreuiat transpunerea în româneşte a cîntărilor din cărţile de slujbă.

Cărturarul muntean Radu Greceanu, care a contribuit la difinitivarea traducerii *Bibliei* (Bucureşti, 1688), constată şi el „strâmtoarea limbii româneşti“, contribuind însă efectiv la îmbogăţirea ei cu neologisme, mai ales din limba greacă: s,Şi măcară ca la unele cuvinte să fie fost cu nevoe tălmăcitorilor pentru strîmtoarea limbii româneşti, iară încăş avrad pildă pre tălmăcitorii latinilor şi slovenilor, precum aceia, aşa şi ai noştri le-au lăsat precum să citesc la cea elinească“. [1]

[1] N. Iorga, *Istoria bisericii rcmâneşli şi a vielii idigicose a romanilor,* voi. 1, Bucureşti, 1929, p. 407.

[2] Cartojan, *Istoria literaturii rcmâne vechi,* XIII, p. 223.

Radu Greceanu, traducînd *Mineele* tipărite de episcopul Mitrofan la Buzău, în 1698, semnalează insuficienţa lexicului românesc în comparaţie cu acela al limbii greceşti: „Sînt cuvinte elineşti şi vorba despre locuri, care unele încă la lexicoane nu se află ; altele, de să şi află şi să înţeleg, iară pentru îngustarea limbii româneşti nu pot veni la tălmăcit“. S-a străduit, după cum mărturiseşte însuşi, să dea o traducere cît mai pe înţelesul cititorilor: „Iară eu am iscodit şi în tot chipul m-am nevoit a nu lăsa nici un cuvînt ca să nu dea întru înţelegerea limbii noastre cei rumâneşti“.



CONTRIBUŢIA LUI ANTIM IVIREANUL LA GENERALIZAREA FOLOSIRII LIMBII ROMÂNEŞTI ÎN BISERICĂ

Greutăţilor înttmpinate în traducerea cărţilor de către mitropolitul Teodosie îşi propune să le facă faţă mitropolitul Antim Ivireanul, ca unul care cunoştea foarte bine limba greacă atît cea cultă, cît şi cea comună, iar în Ţara Românească învăţase româneşte şi slavoneşte. Antim avea o cultură vastă pentru vremea sa şi nutrea convingerea că poporul dorea să asculte slujba în biserică în limba maternă. Ştia că nici preoţii, nici „norodul" nu mai înţelegeau limbile slavonă şi greacă, în care se ţineau slujbele. Antim gustase el însuşi din amarul robiei, aşadar năzuia ca poporul care-l primise cu atîta căldură să nu mai fie rob, întru cele sufleteşti, unor concepţii depăşite de vreme.

începutul făcut pînă la el, de a se ţine slujba în graiul poporului (Apostolul, Evanghelia şi Cazania), este continuat cu multă trudă de Antim. Tipăreşte, în 1693, la Bucureşti, *Evanghelia greco-română,* punînd pe două coloane textul grecesc şi cel românesc, astfel ca să fie evident pentru oricine că textul grecesc şi cel românesc sînt identice. Deci Antim Ivireanul ridică limba română „la cinstea de a fi pusă alături de limba în care fusese scrisă Evanghelia în original“ [1].

Tipărind în limba românească părţi din *Sfînia Scriptură,* tălmăcită în limba română în anul 1688, Antim Ivireanul a scos la lumină, în 1694, *Psaltirea,* iar în 1697 *Evanghelia de la Snagov.*

Vrînd să demonstreze că limba română este adecvată şi cîntărilor psaltice, Antim a tipărit în 1703, la Bucureşti,

[1] N. Dobrescu, *op. cit.,* p. 59.

un *Ceaslov slavo-român,* unde se găsesc şi părţi în româneşte ce trebuie cîntate. **În** acelaşi an, scoate **în** româneşte *Acatistul Maicii Domnului,* în care condacul „Apărătoarei Doamne" este cîntat.

În a doua parte a activităţii sale, adică după anul 1705, mitropolitul Antim păşeşte şi mai hotărît pe calea „naţionalizării serviciului divin“. **În** această acţiune i-au slujit drept îndemn şi cuvintele din *Epistola I, Corinteni, XIV, 19 :* „În biserică voesc cinci cuvinte a grăi cu înţăles ca şi pe alţii să-i învăţ, decît zece mii de cuvinte în limbă străină“, precum şi răspunsul lui Teodor Valsamon la întrebarea patriarhului Marco al Alexandriei, cu privire la limba în care poate fi slujită Liturghia. Acest răspuns şi textul de mai sus au fost reproduse în primele pagini a două dintre cărţile tipărite de el (cele două *Molitfenice,* tipărite la Rîmnic — 1706 şi la Tîrgovişte — 1715).

După anul 1705, el introduce în româneşte multe dintre cărţile de bază ale slujibelor. începutul l-a făcut cu *Molitfe- nicul* din anul 1706, pe care îl tipăreşte la Rîmnic, pe cheltuiala sa. Cuprinsului obişnuit al acestei cărţi îi adaugă şi alte rugăciuni, des folosite de preoţi la slujbe în biserică. Acest *MoUtfenic,* scris în graiul înţeles de slujitori şi credincioşi, trebuie să fi fost mult căutat, fapt ce va fi făcut ca, în eîţiva ani, să nu se mai găsească. Spre a face faţă cerinţelor, mitropolitul Antim îl scoate într-o nouă ediţie românească, la Tîrgovişte, în anul 1713.

în anul 1712, scoate un *Octoih,* cel dintîi tipărit în limba română, menit să fie nu numai carte de strană, ci şi carte de şcoală[1].

În anul 1713, Antim tipăreşte pentru întîia oară *Liturghia în româneşte,* iar în următorii doi ani scoate de două ori în româneşte : *Ceaslovul* şi *Catavasierul,* „spre a se putea citi în ele, în grai înţeles de toţi atît la strană, cît şi prin casele credincioşilor“. Este de remarcat că unele dintre cărţile de slujbă scoase la lumină de Antim, cum este cazul *Octoihului* (1712) şi al *Liturghiei* (1713), de pildă, sînt aproape neschimbate pînă astăzi în ceea ce priveşte limba.

Prin cărţile româneşti încredinţate tiparului de către talentatul ierarh, s-a pus temelia vechii limbi româneşti.

[1] N. Iorga, *Istoria isericii române,* II, p. 100.

E adevărat că în primele sale cărţi tipărite în româneşte, atît lexicul, cît şi construcţia frazei sînt încă imperfecte. Tălmăcitorii acestor cărţi, de cele mai multe ori, se mulţumiseră a reda întocmai topica frazelor slavone sau greceşti, de aceea limba lor nu are cursivitate. Scrierile religioase redactate într-o limbă din ce în ce mai îngrijită şi mai accesibilă tuturor românilor se răspîndesc în toate regiunile locuite de români.

Spre deosebire de limba, încă greoaie, din traducerile lui Coresi — deşi bazele exprimării literare fuseseră puse prin tipăriturile sale —, în această perioadă (secolele XVII — XVIII), limba traducerilor nu mai urmează atît de fidel limba originalelor; fraza devine mai degajată, se părăsesc treptat unele construcţii sintactice nefireşti, precum şi sla- vonismele. Astfel, exprimarea literară devine tot mai limpede, expresivă, aproape de limba populară.

Printre toţi ceilalţi promotori ai culturii româneşti, Antim ocupă un loc de frunte. Aşa cum remarca M. Sado- veanu, a ajuns să vorbească şi să scrie o limbă ,,poate cea mai frumoasă dintre a tuturor cărturarilor epocii“ ’. în scrisul lui Antim, „limba românească începe a avea curgerea ei naturală“, căci el o dezbracă pe topica frazei străine în care o încătuşaseră cărturarii de mai înainte. în cărţile lui Antim se întîlneşte „o limbă naturală românească, cu o frază curgătoare şi cu material lingvistic întrebuinţat şi priceput de toţi“ [1 2].

Aceasta a făcut ca limba cărţilor lui Antim să placă, ajungînd de multe ori model pentru cei ce i-au urmat. Adeseori în cărţile de slujbă bisericească ce s-au tipărit de la Antim încoace, întîlnim, cu imperceptibile schimbări, limba din tălmăcirile sale[3]. Chiar şi astăzi, după peste două veacuri şi jumătate, limba unora dintre cărţile bisericeşti se apropie foarte mult sau e chiar aceeaşi cu limba ieşită de sub pana vrednicului mitropolit.

Al. Odobescu, referindu-se la calităţile unei traduceri româneşti din literatura străină, arată : „Cărţile se scriu

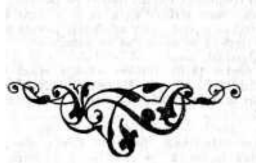
[1] M. Sadovcanu, *Limba povestirilor istorice,* comun ¡cure ţinută la Academic, În „Contemporanul“, nr. 6/436, 11 februarie 1955, p. 3.

[2] Antim Ivireanu, *Predice,* „Notiţe biografice despre mitropolitul Ungrovlahiei“ de episcopul Melhisedec (p. IX).

[3] C. Erbiceanu, *Cel dinţii Octoih imprimat în româneşte,* p. 802 — 803.

spre a îi citite, şi numai acele citiri pot fi profitabile, pe care el le înţelege şi care conţinînd idei sănătoase, prezentate într-un mod logic, sînt scrise într-o limbă de toţi pricepută, de toţi gustată, într-o limbă care nici dezgustă mintea cu formele şi expresiunile ei pocite şi înjosite, nici o osteneşte prin a ei frazeologie încîlcită, nici o spăimîntă prin netrebuincioase şi nejustificabile inovaţiuni“ *K*

Ca şi alţi traducători, Antim contribuie prin toată opera sa la integrarea literaturii române în circuitul marilor valori ale epocii şi la afirmarea ei în cuprinsul ariilor de cultură.



Alexandru Odobescu, Comunicare la Societatea Academică, 1873.

OPERA LUI ANTIM IVIREANUL

Scrierile lui Autiui Ivireauul

În jurul operelor vechi se polarizează interesul cărturarilor tuturor timpurilor. Parafrazîndu-l pe Boileau, vom spune că „vechimea unui scriitor nu e un titlu sigur al meritului său, dar vechea şi statornica admiraţie pentru operele lui e o dovadă certă că se cuvine să fie admirate".

Incontestabil, secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea au însemnat pentru ţările române o lungă epocă de efervescenţă culturală, o amplă Renaştere, divers manifestată în tipărituri, sculptură, broderie, pictură, miniatura manuscriselor, arhitectură (palate, mănăstiri şi biserici). Faima acestei perioade e conferită de numele unor cărturari vestiţi, ca Antim Ivireanul, Stolnicul Cantacuzino, Varlaam, pleiada fiind încheiată de domnitorul Dimitrie Cantemir.

Este astăzi unanim recunoscut faptul că activitatea multilaterală a mitropolitului Antim Ivireanul al Ungro- vlahiei s-a desfăşurat pe mai multe coordonate : cea de iscusit tipograf şi editor, apărător al întregii ortodoxii, miniaturist şi sculptor, ctitor de locaşuri sfinte, predicator, orator şi *scriitor* remarcabil al perioadei de început a literaturii române moderne.

Nevoilor vremii lui Constantin Brincoveanu, de a imprima cărţi în mai multe limbi, Antim le răspunde tipărind 30 de cărţi în limba greacă, 24 cărţi în limba română, o carte în limba slavonă, 8 cărţi bilingve, dintre care 5 slavo- române, 2 greco-arabe şi una greco-română şi, în sfîrşit, o carte în trei limbi: greceşte, slavoneşte şi româneşte. Din cele 64 de cărţi, 17 s-au tipărit în forma dată de Antim, iar alte 8 s-au retipărit chiar în vremea sa, toate fiind scoase la lumină datorită muncii pioase a lui Antim. Nu trebuie

trecut cu vederea faptul că 4 cărţi tipărite sînt propriile sale lucrări, 10 au prefeţe sau scrisori de dedicaţie scrise de el însuşi, pentru 5 a compus versuri la alte 6 a adăugat în final note prin care cere iertare pentru eventualele greşeli de tipar, iar 6 sînt tălmăcite de el din limba greacă. Iată, deci, numai o parte a prodigioasei sale activităţi. Opera sa tipărită şi cea rămasă în manuscris nu este prea vastă, dar are o tematică variată ; e remarcabilă prin măiestria literară şi multitudinea problemelor ce le ridică într-o epocă de adînci frămîntări sociale. Antim se deosebeşte de toţi ierarhii anteriori, situîndu-se, pe bună dreptate, în fruntea valorilor culturale din epoca brîncovenească. Cercetările noi aduc preţioase date, scoţînd în evidenţă caracterul progresist de luminător, îndrumător, scriitor şi umanist al lui Antim. Personalitate complexă, el s-a identificat cu năzuinţele poporului român ca patriot ; a luptat pentru scuturarea jugului otoman şi pentru înlăturarea nedreptăţilor şi inegalităţilor sociale, a moravurilor din vremea sa, criticîndu-le cu vehemenţă şi mult curaj de la înălţimea amvonului mitropolitan.

Opera sa tipografică şi, mai ales, cea literară s-au bucurat de o cercetare şi interpretare ştiinţifică. S-a vorbit mai mult de *Didahiile* sale, deşi editarea acestor minunate predici s-a făcut destul de tîrziu (între 1886 şi 1915) la o **sută** şaptezeci de ani după tragica sa moarte, şi în decurs de douăzeci şi nouă de ani, pentru ca astăzi să i se retipărească, parţial sau în extenso, întreaga operă.

Menţionăm editarea *Didahiilor* şi a întregii opere de către cercetătorul Gabriel Ştrempel. Într-un interval de numai zece ani, au apărut două ediţii critice, şi anume Antim Ivireanul, *Predici* (ediţie critică, studiu introductiv şi glosar de G. Ştrempel, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1962, 306 p.); Antim Ivireanul, *Opere* (ediţie critică şi studiu introductiv de G. Ştrempel, Editura Minerva, Bucureşti, 1972, 474 p.), tipărită în condiţii optime.

În lucrarea de faţă, ne-am propus să relevăm în special activitatea lui Antim ca scriitor. Din raţiuni metodologice, am împărţit opera sa în :

I. *SCRIERI ORIGINALE, pe care le-a tipărit în timpul vieţii safe,* inclusiv prefeţele şi dedicaţiile (prezintă o valoare deosebită prin caracterul lor informativ-documen- tar şi sub aspect literar). Aceste scrieri sînt : „învăţătură

pre scurt pentru taina pocăinţii" : „învăţătura bisericească“ ; „Capete de poruncă“, elaborate în intenţia ridicării clerului, cuprind sfaturi pentru preoţii şi duhovnicii vremii. Lucrarea „Sfătuiri creştine-politice“, scrisa în versuri, în greceşte, este dedicată domnitorului Ştefan Cantacuzino, avînd prefeţe şi dedicaţii.

II. *SCRIERI RĂMASE ÎN MANUSCRIS, PUBLICATE ULTERIOR :* „Chipurile Vechiul şi Noului Testament“ ; „Aşezămîntul mănăstirii Antim“ (testamentul său), „*Didahiile*Este demn de menţionat faptul că opera *manuscrisă* a lui Antim Ivireanul, tipărită destul de tîrziu, este mai preţioasă decît cea tipărită în vremea lui.

Alegerea lui Antim, drept cel mai destoinic dintre egumeni, pentru scaunul episcopal al Rîmnicului (a fost ales episcop în 16 martie 1705, şi a rămas pînă la 27 ianuarie 1708) constituie un bun prilej pentru o activitate pastorală şi tipografică lăudabilă. Antim s-a impus datorită meritelor sale deosebite de teolog recunoscut şi „singurul vlădică de mai multe ori artist“ — notează istoricul N. Dobrescu.

La Rîmnic, în apropierea dealului Capela, în mijlocul unei naturi binecuvîntate şi într-un climat de adîncă meditaţie, Antim Ivireanul şi-a îndreptat cele dîntîi gînduri către clerul eparhiei sale, pe care îl dorea tot mai luminat în condiţiile grele de atunci.

A

învăţătură pe scurt pentru taina pocăinţii

În anul 1705, Antim a alcătuit şi a tipărit, în tipografia întemeiată la Rîmnicu Vllcea, prima sa carte (o broşură, dintre cele trei elaborate de el) pentru îndrumarea preoţilor duhovnici, cît şi pentru educarea credincioşilor. Această lucrare este cunoscută sub titlul prescurtat : *învăţătură pentru taina pocăinţii*[1].

[1] Titlul complet al lucrării este: „Învăţătură pre scurt pentru taina pocăinţii, acum Într-accsta chip tocmită şi tipărită în zilele prealuminatului domn Io Constantin Brîncoveanu Basarab Voevod, cu chieltuiala cinstitului de bun neam a lui Şerban Cantacuzino biv vel paharnic şi cu blago s-lovenia prea sfinţitului mitropolit Teodosie, de iubitoriul de Dumnezeu chir Antliim, episcopul Rîmnicului 1705“.

Oglindind fidel moravurile creştinilor din acea vreme în *Didahii,* în alte cîteva cărţi se adresează direct preoţilor şi duhovnicilor, înfăţişînd starea reală în care se găsea clerul.

Privit din aceste două puncte de vedere, mitropolitul Antim Ivireanul a fost şi rămîne un neîntrecut cronicar al vremii sale, care a descris şi, totodată, a combătut ignoranţa clerului şi scăderile societăţii vremii sale. La originea acestei opere stă faptul că Antim Ivireanul, înainte de a fi fost ales în scaunul epareial al Rîmnicului, fusese duhovnic la mănăstirea Snagov, iar acolo va fi întîmpinat multe greutăţi în administrarea spovedaniei, după cum aflăm de la tipograful Gheorghe Radovici, ucenicul său, care tipărise la Snagov, în anul 1700, *Învăţături creştineşti.* În prefaţă, el oferă următoarele informaţii despre dascălul său : „Ca cerbul setos a alergat către pre cuviosul întru ieromonahi, egumenul sfintei mînăstiri „Vâvedeniei Bogorodiţii a Sna- govului“, duhovnicul Kyr Antim de la Iviria, şi a învăţat cu multă osteneală şi osîrdie de la Sfinţia sa meşteşugul tipografiei“.

Lucrarea este printre primele de acest fel în literatura românească veche şi face parte dintr-un plan mai larg de pregătire a preoţilor în scopul instruirii lor; se adresează deopotrivă credincioşilor, spre a-i educa în spiritul vremii. Cartea are două părţi. în prima parte, Antim Ivireanul se adresează credincioşilor (numarîndu-se şi pe sine), iar în partea a doua se adresează preoţilor. Cartea este bine documentată, cu citate din scripturi, într-o formă apropiată de cea a predicilor, avînd un stil îngrijit, o frază aleasă şi expresii cursive.

Partea introductivă este interesantă şi instructivă : Antim îi îndeamnă pe oameni să deprindă *cititul,* aceasta fiind o condiţie sine qua non pentru viaţa fără greşeală!". „... nu aflu altă pricină fără numai neînvăţătura... pentru că nu iubim să cetim şi să învăţăm carte... Că omul carele nu ştie carte ca să citească,... se asamînă cu dobitoacele cele necuvîntărdţe carele nu ştiu ce fac de vréme ce n-au minte; să asamînă orbilor, pentru că precum orbul nevăzînd lumina soarelui nu ştie unde mérge nici ce iaste| înaintea lui...

într-acesta chip şi mintea omului neavînd învăţătură şi dăscălie a cuvîntului celui dirept iaste orb...“ (II, 350).[1]

Din aceste fraze, de o admirabilă plasticitate, se desprinde mîhnirea lui Antim în legătură cu ignoranţa clerului; incapabil să educe oamenii simpli, „care nu ştiu carte ca să citească“. Antim se arată indignat şi de faptul că unii preoţi nu ştiu cum să administreze slujbele religioase, adevăr consemnat şi de alte scrieri.* Această stare deplorabilă era comună tuturor ţărilor ortodoxe de răsărit, ca o caracteristică a epocii feudale*.

Ideile progresiste ale lui Antim le aflăm şi la cronicari. Grigore Ureche îşi începe cronica arătînd că istoria, adică păstrarea amintirii trecutului, deosebeşte pe om de „dobitoacele cele mute şi fără minte“, iar o concluzie la care
ajunge Miron Costin se vădeşte în cuvintele : nu iaste
alta şi mai frumoasă mai de folos în toată viaţa omului zăbavă declţ cetitul cărţilor“. Dimitrie Cantemir, în *Divanul* său, mărturiseşte : Omul cu mintea şi învăţătura din dobitoace se alege iară aceasta lipsind, şi decît dobitocul mai rău iaste“.

Concepţia despre învăţătură, despre cultură privită în special prin prisma educaţiei religioase, o întîlnim deopotrivă în *Istoria ieroglifică* şi în *Didahiile* lui Antim. Antim Ivireanul are meritul de a se fi ridicat cu vehemenţă împotriva unor practici dăunătoare, a superstiţiilor de tot felul, dovedindu-se un cărturar luminat, un veritabil umanist renascentist. El cere ca la spovedanie recomandările să fie făcute cu tact pedagogic, iar canonul să nu fie nici greu, nici uşor, după vîrstă : „Tînăr iaste, au bătrîn, însurat iaste, au neînsurat...“ ; de asemenea, duhovnicul să fie „împodobit cu carte şi cu fapte bune“. Să fie un exemplu de comportare în familie şi în societate.

învăţăturile lui Antim Ivireanul pentru duhovnicii din vremea sa sînt de actualitate şi în epoca noastră. [1 2 3]

[1] Toate trimiterile la operele lui Antim se fac după : Antim Ivireanul Opere, ed. I, 1962 şi ed. II, 1972.

[2] Al. Papiu Ilarian, *Tezaurul de monumente istorice,* I, Bucureşti, 1862, Matei al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Ţara Românească,* p. 327 —384.

[3] Şt. Coriolan, *începuturile scrisului în limba română.* Bucureşti. 1941, p. 40-41.

învăţătură bisericească

După o activitate rodnică la eparhia Rîmnicului, un e şi-a cîştigat merite remarcabile, Antim Ivireanul a obţinut *ecdosis* şi *metathesis,* adică înscăunarea şi transferarea de la episcopia Rîmnicului la mitropolia Ţării Româneşti.

în activitatea desfăşurată de Antim Ivireanul ca mitropolit al Ungrovlahiei (1708 — 1716), se înscrie şi a doua lucrare a sa, o pastorală, adresată clericilor, sub titlul *Învăţătură bisericească*[1]*,* apărută în noiembrie 1710, tipărită la Tîrgovişte de către ucenicul său, meşterul tipograf Gheorghe Radovici.

Indignat de ignoranţa clerului valah („între celelalte scîrbe ce am, de mă rănesc cu inima, — spune Antim — iaste cea mai grea de mă întristez şi mă mîhnesc mai mult că văd între preoţii mei atîta *prostie,* atîta *neinvăţătură* şi atîta *nedumerire“),* Antim a alcătuit această *învăţătură bisericească,* concepută ca un preţios îndreptar pastoral.

Această „mică cărticică“, cum o numeşte Antim în prefaţă, e alcătuită din trei părţi, partea întîi cuprinzînd:

oare carele din cele mai trebuincioase şi mai de folos“ învăţături.

Partea a doua este asemănătoare celei incluse În *Învăţătura pre scurt pentru taina pocăinţii,* mai puţin rugăciunile, care nu-i aparţin lui Antim, de aceea cercetătorul G. Ştrem- pel, în volumul Antim Ivireanu, *Opere* (1972), n-o mai include.

Partea a treia conţine „învăţături pentru cîte lucruri s-au putut afla pînă intru acest ceas, carele să facă cu necuviinţă şi fără de cale, şi trebuie de acum înainte să nu se mai facă“ (II, p. 366).

Cartea este menită a fi oferită în dar preoţilor: „... cu acfete puţine învăţături veţi putea să vă săturaţi de lumina cunoştinţii“... (II, p. 366). „Chiverniseala" de care vorbeşte Antim se referă la administrarea bisericească, guvernarea arhiereului în biserică (doctrinală, administrativă şi judiciară), aşa cum s-a dovedit a fi avut-o Antim Ivireanul.

[1] Titlul complet este: „învăţătură bisericească la cele mai trebuincioase şi mai de folos pentru Învăţătura preoţilotr, acum într-acest tipărită În Sfînta Mitropolie În Tîrgovişte la anul de la Hristos 1710. Să se dea În dar preoţilor“.

Inţelegînd că masa duhovnicească fiind mare, un singur „păstor“, mitropolitul însuşi, oricît ar fi de luminat, nu poate conduce singur, are nevoie să-şi asocieze colaboratori, adică pe preoţi, cărora le recomandă „Să lucreze cu cuvîntul şi cu fapta“. Mitropolitul face apel la preoţi, spre sfîrşitul introducerii, arătînd că aceste învăţături sînt puţine, deci se pot asimila uşor, trebuie însă să existe stăruinţă : să lăsaţi toate pricinele într-o parte că sînt deşertăciuni“ (II, p. 367), „şi nu vă feriţi de a face osteneală, nici vă daţi leneviei“ (II, p. 367).

Această carte pastorala (cu cele trei părţi: doctrinală, administrativă şi disciplinară) a constituit unul dintre monumentele religioase ale vremii.

Referitor la metodele administrării spovedaniei, recomandă să fie aplicate cu blîndeţe, cu bună dispoziţie, pentru ca şi declaraţiile să fie făcute cu bună voie, iar întrebările care se pun penitentului urmează să aibă o logică gradată. El pune întrebări ce duc la concluzii sigure ; acestea îşi trag originea de la hexametrul tehnic al circumstanţelor transmis posterităţii de Quintilian (35 — 96 e.n.) : *quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quando, quomodo, —* fapt ce demonstrează că mitropolitul nu era străin de ele. Între canoanele ce se dădeau penitenţilor, erau unele pe care mitropolitul Antim, bazat pe raţiune şi ştiinţă, le combătea, găsindu-le barbare şi interzicînd duhovnicilor să le mai aplice.

Se referă, de asemenea, la chestiunea strămutărilor şi fugarilor dintr-un sat sau judeţ în alt sat, lucru ce adesea se întîmpla în acele vremuri grele.

Deşi trăia în plina epocă feudală, mitropolitul s-a dovedit a fi un ierarh care a depăşit concepţiile înguste ale epocii, despre om şi natura lui. În cărţile sale, mitropolitul scoate în evidenţă şi pune la loc de cinste unele *învăţături* care astăzi au un accentuat caracter social: „... preoţii să aibă faţă de ţigani aceeaşi atitudine pe care o au faţă de ceilalţi...“ (*Învăţătură pre scurt...,* I, p. 38 — 39).

Învăţătura bisericească a lui Antim, tipărită în foarte multe exemplare, s-a bucurat de o mare răspîndire. în anul 1714 a apărut ediţia a II-a, publicată în tipografia şcolii Văcăreştilor.

Lucrarea prezintă interes pastoral, mai ales prin atitudinea lui Antim împotriva practicilor rudimentare în administrarea canoanelor pentru penitenţi. Importanţa învăţăturilor şi sfaturilor date de Antim Ivireanul nu se vădeşte numai în perioada în care păstoreşte, ci depăşeşte mult limitele acesteia. Dovadă este faptul că aceste cărţi s-au retipărit de mai multe ori (*învăţătura bisericească* — ediţia a II-a, Bucureşti, 1714, apoi ediţia a III-a, 1774, şi *Capete de poruncă,* Bucureşti, 1775).

Capete de poruncă

Una dintre cele mai importante lucrări ale lui Antim Ivireanul este *Capete de poruncă,* care se impune prin valoarea sa juridică şi literara. Dispoziţiuni canonice şi de drept laic sînt predate într-o formă remarcabilă.

De la apariţia *Învăţăturii bisericeşti* trecuseră patru ani şi, fiindcă observase că unii preoţi valahi nu s-au ostenit s-o citească şi să ţină seama de învăţături, Antim este nevoit să alcătuiască şi să publice în 1714, tot la Tîrgovişte, prin munca tipografică a aceluiaşi ucenic al său, Gheorghe Rado- vici, o lucrare sub formă enciclică, tot în româneşte, adresată clerului, intitulată *Capete de poruncă*[1]*.*

Este ultima pravilă românească dinaintea perioadei fanariote, puţin studiată pînă astăzi, în care se cuprind, pe lîngă alte dispoziţii adresate clerului, şi reguli pentru întocmirea testamentelor şi a foilor de zestre, pentru căsătorii între români şi ţigani, pentru preoţia românilor eliberaţi din şerbie etc.

Lucrarea aceasta, cunoscută sub titlul prescurtat *Capele de poruncă,* prin modul de adresare şi prin îndemnurile ce le dă preoţilor şi diaconilor, se aseamănă cu actualele cărţi pastorale eparhiale.

[1] Titlul complet este : „Capete de poruncă la toată ceata bisericească pentru ca să se păzească fireştecarele din preoţi ţi din diaconi deplin şi cu cinste datoria hotarului său. Acum lntli tipărită În zilele prealnalţatulu i domn şi oblăduitoriu a toată Ţara Românească, Io Ştefan Cantacuzino Voevod, În sflnta mitropolie În Tîrgovişte. la leat 7222 (1714), de Gheorghe Radovici“.

înainte de apariţia acestei cărţi, limba românească nu era formată sub aspectul juridic, pentru a exprima noţiunile de drept pe Înţelesul maselor.

Capete de poruncă cuprinde termeni juridici referitori Într-un stil limpede, cursiv.

Primele cărţi în limba română, cum sínt *Pravila de l& Govora* (1640), *Carte românească de învăţătură* (Iaşi 1646) şi *Îndreptarea legii* (TIrgovişte, 1652) erau destinate judecătorilor de la centru, organelor de judecată locale.

Capele de poruncă reprezintă o primă etapă în formarea şi dezvoltarea limbajului juridic românesc, cuprinzlnd şi dispoziţii juridice scrise În limba română, care au fost aplicate de toată societatea românească, spre deosebire de *Îndreptarea legii* (1652), care a fost folosită mai mult de conducători, spre a nu fi lăsaţi pe mina acelora (a „măscăricilor“) care ar fi putut forma o opoziţie legală împotriva statului feudal[1].

în text, la pag. 2 — 3, se aflã cuvîntul mitropolitul Antim către preoţii şi diaconii din Ţara Românească, pe care-i îndeamnă să se roage pentru voievodul Ştefan Canta- cuzino, care „au mîntuit cu hrisov domnesc toată ciata preoţească de sarcina dărilor ce da de rînd cu tara“ (II, p. 388).

Capete de poruncă, privite sub aspect istoric-bisericesc reflectă frămîntările bisericii ortodoxe din Ţara Românească de la începutul secolului al XVII-lea. Ele dezvăluie şi scăderile morale ale slujitorilor altarului, propunînd remedierea acestora, ca şi contradicţiile dintre biserică şi boierime.

Preotul trebuia să păstreze cu grijă *Capetele de poruncă.* Nu era permis să fie pierdută. Pierderea ei însemna, pentru preot, trecerea în rîndul ţăranilor. Este singurul caz, în istoria bisericii Ţării Româneşti, cînd pierderea unei cărţi bisericeşti era astfel sancţionată.

Dispoziţiile *Capetelor de poruncă* cu privire la drept se împart în două : prima parte — *regimul matrimonial* şi *regimul succesoral*; iar a doua — căsătoria şi condiţiile ce trebuiau îndeplinite de cel ce urmează să se căsătorească.

[1] P. P. Panaiteicu, *op. cît.,* p. 198.

în legătură cu întocmirea diatelor (testamentelor) şi a foii dotale, ni se dezvăluie probleme juridice ridicate în acel timp. Un fapt demn de remarcat este pledoaria lui Ivireanul pentru dreptul la moştenire al rudelor apropiate. Aceasta demonstra că înlăturarea rudelor apropiate de la succesiune devenise un sistem alarmant. Se întîlnesc şi alte elemente noi în materie matrimonială şi succesorală : bărbatul care supravieţuieşte moşteneşte a treia parte din zestrea femeii, atunci cînd vine în concurenţă cu ascendenţii şi colateralii. Recunoaşterea acestui drept bărbatului supravieţuitor femeii, pentru prima oară în legislaţie scrisă, constituie un progres al legiuirilor de atunci.

Din conţinutul acestei pastorale rezultă că Antim se străduia să ridice nivelul clerului valah, să-i ofere condiţii corespunzătoare de existenţă.

Antim îi îndrumă pe preoţi ca, în calitatea de luminători ai poporului, să devină folositori societăţii, prin întocmirea testamentelor şi a foilor de zestre, care aveau rolul de a împiedica neînţelegerile dintre rude. Totodată, Antim indică formularele după care să se întocmească aceste acte, atît de frecvente în veacurile al XVIII-lea şi al XIX-lea. *Capetele de poruncă* stau la baza dreptului scris vechi românesc.

Cu timpul *Capete de poruncă* a devenit o normă juridică, după cum reiese dintr-o circulară a Arhiepiscopiei Ungrovlahiei către preoţi.

După anul 1714, în Ţara Românească existau patru norme juridice în vigoare : dreptul roman-bizantin, obiceiul pămîntului, *îndreptarea legii* şi *Capete de poruncă.*

Din cuprinsul acestei opere şi din a celorlalte două lucrări ale lui Antim, elaborate în scopul ridicării nivelului cultural al preoţilor, se desprind numeroase elemente juri- dico-canonice şi laice care scot în evidenţă altă latură a activităţii mitropolitului Antim, şi anume aceea de jurist, cunoscător al dreptului. în scrisoarea de apărare la leat 7220 (1712), în luna Ghenarie, în 13 zile, parafrazînd o axiomă a jurisprudenţei, după un străvechi principiu juridic cuprins în dictonul latin : „non bis în idem“, el spune : „Nu vei pedepsi de două ori pentru aceeaşi (faptă)“ (II, p. 230).

în legătură cu întocmirea unor asemenea acte arătate de Antim, putem adăuga că între anii 1840 — 41, în cadrul

tnvăţămîntului seminarial, s-a predat şi un *Curs de episto- lografie,* care, printre altele, cuprinde şi lecţii despre : *testamente* sau *dieli, codicele* şi *foi de zestre, tocmele* sau *contracturi* (zapise) etc., ceea ce reprezintă o continuare a liniei schiţate de Antim Ivireanul în ale sale *Capete de poruncă.*

În concluzie, *Capete de poruncă* reprezintă o lucrare deosebit de interesantă pentru cultura românească din secolul al XVIII-lea, facînd parte dintre primele *l ucrări juridice,* de a cărui alcătuire s-a ocupat o singură persoană şi care s-a aplicat, în secolele al XVIII-lea şi al XlX-lea, în toată Ţara Românească şi în Moldova în secolul al XlX-lea. Utilitatea ei constă în aceea că s-a aplicat în timp ce existau şi alte *legiuiri oficiale.*

Sfătuiri creştine politice

Pe lîngă limba maternă, georgiană, Antim cunoştea bine limbile română, greacă, slavonă, mai puţin araba şi turca.

Din limba greacă a tradus în româneşte numeroase opere religioase, iar în limba greacă a compus mai multe lucrări originale : stihuri ritmice — cum le numeşte el însuşi — sau versuri respectînd prozodia şi versificaţia antică greco-latină. Numai cu un an înainte de tragicul său sfîrşit, mitropolitul Antim a scos la iveală, în anul 1715, la Bucureşti, o carte grecească în versuri, o culegere de sentinţe şi maxime, cu un cuprins total deosebit de al celor tipărite pînă atunci : *„Sfătuiri creştine politice* către prea credinciosul şi prea înălţatul Domn şi stăpînitor a toată Ţara Românească Domnul Domn Ioan Ştefan Cantacuzino Voevod de Prea Sfinţitul şi alesul de Dumnezeu Mitropolit Domnul Antim Ivireanul de curînd tipărită... în Prea Sfînta Mitropolie în Bucureşti în anul mîntuirii 1715“.

Pe pagina de gardă se află stema ţării, iar dedesubt — următoarele stihuri în greceşte, redate în româneşte astfel : „Cele trei strălucite semne ce ai în pecete,
Corbul, Crucea şi Vulturul, te arată mare în toate Ştefane Cantacuzine, gloria egemonilor şi onoarea şi lauda
Străluciţilor tăi strămoşi. Vulturul arată nobleţea neamului tău

Şi glorioasa împărăţie a românilor ce o posedzi.

Corbul te arată Domn al Valahiei şi guvernator excelent al poporului şi Capitaliei, iar Crucea te mărturiseşte apărător respectat al bisericii lui Christosşi adorator al religiunei".

Această operă se adresează nu numai domnitorului, ci unui cerc mult mai larg de cititori decît în cazul cărţilor de cult (evangheliare, cazanii, învăţături bisericeşti), tratînd problema comportării umane sub forma preceptelor şi exemplelor. Ele au fost considerate ca aparţinînd literaturii religioase etice. Deşi numeroase precepte se referă la reguli de igienă, ele se află în raport direct cu problemele de morală practică.

Grupate în două categorii, cărţile de înţelepciune sînt destinate creştinilor sau cetăţenilor, adică unui public mult mai larg, în timp ce altele sînt dedicate principelui sau celor ce deţin puterea politică, conţinînd precepte de guvernare supuse discuţiei.

Cărţile de comportare, aceste culegeri de maxime şi pilde, transmit unele îndrumări date de biserică, în anumite condiţii politice ale ţărilor ameninţate de turci.

Maximele, sentinţele sau „învăţăturile“ au caracterul unor sfaturi, cu o formă pronunţat imperativă : „Măsoară de multe ori şi croieşte o dată“, sau „Mai bine să întrebi de două ori decît să greşeşti o dată“ etc.

Izvorîte din meditaţie adîncă şi dintr-un pătrunzător spirit de observaţie, ele sînt ecoul experienţei milenare a poporului, care şi-a format un sistem de filozofie practică, un adevărat cod etic, al demnităţii şi vredniciei în ordine familială, socială, politică etc.

Aceste producţii, făcînd un permanent apel la raţiune, la bunul simţ, sînt străbătute de un spirit de adîncă umanitate. Ele reprezintă una dintre formele primare ale înţelepciunii tuturor popoarelor, introducînd cititorul în psihologia colectivă a neamului şi iniţiindu-l în tainele cugetării populare.

Materialul acestor reflecţii a contribuit la formularea sentinţelor, maximelor şi normelor de conducere, a preceptelor etice. Avîntului cultural din a doua jumătate a secolului al XVII-lea i se datoreşte apariţia unor volume de maxime în tipografia lui Antim Ivireanul, unde a apărut în 1700, la Snagov, în traducerea lui Gheorghe Radovici, cărticica *învăţături creştineşti.*

În predoslovia către cititori, se arată că „învăţătura" poate fi înţeleasă „fără osteneală“ de oricine.

Se tipăresc acum şi cărţi de „desfătări“ sau de meditaţii, needitate pînă atunci, deoarece conţineau elemente din tradiţiile populare socotite apocrife de către biserică sau aveau o provenienţă latină : *Alexandria,* cum pretinde Anton Maria del Chiaro, şi *Floarea darurilor.* În afară de acestea, mai apar *Pilde filosofeşti,* în limba greacă şi română, apoi *Vieţile paralele* ale lui Plutarh, traduse pentru şcolari.

La Snagov, în 1700, pe cheltuiala paharnicului Sarachin, se tipăreşte o carte întitulată *Floarea darurilor* care, în cele 34 de capitole, analizează antitetic viciile şi virtuţile oamenilor. „Pentru dragoste — păcatul pismei, pentru bucurie — păcatul întristării, pentru pace — păcatul mîniei“ etc.

în 1713, Antim tipăreşte la Tîrgovişte *Pilde filosofeşti* prima „carte de înţelepciune“ publicată în limba română, exceptînd *Divanul* lui Cantemir (1698), traduse în greacă de predicatorul curţii, Ioan Avramie, după versiunea italiană a secretarului domnesc Anton Maria del Chiaro ; acesta a folosit, la rîndul său, originalul francez intitulat „Maximes des orientaux“.

Numeroase maxime din *Pildele filosofeşti* se aseamănă cu unele sfaturi din *Floarea darurilor.* Filozofia începea să fie recomandată cu stăruinţă, după cum se constată în prefaţă : „De vreme ce cuprinde într-însa cele mai alese pilde ale filosofilor celor de demult şi politia şi tot norodul de obşte poate să înveţe îmbunătăţită petrecanie şi viaţa cea cuvioasa“.

Revenind la *Sfătuiri creştine politice,* asupra cărora e necesar să insistăm mai mult, se ştie că Antim le-a cules din diferite scrieri bizantine ale lui Vasile Macedoneanul sau Agapet, adaptîndu-le perioadei şi împrejurărilor. Ideile sînt preluate de la scriitori greci şi latini, iar compoziţia în versuri ritmice greceşti urmărea o lectură gustată de înalta societate. „Lucrarea aceasta mică — spune Mitropolitul Antim — s-a dispus prea bine, despărţindu-se toată în patru părţi. Două părţi sînt de sentinţe, care înfrumuseţează foarte potrivit viaţa domnitorilor. În special partea a patra ne face a fi curaţi, însă partea a treia ne conduce către dorinţa celei a patra“.

Am inclus şi *Sfătuiri creştine politice* în studiul de faţă, deşi s-a susţinut că nu este propriu-zis o operă cu caracter original. Considerăm că versificarea sentinţelor şi maximelor în limba greacă, după acrostihuri în trei versuri şi opt silabe rimate, constituie partea originală a culegerii, dovedind că Antim a avut şi preocupări poetice.

Traducerea acestei cărţi în româneşte aparţine lui Constantin Erbiceanu, după ediţia tipărită în greceşte la tipografia mitropoliei din Bucureşti, în 1715.

în introducerea lucrării, Antim spune : am adunat
din sentinţele vechilor filosofi şi dascăli pe cele mai excelente şi mai potrivite, cîte adecă contribuesc la un astfel de guvernă mint, şi am făcut o antologie de sentinţe din diferite cărţi de sentinţe, şi cîte sentinţe am adunat le-am tradus în stihuri simple politiceşti, ritmice, pentru ca să fie mai uşor şi mai cu lesnire ţinute minte...". îndemnurile ce le dă mitropolitul Antim domnitorului Cantacuzino „îl fac pe om înţelept, bine văzut, de toţi lăudat şi admirat în veacuri nenumărate- Pentru acestea-l învaţă cum să guverneze pe alţii şi pe el însuşi şi să trăiască cu vrednicie".

Din cercetări mai amănunţite reiese că se încerca, pe atunci, de către Ilarion al Rîmnicului şi Antim Ivireanul, să fie oprit avansul puterii temporare în viaţa social-politică, în numele primatului pe care-l are viaţa spirituală. Andrei Pippidi[1], în articolele sale, sugerează un conflict personal între domn şi mitropolit. Dealtfel, textele nu intră în dialog, ci sînt două declaraţii distincte, aparţinînd unor momente deosebite.

în primul, Antim susţine că puterea spirituală este separată de puterea temporară ; în cel de al doilea, cronicarul curţii critică atitudinea mitropolitului într-un moment de impas. Antim a încercat să-l convingă pe domn să se angajeze în război. Este evident că purtătorul de cuvînt al lui Brînco- veanu apără, nu atacă. Antim şi-a expus cu hotărîre punctul de vedere, dar replica pe care a primit-o din partea lui Brînco- veanu n-are nimic comun cu replica pe care împăratul Henri al IV-lea a încercat să i-o dea papei Grigore al VII-lea,

[1] Andrei Pippidi, în *Studii,* 19 73.

pentru simplul motiv că una a fost puterea militară şi doctrina papilor, şi alta puterea şi doctrina lui Antim[1].

În legătură cu alcătuirea acestei culegeri de sentinţe, Antim a făcut apel la Agapet, reproducînd aproape întocmai capitolele 46, 51, 69 ş.a. şi la *Sfaturile* lui Pseudo-Vasile, adăugind şi rugăciunea pentru fiecare zi a săptămînii, spre uzul domnitorului. Această scriere nu este străină de structura *învăţăturilor lui Neagoe,* în care capitolele sînt presărate cu rugăciuni, dar textele rugăciunilor lui Antim sînt reproduceri din cărţile de ritual.

În afara de aceasta, mitropolitul Antim n-a împrumutat nici o maximă de cartea ce fusese publicată în limba greacă şi română : *Pildele filosofeşti.* Această lucrare, *Sfătuiri creştine politice,* n-a fost reeditată şi nici tradusă curînd în limba română, căci, cu un an mai tîrziu, Antim a fost asasinat.

Dintre sfaturile pe care Antim le dă domnitorului Ştefan Cantacuzino, se pot enumera : îndemnuri la iubire, respect faţă de supus, modestie, blîndeţe, înţelepciune, spirit de dreptate, severitate faţă de calomniatori.

Sentinţele şi maximele din *Sfătuiri creştine politice* au circulat puţin în literatura română. Ediţia ultimă a lui G. Ştrempel[1] nu le include, pentru motivul că „nu este opera sa", deşi consideră că e „o antologie de sentinţe şi maxime în versuri greceşti pe care mitropolitul le-a adunat, cum singur spune în prefaţă, din sentinţele vechilor înţelepţi“[1]. Afirmaţia lui G. Ştrempel vine în contradicţie cu cele ale lui N. Şerbănescu“, Al. Duţu* şi Dan Simonescu[1 2 * * 5], care îi atribuie lui Antim această lucrare. Am socotit util, pentru a fi cunoscute, să redau o parte din ele, după traducerea făcută din greceşte de către C. Erbiceanu :

[1] Al. Duţu, *Umanişti români şi cvllura europeană,* Editura Minerva. Bucureşti, 1974, p. 120—121. Cf. şi Andrei Pipiddi, *Studii,* 1973, p. 925 şi „Revue des études sud-est européennes,“ 1973, 3, p. 574.

[2] G. Ştrempel, *op. cît.,* nota 92. p. 440.

» N. Şerbănescu, B.O.R.. 8-9, 1956, nota 225, p. 748-750.

* Al. Dutu, *Cărţile de înţelepciune în-cuitura română,* Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1972, p. 158.

[5] Dan Simonescu, *Antim Ivircanul, scriitorul,* Analele Academici R. S. România, 1966. p. 663-675.

Proprietatea soarelui este ca să lucească, iar a Domnului bun de a se îngriji de toţi“. Aceeaşi idee o întîlnim la clasicul georgian Şota Rustaveli:

„Cum şi roza şi gunoiul le dezmiardă tot un soare
Cu cel nobil, cu cel simplu, fii la fel de iertătoare“.

„Să iubeşti pe supuşi, pe toţi să-i iubeşti deopotrivă, atît pe străini cît şi pe localnici, să nu faci distincţiune. Iar supuşii să aibă supunere şi ascultare, să aibă cugetare armonică între ei, să arunce neînţelegerea departe“ ;

„Ochiul sănătos ţine echilibrul corpului, iar Domnitorul drept îşi întăreşte tronul său ... în viaţă să judeci deopotrivă şi pe prieteni şi pe vrăjmaşi“ ;

„Aruncă de la tine osînda şi clevetirea, ca pe un şarpe“ ;

„Supărare sălbatecă să nu te cuprindă niciodată“;

„Să ai sfetnici buni în toate faptele tale, pentru că fapta necugetată se numeşte rea“ ;

„îndepărtează pe boieri de la nedreptate, porunceşte-le să se lase de viclenie...“ ;

„Te faci pe tine fericit şi în siguranţă, dacă aduci pace şi faci să înceteze scandalele“ ;

„Urmează faptele cele bune ale împăraţilor... şi atunci şi supuşii tăi vor trăi înţelepţeşte“ ;

,,Să cunoşti ţ e vrăjmaşul Domniei tale, j:e aprigul duşman, rotrivnic al societăţii“ ;

„Este semn regal şi foarte măreţ, de a fi Domnul în acord cu el însuşi, ţinînd întotdeauna exact cuvintele ce pronunţă“ ;

„înţelept judecător să-ţi fii ţie însuţi“ ;

„Dacă voeşti să fii îmbogăţit cu toate bunurile de la Dumnezeu, guvernează cu distincţiune pe sărmanii străini, pentru ca să se laude pretutindenea nobleţea neamului“ ;

„Numele tău blînd şi ospitalier auzindu-se pretutindenea să alerge la tine din toate marginile lumii...“;

„... păzeşte legea şi nu o călca ... apărător să te arăţi principiilor legii“ ;

„Din întîlniri şi vorbiri plăcute multe au cîştigat cu cuviinţă adevărată prietenie“ ;

„Virtutea este foarte bună, bună este însă şi ştiinţa, care creşte prin învăţătură“ ;

„Aruncă din amintirea ta invidia, ce este foarte rea ; [6]

„Să nu fie nesăţios, ci să se mulţumească din cîte cîştigă legal şi să nu se arate cu displăcere... Prin trei lucruri bune se cunoaşte de toţi guvernarea bine condusă, după filozofi. Dacă se găseşte pîine cu îmbelşugare în piaţă, justiţie luminată în tot locul şi dacă siguranţa există pretutindeni pentru ca să umble oamenii fără frică şi fără anevoinţă. După cum zic filozofii, acela este bun domnitor, de încredere, ager de a judeca aceea ce se cuvine, care are în mintea sa pe supuşi, adică se îngrijeşte mult de ei. Fă-le exemplu bun al strămoşilor tăi. Nepăsare să nu arăţi niciodată către ai tăi, pentru ca să nu fie şi ei nepăsători la hotărîrile tale...“ ;

„Iubeşte pe amicii tăi ca şi pe tine însuţi, dacă după ce i-ai cercat i-ai aflat că sînt astfel“ ;

„Să ştii, fiul meu, că toate sînt trecătoare în lume, nestabile, nesigure... liniştite, sigure, pozitive şi adevărate sînt cele viitoare, bine stabilite. Pe omul ce-l iubeşti fă-ţi-l amic, laudâ-l cu plăcere, şi-l cîntă. Căci începutul iubirii este lauda. Defăimarea însă a devenit cauza inimiciţiei“ ;

„Lucrează cu plăcere întotdeauna ca să fii fericit. Egalitatea adevărată să o găsească cu toţii şi să ai prieteni ai tăi pe cei ce spun adevărul“ ;

„Dacă vezi pe amicul tău prieten cu inamicul tău, socoate-l ca vrăjmaş şi cunoscut fals“ ;

„Către un prefăcut prieten al tău şi probabil vrăjmaş al tău, nu fi cu totul deschis, dacă-ţi voeşti binele tău“ |

„Totdeauna evită pe oamenii linguşitori, nedrepţi, mincinoşi şi cei prea desfrînaţi“ ;

„Deşi ai ajuns Domn şi ai să te faci şi Rege, ai să laşi viaţa şi ai să iei numai trei coţi de pămînt“[1].

Asemenea maxime şi sentinţe sînt încă o dovadă a influenţei greceşti ce dăinuia în Ţara Românească. Se poate să fi fost şi o influenţă georgiană. Literatura sapienţială a transmis, timp de secole, experienţa mereu îmbogăţită de transformările intervenite în existenţa oamenilor.

Din maximele citate mai sus, reţinem preocuparea pentru o mai bună comportare, ca şi principiile sănătoase, umaniste şi democratice.

[1] C. Erbiceanu, B.O.R., anul al XIV-lea, 1890-91, p. 335-342.

B

Chipurile vechiului şi noului testament

Cea mai veche operă manuscrisă a lui Antim este: *Chipurile Vechiului şi Noului Testament,* cunoscută şi sub denumirea de „Rodoslovie, pe care o dăruim domnului Ţării Româneşti, Constantin Brîncoveanu, la Tîrgoviste, în iulie 1709".

Lucrarea se prezintă sub forma unui codice de 22 foi.

Datorită unor împrejurări speciale, după tragedia lui Brîncoveanu, a ieşit din Ţara Românească, ajungînd în Moldova, pentru ca la 9 noiembrie 1884 să fie trimisă de către secretarul Consistoriului spiritual din Chişinău, Lev Ştefanovici Radchievici, prin Lev Maţeevici, la Muzeul Academiei teologice din Kiev; după Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie manuscrisul a ajuns la Biblioteca Academiei Ucrainene de Ştiinţe, unde se păstrează şi astăzi.

Din istoria acestui manuscris, ştim că a fost descoperit în anul 1912, la Kiev, de Ştefan Berechet şi comunicat lui N. Iorga, care a rugat Academia Română, atît în acel an, cît şi în 1914, să ia măsuri pentru copierea lui în culori, după original, ceea ce nu s-a realizat (vezi mai pe larg : G. Ştrempel — *Antim Ivireanul, Opere,* 1972, p. 444—446 şi Victor Brătulescu — *Antim Ivireanul, miniaturist şi sculptor,* B.O.R. nr. 8-9, 1956, p. 766-774).

V. Brătulescu, în 1956, considera acest document de preţ pierdut în timpul celui de-al doilea război mondial, cînd Kievul a fost bombardat.

Dar cercetările ulterioare au dovedit că valorosul document nu fusese rătăcit ori distrus. Meritul de a-l fi descoperit i-a revenit cercetătorului Gabriel Ştrempel, care, în 1966, a avut prilejul să cerceteze la Kiev documentul amintit, pe care apoi l-a publicat integral[1].

Acelaşi Gabriel Ştrempel a cercetat originalul, la Kiev, obţinînd date noi asupra legăturii sale, imprimată în aur, asupra numărului exact al portretelor în medalion (503), al schiţelor (3) şi al desenelor (8) — tot în medalion[1 2].

[1] G. Ştrempel, *Un cronograf ilustrat atribuit mitropolitului Antim Ivireanul,* În Romanoslavica, XIII (1966), p. 309—353 şi extras.

[2] Ştefan Berechet, În *Un manuscris de zugrăveală,* p. 132, numără 515 portrete.

Medalioanele în original au majoritatea 32 mm în exterior şi 28 mm în interior, fiecare medalion cuprinzînd numele personajului pe care-l reprezintă etc. Se arată de asemenea modul în care au fost lucrate aceste medalioane : în laviu roşu, redate în aur, cu o artă a desenului şi a culorii uimitoare. Sînt evidenţiate astfel calităţile de caligraf iscusit şi miniaturist neîntrecut ale lui Antim, dovedite şi de alte manuscrise ale sale.

Cele 22 file ale manuscrisului de dimensiunea 41,4 x 29 cm, legate în piele, avînd legătura asemănătoare manuscriselor româneşti nr. 406 şi nr. 3342 de la Biblioteca Academiei R. S. România, sînt imprimate în aur, au motive florale şi reprezentarea în medalion a Maicii Domnului, iar în colţuri cei patru evanghelişti care protejează textul. Aceasta lucrare nu este altceva decît o istorie literară a Bibliei, ale cărei 503 portrete în medalion, 3 schiţe şi 8 desene reprezintă diverse personaje legate între ele prin linii colorate, lasînd impresia unui arbore genealogic.

Opera aparţine neîndoielnic lui Antim Ivireanul, care a compus-o cu „multă nevoinţă şi osteneală“ sieste închinată „spre semn de dragoste adevărată domnului Constantin Brîncoveanu“.

După titlu, urmează 18 versuri omagiale la stema ţării care ilustrează alese calităţi prozodice. Este de remarcat, faptul că aceste versuri sînt cele mai izbutite în acest gen, din cîte s-au compus pînă la Antim.

„Făcut-au Domnul Dumnezeu toate din nefiinţă Şi în fiinţă le-au adus cu multă biruinţă
Şi după aceia au zidit, luund pămînt şi tină Pre omul cel dintîi, Adam, fără cuvînt de vină,
După asâmînarea Sa fâcu-i închipuire
Suflînd asupra feţii lui şi duh de vieţuire
Adăugind din coasta lui, face, cu socotinţă,
Pre Eva, dîndu-i ajutoriu spre bună lăcuinţă.
Şi dintr-aceştea amîndoi mulţi oameni să născură Precum se v6de luminat de-a rîndul în *Scriptură;*
Oameni aleşi şi minunaţi, vestiţi în fapte bune, Trăind în blagocestie, precum *Scriptura* spune.
Şi de la acestea de la toţi luo asemînare
Şi iubitoriul de Hristos, întru credinţă tare,

Prealuminatul Constandin din viţă Basarabă, Stăpînul Ţării Rumâneşti, mulţi ani să aibă, Care la sine adună florile bunătăţii

Şi cu credinţă defaimă căile strămbătăţii“(II, p.241) Poezia —închinare prezintă interes deosebit din punctul de vedere al interpretării genezei lumii :

„Fâcut-au Domnul Dumnezeu toate din nefiinţă Şi în fiinţă le-a adus cu multă biruinţă Şi după aceia au zidit luund pămînt şi tină

Pre omul cel dintîi, Adam, fără cuvînt de vină...“ (II, p. 241)

Punînd în centru demiurgul, Antim ne aminteşte de poetul filozof georgian (secolul al XlI-lea — al XIII-lea) Şota Rusta- veli, care-şi începe astfel poemul „Viteazul în piele de tigru“ : „Cel ce-a dat luminilor viaţă prin tărie născătoare Şi din cer, fiinţelor toate el a împărţit suflarea...“

Mai tîrziu aceeaşi idee a fost expusă de Mihai Eminescu : „La-nceput pe cînd fiinţă nu era, nici nefiinţă,

Pe cînd totul era lipsă de viaţă şi voinţă

Cînd nu s-ascundea nimica, deşi tot era ascuns...“

Pornind de la elogiul divinităţii, Antim Ivireanul sfîrşeşte printr-unul terestru, acela al Domnului Constantin Brînco- veanu, creator el însuşi al unui spaţiu de cultură. Constantin Brîncoveanu rămîne pentru cultura românească, chiar şi pentru cea greacă, un domnitor de tip renascentist, aşa cum este pentru cultura georgiană contemporanul său, împăratul Vahtang al VI-lea.

Deşi o face indirect, Antim Ivireanul accentuează rolul lui C. Brîncoveanu în lumea creştină. Nu e de mirare dacă ne amintim că imperiul turcesc a constituit timp de secole marele pericol pentru lumea creştină, în special pentru ortodoxie, ca şi pentru marile tradiţii de cultură bizantină pe care, printr-un legămînt de excepţională valoare, arcul Carpato-Caucazian le păstrase neîntinate după căderea Imperiului Bizantin.

După versurile introductive, urmează cuvîntul lui Antim : „Prealuminatului şi preaînălţatului domn Constantin Brîncoveanu“.

Printr-o jerbă opulentă de metafore, comparaţii, epitete, Antim ajunge la hiperbolizarea personajului şi la un elogiu

grandilocvent: te vom numi coroana tuturor domnilor ...
ca un măslin roditoriu ... întinzi spre toţi ramurile cele neveştejite ale milosteniei... precum într-o grădină împărătească ... se află multe şi multe feliuri de flori... aşa şi chipul ... înălţimei tale iaste împodobit cu multe daruri“ (II, p. 243). Acest fragment are măreţia unui poem panegiric, oferindu-ne portretul lui Vodă. Astfel de panegirice erau familiare poeţilor georgieni: „Tamariani“ (Ceahruhadze[1] — secolul al XH-lea), „Lauda împărătesei Tamar“ sau portretul lui David Constructorul în poemul lui Ioan Savteli[1 * 3] — „Abdul Messia“.

Acest mod de a face portretistică cu elemente de poezie, portret şi elogiu îl vom întîlni în „Kartlis Ţhovreba“. El nu era străin nici cronicarilor români.

La Antim găsim în subtext ideea de materialitate a lumii.

Ceea ce frapează în această închinare către Brîncoveanu este modernitatea limbii române.

Antim foloseşte o prozodie clasică — ritmul, rima, măsura sînt păstrate cu rigurozitate.

După formula de încheiere a prefeţei, urmează o înflorată şi graţioasă semnătură autografă a „smeritului mitropolit al Ungrovlahiei Antim“ (p. 244).

Opera propriu-zisă începe cu „Povestire pre scurt pentru zidirea lui Adam“, la fila 2, şi se termină la fila 22 : „Pentru genealogia de la Adam pînă la Hristos“, Antim a folosit Vechiul Testament, Noul Testament, precum şi informaţii ale istoricilor profani: Strabon, Filon, Iosef Flaviu, ori opere ale tragedienilor greci: Sofocle, Euripide.

„Zidirea lui Adam“ ne înfăţişează legenda Crucii intrată în literatura românească populară[3].

Informaţiile din istoricii Strabon, Filon, Iosip sînt folosite în comentarea uciderii lui Abel de către fratele său Cain.

Chipurile Vechiului şi Noului Testament reprezintă o istorie pe scurt a faptelor şi evenimentelor lumii vechi, după biblie şi istoria veche greco-romană. Prelucrarea materialului

[1] Ceahruhadze — poet georgian, secolul al XH-lea.

* Ioan Savtell — poet georgian, secolul al XlI-lea.

[3] N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească,* I, Bucureşti, 1929, p. 122-136.

dovedeşte talentul literar al lui Antim, remarcabilul său stil epic. Limba povestirilor sale, fermecătoare şi curată, aminteşte de cea a cronicarilor români — aşa cum remarca academicianul Victor Eftimiu, într-unul din sonetele sale :
„Menindu-l spre amvonul înălţării,
Cuvîntului ce freamătă-n mulţime I-ai dăruit balsam şi prospeţime Şi-ai întrecut pe cronicarii ţării“[1].

Asemenea unui cronicar de seamă, Antim redă cucerirea Ierusalimului de către Nabucodonosor, ca urmare a păcatelor lui Sedechia : „Şi puse împăratul Navuhodonosor pre Sede- chia, fratele lui Eliachim, împărat preste Iuda şi preste Ierusalim. Şi era Sedechia de 21 ani cînd au început a împăraţi, şi împârăţi 11 ani făcînd vicleşug înainte lui Dumnezeu şi nu se ruşina de către faţa Ieremiei prorocului, carele îl certa pentru răutăţile ce făcea, ci l-au băgat în temniţă. Şi, trimiţi nd împăratul Navuhodonosor soli la Sedechia ca să-şi dea birul, precum le-au fost legătura, i-au întors îndărăt, la împăratul deşerţi şi înfruntaţi. Mînindu-se drept aceia, Navuhodonosor s-au dus asupra Ierusalimului, cu toată puteria lui şi luînd toate odoarele bisericii, cîte au găsit şi ale împăratului le-au dus cu sineşi la Vavilon. Şi arse Navuzardan, stolnicul împăratului Navuhodonosor, biserica lui Dumnezeu. Şi tâe împăratul pre feciorii lui Sede- chie înaintea lui, iară pre el orbindu-l, îl duse la Vavilon. Şi, eşind Ieremia din temniţă, s-au dus împreună cu norodul, iar Sedechia cu rea moarte s-au sfirşit în Vavilon, crăpîndu-i pîntecele...“ — A 4-a împărăţie, cap. 25 (p. 296—297).

în alcătuirea acestei opere, pe lîngă Biblie, Antim a folosit cronografe şi scrieri ale unor istorici şi filozofi antici. Aceasta o dovedesc numeroasele date pe care caută să le pună de acord cu istorisirile cuprinse în Biblie. Astfel, „în vremea acestuia (Thara, tatăl lui Avraam) au aflat Zoroas- tru meşteşugul Vrăjii“ (p. 257); „în vremea acestuia (a lui Avimeleh) a făcut Palamed slove elinilor (p. 276); „în vremea lui Iair „a izvodit Carmentie slove latinilor“ (p. 269) sau

[1] Victor Eftimiu, *închinare lai Antim Ioirtanul,* **În „Viaţa românească“, nr. 4, aprilie 1954, p. 5.**

„ín vremea aceasta s-au izvodit danţul în Elada“ (p. 269), în vremea lui Avimelah „au întocmit Mercurie lăuta“ şi în vremea lui Thola „împărăţia la Troada Priamas“ (p. 270).

De asemenea aminteşte de căderea Troiei, de instituirea jocurilor olimpice, de întemeierea Romei, face referiri la epoca în care au trăit iluştrii filozofi şi tragedieni greci : Platou, Aristotel, Demostene, Sofocle şi Euripide. Cuprin- zînd o arie tematică atît de largă, vorbeşte despre Zoroastru, Alexandru Macedón, despre cuceririle romane în Balcani şi în Africa, despre Strabon.

Ca şi la alţi cronicari, concepţia sa istorică se limitează la idealismul epocii sale, iar istoria popoarelor se confundă cu istoria stăpînitorilor. Oprimarea poporului însă, pe care o va scoate în evidenţă în *Didahiile* sale, nu apare în *Chipurile Vechiului şi Noului Testament.* În această opera, mitropolitul Antim face trimiteri la istorici şi comentatori străini, mani- festîndu-şi acordul sau dezaprobarea în legătură cu cele aflate în Vechiul Testament, pe care-l cunoştea amănunţit.

Mai mult decît oricare altă operă a sa, *Chipurile Vechiului şi Noului Testament* ne dezvăluie vasta cultură a lui Antim Ivireanul, cunoaşterea temeinică a istoriei greco-romane şi a literaturilor popoarelor vechi.

Cunoscător al tehnicii alcătuirii versurilor, atît în greceşte, cît şi în româneşte („prosodia făcătoare de versuri“ despre care aminteşte în prefaţa *Gramaticii slavoneşti* din 1697), Antim a dovedit alese calităţi de poet şi în cele 18 versuri omagiale la stema ţării, deja citate.

Aşezămîntul mănăstirii Antim

După conflictul între mitropolitul Antim Ivireanul şi domnitorul Constantin Brîncoveanu, datorat unor intrigi, Antim a rămas mai departe în scaun, constatîndu-se, în urma celor două apărări celebre, prezentate în scris domnitorului, în 13 ianuarie şi 3 februarie 1712, că este nevinovat.

Gîndindu-se, poate, la sfîrşitul vieţii, ca urmare a încercărilor grele prin care trecuse cu un an înainte, în 1712, mitropolitul Antim a compus, în 24 aprilie 1713, *Aşezămîntul mănăstirii Antim* (testamentul său), ultima operă în ordine cronologică, ce trebuie pusă în legătură cu ctitoria sa din Bucureşti,

hramul „Tuturor sfinţilor“, ce-i poartă numele, a cărei zidire a început în acelaşi an şi a durat pînă în 1715.

Manuscrisul *Aşezămîntului* este păstrat astăzi în Biblioteca Academiei (sub nr. 3342) şi a fost copiat, sub forma cunoscuta astăzi, după 15 martie 1716, dată ultimului codicil. Aşezămîntul, de dimensiunea 29 x 20 cm, numără 35 foi, dintre care 31 scrise în grafia lui Nicola, preotul.

Titlul complet al operei manuscrise este următorul i „învăţături pentru aşezămîntul cinstitei mănăstiri a Tuturor sfinţilor, adecă capete 32 între carele să cuprind toată chiverniseala mănăstirii şi rînduiala milelor ce s-au hotărît să se facă pre an la săraci şi la lipsiţi din venitul casei. Acum într-acelaş chip aşezat în zilele prealuminatului şi înălţatului domn Io Constandin Brîncoveanu Basarab Voevod, de noi smeritul mitropolit al Ungrovlahiei Antim Ivireanul, ctitorul. La leat 7221, aprilie 24, în care an s-au început zidirea bisericii“.

Pe foaia de titlu, pe verso, e desenată stema, cu iniţialele AIM U : Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahiei.

Sub stemă urmează patru versuri, apoi o tablă de materii : capetele ce sînt incluse în această cărţulie — 32, la care se adaugă alte capete de învăţătură — 8 ; pe foaia a II-a, pe verso se află desenul bisericii Antim, lucrat în peniţă. După acest desen artistic al mănăstirii, urmează predoslovia, în care Antim arată că *Aşezământul* a fost întocmit „ca să aibă şi săracii oricare ajutoriu şi mîngîiere“.

Mitropolitul adaugă : „Dară de vreme ce binele nu iaste bine, deaca nu se face bine, pentru aceasta am hotărît aceste capete ce scriem în jos să stea nestrămutate“. Precizează toate obligaţiile care vor trebui respectate de către cei ce vor chivernisi după moartea sa această mănăstire. Testamentul acesta relevă credinţa lui Antim şi ataşamentul său faţă de popor, atitudinea sa fermă în lupta susţinută pentru ridicarea neamului.

în capitolul I, mitropolitul Antim dispune ca mănăstirea să fie „slobodă, nesupusă şi nestăpînită de nici un fel de obraz, nici de domnul ţării... Iară de va îndrăzni cineva... unul ca acela să fie afurisit“.

Antim cunoştea bine abuzurile împotriva mănăstirilor închinate şi a luptat cu hotărîre contra lor, fapt ce a dus la o răceală a relaţiilor lui cu Hrisant al Ierusalimului.

Dar întreg Testamentul şi autonomia mănăstirii Antim au fost anulate în anul 1717, luna decembrie, de patriarhul ecumenic Ieremia, după moartea tragică a mitropolitului Antim, sub pretext că biserica ar avea datorii.

Vederile largi ale lui Antim sînt relevate de problemele de ordin cultural pe care le pune în legătură cu învăţătura copiilor (în capitolul al VI-lea). Astfel, unul dintre preoţii de mir era obligat să se ocupe de instruirea, pe lîngă mănăstire, a trei copii săraci, timp de patru ani. Aceşti copii, între 10 şi 15 ani, erau bursieri ai mănăstirii şi trebuiau să înveţe slavoneşte şi româneşte. Acest sistem stă la baza celebrei şcoli de la Biserica Tuturor Sfinţilor, hramul mănăstirii Antim, care s-a bucurat de o deosebită faimă.

în capitolele VII —XI, sînt enumerate obligaţiile mănăstirii : înhumarea morţilor, ajutorarea săracilor şi a străinilor.

Antim Ivireanul, cărturar de frunte şi îndrumător al culturii în epoca brîncovenească, acordă o deosebită importau ţă tipografiei. Tipograf prin vocaţie, îi dedică acestui meşteşug un capitol special — al XVII-lea : „Las cu blestem şi aceasta: să aibă datorie tipograful să înveţe meşteşugul tipografiei unul după altul, pentru ca să nu piară acest meşteşug din ţară, nici să se părăsească lucrul cărţilor pentru folosul ţării şi pentru ajutoriul casei“ (II, p. 336).

Antim s-a făcut remarcat ca un cunoscător desăvîrşit al acestei arte, cu o experienţă vastă cîştigată în tipografiile din Bucureşti, Snagov, Rîmnic sau Tîrgovişte, de sub teascurile cărora i-au ieşit peste 64 de lucrări: 30 — în limba greacă, 24 — în limba română, o carte — în limba slavonă, 8 cărţi — în cîte două limbi (5 slavo-române, 2 greco-arabă şi una greco- română) şi o carte în trei limbi: greacă, slavonă şi română. Antim s-a dovedit un deschizător de drumuri în tipărirea cărţilor.

Manifestă grija pentru plata meşterilor tipografi şi a ucenicilor: „Cînd vor lucra tipografiile au cea grecească, au cea rumânească, au cu bani străini, au cu banii casei, să aibă a lua tipograful carele va fi împreună cu feciorii lui cît va avea de lucru de coală plata lui taleri 3 şi să ia şi 10

cărţi cu hîrtia stăpînească şi feciorii lui cîte o carte, însă plata coalei să fie taleri 6“ (II, p. 335). Se cuvine subliniat faptul că Antim a înzestrat mănăstirea şi cu un teasc, cu posibilităţi de imprimare în româneşte şi greceşte.

în capitolul al XVIII-lea, „Pentru Vivliotecă", mitropolitul prevede primele dispoziţiuni pentru organizarea şi funcţionarea unor biblioteci.

Reglementează dreptul de împrumut al cărţilor din biblioteca mănăstirii: „Cîte cărţi au lăsat în Vivlioteca noastră, atîta greceşti cît şi rumâneşti, după cum scriu în catastihul besericii, las cu blestem să nu îndrăznească să ia cineva vreuna să o înstrăineze, iar de va trebui cuiva vreuna ... fără răvaş iscălit de cela ce o cere cu făgăduiala, cum că o va trimite înapoi şi cu vreme hotărîtă, să nu se dea. Şi să poarte grijă să o ceară“ (II, p. 336).

E limpede că exista un inventar ţinut cu grijă, că se îndeplineau formalităţi precise de împrumutare a cărţilor, se stabileau termene de restituire, toate acestea — pentru îngrijirea şi păstrarea acestui patrimoniu.

Biblioteca publică de împrumut din Ţara Românească este cea dintîi în ordine cronologică, iar rolul ei, în culturalizare, e hotărîtor pentru vremea aceea. Biblioteca „Antim“ dispune şi astăzi de un fond de tipărituri bine conservate.

Capitolul al XIX-lea, „Pentru înnoirea hrisoavelor“, are o importanţă deosebită din punct de vedere arhivistic.

în continuare, capitolele XX—XXII cuprind dispoziţii administrative: „Pentru cercetarea bolnavilor“ (cap. 22), „Pentru lăcuirea arhireilor“ (cap. 20), în care Antim arată cum se cuvine să fie sprijinit moraliceşte omul aflat în suferinţă, indiferent de poziţia sa socială.

La sfirşitul testamentului, Antim a adus două completări- dintre care prima are 8 paragrafe cu dispoziţiuni administrative ; cea de a doua, cu care se încheie acest testament, prevede ca toate ajutoarele cuprinse în cele 32 de capitole să fie dublate, ca urmare a unei danii însemnate făcute mănăstirii Antim de către Nicolae Mavrocordat.

Dania acordată, ca şi alte concesii ce i le va fi făcut domnul fanariot nu i-au schimbat însă lui Antim convingerile: politica antiotomană a avut ca rezultat depunerea sa din treaptă şi sfîrşitul tragic.

III Alte scurte scrieri tipărite

în cadrul lucrărilor tipărite ale lui Antim, se situează deopotrivă *prefeţele, dedicaţiile* şi *poslfeţele,* alcătuite de el şi publicate în lucrări tipărite.

Acelaşi lucru este valabil şi pentru *versurile* sale, în care el dovedeşte alese calităţi de versificator.

Antim are patru lucrări tipărite, ale lui, pentru zece a scris *predosloviile* sau *închinările,* pentru cinci a întocmit *versurile,* pentru şase a scris *cuvîntul de iertăciune* de la sfîrşit, iar şase cărţi sînt traduse de el în limba greacă.

în afară de aceasta, şase cărţi au fost tipărite cu cheltuiala lui Antim, cinci cu blagoslovenia sa, iar zece date gratuit cititorilor.

Activitatea desfăşurată la Snagov, din 1694 pînă la 21 mai 1704, ca egumen al mănăstirii, a fost deosebit de rodnică. Antim şi-a cîştigat merite remarcabile de tipograf: 14 cărţi în tipografia întemeiată de el, dintre care una a fost reeditată în limba slavonă (*Gramatica* lui Melitie Smotriţki — 1578 — 1633), apoi 7 cărţi — în limba greacă, 4 — în limba română, una greco-română şi una greco-arabă.

în 1697, au ieşit de sub teascuri, la Snagov, *Antologhionul,* în greceşte, 2210 pagini, şi *Evangheliarul* românesc.

„Precuvîntare" la „Direapta alcătuire a *gramaticii slavoneşti*“

Ultima carte de mari proporţii tipărită aici, în 1697, are un caracter profan : *Dreapta alcătuire a gramaticii slavoneşti,* singura carte în limba slavonă ce se impunea şcolarilor pregătiţi în şcolile de slovenie spre a deveni grămătici de traducerea actelor vechi, ca şi clericilor, pentru cunoaşterea limbii slavone, folosită în cărţile de cult. Cartea are 250 de foi, de dimensiunea 15,5 x 10,5 cm. Antim a prefaţat această gramatică şi a dedicat-o lui Constantin Brîncoveanu, subliniind necesitatea unei asemenea gramatici în studiul limbii slavone.

Gramatica a apărut în mai multe ediţii : prima — la Vilna, în 1619, a doua — la Vilna, în 1629 (amîndouă publicate de autor), iar a treia şi a patra ediţie — la Moscova, în 1648 şi 1721 (publicate, după moartea lui, de diferiţi editori). Este de remarcat că ediţia din 1648 (probabil, şi cea din

1721) au în plus, faţă de ediţiile originale ale lui Smotriţki, o prefaţă, iar la sfîrşit diferite articole cu caracter general, luate în mare parte din lucrările de factură apologetică şi critic-polemică ale lui Maxim Grecul[1]. Aceasta este ediţia pe care Antim a folosit-o la retipărirea, în 1697, a gramaticii amintite. După gramatica amintită învăţase ilustrul scriitor şi savant rus Mihail Lomonosov (1711—1765), care, la rîndu-i, a publicat prima gramatică rusă.

Antim Ivireanul, identificîndu-se cerinţelor epocii în care a trăit, receptiv la prefacerile sociale, după cum reiese din „Precuvîntare la gramatică“, înţelegea bine rolul limbilor străine în cultura naţională. „Şi dacă limba slavonească la ai săi sau la ai casei (cum s-ar zice), adecă la slavi e prea slăvită şi admirată, acolo unde ea se întrebuinţează ca limbă proprie, cu cît mai mult la noi, cari o întrebuinţăm nu ca pe a noastră, ci ca pe una străină şi împrumutată, ar trebui să fie ridicată în slavă şi admiraţie strălucitoare, spre exacta întrebuinţare a noastră“ (II, p. 403).

Din această prefaţă, redactată în limba slavă, aflăm motivele pentru care a reeditat-o : Antim Ivireanul socotea că citirea şi scrierea în slavoneşte nu se pot învăţa fără cunoştinţe de gramatică : „Acesta (gramatica) este ce este sufletul din corpul omenesc şi lumina din soare şi ce este şi sarea în mîncare ; căci precum corpul fără de suflet mort este, precum soarele fără de lumină nu luminează şi precum mîncarea nu e plăcută fără de sare, tot aşa e şi cetirea şi scrierea fără gramatică conducătoare“ (II, p. 403).

Demonstrînd necesitatea gramaticii, Antim recomandă însuşirea limbii slavone : „De aceea dacă cuiva i se pare, cu atît mai mult nouă trebuie sa ni se pară a fi folositoare, deoarece în bisericele... noi ne-am obişnuit a ceti slavoneşte ; dar necunoscînd această limbă, care ne este străină, nu a noastră, puteam de multe ori să cădem în greşeli“ (II, p. 404).

Această gramatică va sluji şi în şcoala pe care Brînco- veanu a întemeiat-o pentru învăţarea limbii slavoneşti la copiii de vîrstă fragedă.

Autorul „Precuvîntării“ stăruia asupra necesităţii învăţării gramaticii: „Cu un cuvînt, ea depinde pe cei ce silesc cu rîvnă, să o înveţe şi să vorbească şi să scrie bine. De toate

[1] D. Teodor, În *Studii teologice,* an III, 1955, p. 256 — 257.

acestea noi eram foarte lipsiţi, căci ne lipsea gramatica conducătoare“ (p. II, p. 403—404).

Antim Ivireanul vorbeşte în „Precuvîntare“ despre litere şi silabe, despre accent, despre prima parte a gramaticii — ortografia, despre etimologie, despre regulile sintaxei şi „dacă cineva doreşte să facă versuri, şi aceasta şi-o însuşeşte prin prosodia făcătoare de versuri“ (II, p. 403).

Antim Ivireanul este cel dintîi om de cultură în Ţara Românească care a constatat importanţa gramaticii în condiţiile date.

„Dedicaţie“ la „Noul Testament“ tipărit la Bucureşti, în anul 1103

În această „Dedicaţie“, Antim dovedeşte calităţi literare deosebite: frază remarcabilă prin muzicalitate, stil cursiv, o mare varietate de comparaţii şi repetiţii expresive.

Oferim spre exemplificare cîteva pasaje :

„Intoarce-se pururea magnitul cătră polus; zboară spre înălţime focul; pleacă-se în sînul pămîntului piatra, aleargă apele în braţele mării; şi în scurte cuvinte toate lucrurile cătră chendrul lor să pleacă“ (II, p. 406), şi:

„De vreme ce *Evangheliia* iaste sabiia carea biruiaşte toate armele protivnicului, cu aceasta călcăm toate relele, răbdăm cu îndrăzneală cele împrotivă, gonirile, năcazurile şi moartea, asămănîndu-se celui ce bine s-au vestit şi mult pătimaşului mîntuitoriu ; pren mijlocul Evangheliei biruim pre iudei, ruşinăm nebună înţelepciunea neînţelepţilor înţelepţi ai lumii aceş Jia; cu *Evangheliia* Pavel au smerit mîndria Romei şi într-însa o au întemeiat; Ioann cu lumina *Evangheliei* au luminat întunecata Elada; Petru au întors toată ludea şi toţi apostolii au sădit viia cea de taină — be- serica ; supus-au răsăritul, biruit-au pre tirani, n-au băgat de seamă sudălmile n-au socotit muncile, izgonirile şi moartea, ci mergea bucurîndu-se despre faţa adunării (II, p. 407) Antim Ivireanul socoate binevenită traducerea în limba română a *Noului Testament.* Cu această ocazie, aduce cuvinte de laudă domnitorului Constantin Brîncoveanu : „Mare slavă au luat adevărat şi cinste nemuritoare Ptolemeu, împăratul Eghipetului, pentru tălmăcirea Bibliei în limba elinească. Iară măriia ta mai mare cinste vei lua în aciastă

lume şi în cea viitoare pentru căci *Noul* acesta *Testament...* fiind întru limba cea părintească tălmăcit, cu ale măriei tal$_e$ cheltuialc spre cea de obşte folosinţă l-ai mai tipărit şi l-$_a$j dat“ (II, p. 407-408).

Prefaţa la „Vieţile paralele“ de Plutarh

Şi în această prefaţă către cititori, ca şi în „Dedicaţia" din „Noul Testament", Antim Ivireanul aduce elogii fiului lui Constantin Brîncoveanu pentru traducerea cărţii lui Plutarh în limba greacă (tipărită la Bucureşti, în anul 1704).

„Mărturisesc, în adevăr, că îndată ce am citit-o am fericit pe prealuminatul nostru domn că între alte haruri dăruite de Dumnezeu i-a hărăzit Dumnezeu preaînălţimii sale şi fii carii pentru prea marea lor virtute prematură sînt rîvniţi în lume şi invidiaţi“ (II, p. 409). îl numeşte pe fiul domnului „prea strălucit traducător“, arătînd că acesta a completat lipsurile textului al lui Plutarh. Aşadar, Antim a comparat textul lui Plutarh cu traducerea făcută de vlăstarul domnesc.

Deosebit de interesantă este Dedicaţia *Psaltirei româneşti,* datorită ideilor pe care le exprimă. Iată, de pildă, ideea renascentistă şi umanistă a dublei naturi a omului: „Iară mai vîrtos de toate, fericita şi mai aleasa şi cuvîntătoare zidire, omul... de vreme ce şi el de doao s-au zidit, adică din suflet şi din trup“. Aceeaşi idee o întîlnim la Dimitrie Cantemir (1694), în *Divanul.* Dealtfel, ambii cărturari s-au adăpat la acelaşi izvor — al cărturarilor greci.

în Prostfaţa *Evangheliei greco-române,* tipărită la Bucureşti, în 1697, în Dedicaţia *Psaltirei româneşti,* tipărită la Bucureşti, în 1697, în Dedicaţia la cartea lui Ioan Cariofil *(Manual despre cîteva nedumeriri,* tipărită la Snagov, în 1697), în Dedicaţia la cartea lui Sevastos Chimenitul, *Eortologhion,* tipărită în greceşte, la Snagov, în 1701, Antim exprimă acelaşi sentiment de recunoştinţă faţă de domnitorul Constantin Brîncoveanu.

în Dedicaţia la *Ceaslovul* tradus de Antim şi tipărit la Tirgovişte, în 1715, se adresează noului domn, Ştefan Can- tacuzino, preamarindu-l cu epitete ca acestea: „blînd“, „milostiv“, „drept“, „iubitoriu de străini“, „făr’de răutate“, „făcătoriu de bine“, „iubitoriu bunătăţii şi gonaci răutăţii“.

Din exemplarele *Evangheliei georgiene,* tipărită la Tbilisi de Mihail Işţvanovici, i se trimit cîteva şi lui Antim, iar acesta îi oferă lui Constantin Brîncoveanu două dintre ele, fiecare cu cîte o prefaţă identică scrisă de Antim Ivireanul, la. 21 mai 1710, şi închinate domnului valah.

În Dedicaţia manuscrisă a lui Antim, se aduc mulţumiri domnitorului Constantin Brîncoveanu pentru ajutorul dat la înfiinţarea tipografiei. Antim precizează că această Evanghelie „iaste roada cea noao care pâmîntul iverilor, adapîn- du-se din rîul împărăteştilor tale daruri“, şi în continuare : „precum cu tiparele arăpeşti s-au îmbogăţit Araviia, cu cele elineşti Elada, şi cu cele rumâneşti, Ungrovlahiia — mulţumire aduce la Măriia-ta“.

ÎNCERCĂRI POETICE

O altă latură a activităţii literare a lui Antim este cea de versificator, reliefată de cîteva dintre încercările sale reuşite, mult anterioare alcătuirii „Didahiilor: *Versuri politiceşti, La stema ţării* sau versuri cuprinse în cărţile pe care le-a tipărit, ca acelea din *Evanghelia română de la Sno.gov* (1697), în care imită versul popular.

Bun cunoscător al limbii greceşti, cît şi al prozodiei clasice greco-latine, el şi-a însuşit regulile versificării în limba română, după cum se constată din scrierile sale.

C. Erbiceanu arăta, în 1890, că Antim a cules maxime şi sentinţe din diferite cărţi greceşti şi latine, pe care le-a adaptat epocii sociale şi istorice. Iscusinţa lui Antim s-a dovedit în transformarea acestor sentinţe şi maxime în stihuri ritmice greceşti sau versuri cantitative, cu silabe scurte şi lungi, cum se obişnuia în prozodia şi versificaţia antică greco-latină, pentru ca lucrarea să fie gustată de înalta societate românească a timpului.

Demn de remarcat este faptul că lucrarea *Sfătuiri creştine politice,* scrisă în versuri greceşti, are o limbă cu caracter popular, clară şi curată. Traducerea lucrării în româneşte, în proză, a fost făcută de C. Erbiceanu, în 1890 — 1891.

Antim a făcut dovada talentului său literar, nu numai în *Didahii,* operă remarcabilă în proză, ci şi în imnul închinat frumuseţilor naturii, aflate sub oblăduirea soarelui, apropiat

de *Imnul soarelui* al lui Echnaton, din literatura vechiului Egipt.

În anul 1694, în tipografia domnească a Mitropoliei din Bucureşti, tipărind în limba română *Psaltirea,* pe care a tra- dus-o el însuşi din greceşte, pelîngă dedicaţia către Constantin Brîncoveanu,găsim şi 8 versuri politice la stema ţării, închinate tot lui Brîncoveanu, care nu sînt lipsite de calităţi poetice, confirmînd totodată înclinaţia sa spre limbile străine :

„Prealuminată stemă a Ţării Româneşti,
Cu care s-au încoronat vechii Băsărăbeşti, Blagocestivului domn Constantin s-au dăruit,
Că den fericită a lor sămînţă s-au odrăslit Şi bunele lor fapte, cît poate, le plineşte Şi ţara despre toţi vrăjmaşii o păzeşte Dea-i Dumnezău ani mulţi, cu pace să stăpînească Fericitul lui nume ca lui David să trăiască“.

Majoritatea cărţilor tipărite şi prefaţate de Antim cuprind versuri la stema ţării, ca şi versuri politice închinate lui Constantin Brîncoveanu.

La sfîrşitul *Evangheliei* din 1697, tipărită la Snagov, în prima perioadă a activităţii sale, la fila 180 întîlnim şase versuri ce vor apărea ca un laitmotiv în partea finală a tipăriturilor sau manuscriselor din acea vreme.
„Precum cei streini doresc moşiia să-şi vază Cînd sînt într-altă ţară, de nu pot să şază Şi ca cei ce-s pre mare, bătuţi de furtună Şi roagă pe Dumnezeu de linişte bună,
Aşa şi tipograful de-a cărţii sfîrşire Laudă neîncetată dă şi mulţumire“.
Aceste versuri au fost reproduse şi cu caractere georgeniene de către Mihail Iştvanovici, în *Liturghia* tipărită la Tbilisi, în 1710.

Aceste versuri, puţine la număr, ca şi doinele de înstrăinare, transmit sentimente puternice de dor şi dragoste de patrie.

Dorul de moşia“ gruzină este o dovadă evidentă a numeroaselor sale peregrinări. Antim compară bucuria tipografului văzîndu-şi cartea sfîrşită şi ieşită de sub tipar, cu

bucuria navigatorului dornic de „linişte bună“ după furtună, şi cu întoarcerea la „moşie“ a pribeagului.

Luat rob de turci şi dus la Ţarigrad, se ştie că Antim ajunge apoi la Bucureşti, chemat în scopuri culturale de domnitorul Constantin Brîncoveanu. Soarta tinerilor gruzini din secolul al XVII-lea este cunoscută cu precizie din raportul scris în anul 1697 de către un misionar apostolic în Gruzia — Bernardo Maria din Neapole. în ultimul sfert al secolului amintit, tinerii din Gruzia, după cum remarcă şi Dan Simones- cu[1], erau supuşi catolicizării. Unii abia dacă învăţau să scrie şi să citească în limba georgiană. Alţii, convertiţi la catolicism, erau duşi la Roma, fiind expuşi pe drum unei alte mari primejdii : robia turcească — e cazul lui Antim. Astfel se explică desele aluzii din *Didahii* la jugul turcesc, ce lăsase urme adînci în sufletul său.

„Smeritul intru ieromonahi“ Antim Ivireanul, tipărind în 1703 *Noul Testament,* cu caracterele folosite pentru Biblia de la 1688, scrie 10 versuri la stema ţării, dedicate lui Constantin Brîncoveanu. Ele constituie o contribuţie literară de seamă a lui Antim. Caracterul acestor versuri este deosebit de al celor de pînă acum. În dedicaţia din *Noul Testament,* el compară Stema ţării cu cele 4 rîuri din rai, iar în prefaţa închinată domnului, Antim vorbeşte astfel despre bolta cerească „Intoarce-se pururea magnitul către polus, zboară spre înălţime focul, pleacă-se în sînul pămîntului piatra, aleargă apele în braţele mării, şi în scurte cuvinte toate lucrurile către chendrul lor să pleacă“ (II, p. 406). Versurile relevă certe calităţi literare, amintind de stilul oratoric propriu *Didahiilor,* prin bogăţia comparaţiilor , a repetiţiilor şi prin muzicalitatea frazei.

în editarea *Vieţilor paralele* de Plutarh, a reliefat deopotrivă talentul său literar.

în ultima operă a lui Antim, *Aşezămîntul mănăstirii Antim,* sînt cuprinse următoarele patru versuri :

„Toată suflarea, zice prorocul,
Cînte pre Domnul peste tot locul Şi melciul încă, coarne înalţă Ca să-l lăudăm pre toţi ne-nvaţă“.

[1] Dan Siraionescu, *Antim Ivireanul, scriitorul,* În Analele Academiei R. S. România, 1966, p. 663-65.

Aceste versuri se afla sub un splendid desen în peniţă şi acuarelă, ce reprezintă blazonul mitropolitului Antim : un melc de argint ţinînd între coarne o stea cu şase raze. Deasupra se aflã o pãlãrie de cardinal, de sub care se despart capetele unui şnur cu iniţialele A/ntim/I/vireanul/ M/itropolitul U/ngrovlahiei/.

Mănăstirea Antim a trec ut prin mari greutăţi după moartea tragică a ctitorului ei, pînă în anul 1797, cînd a devenit metocul mănăstirii Curtea de Argeş. Episcopul losif s-a îngrijit de reparaţiile şi buna întreţinere a mănăstirii, fapt care i-a conferit cinstea de a fi considerat al doilea ctitor al ei.

De aceea a şi fost înmormîntat în pronaosul bisericii, În faţa coloanei a doua, dinspre miazăzi. Inscripţia în versuri de pe coloana menţionată aminteşte şi despre Antim, primul ctitor :

„Deşi sunt neînsufleţitul,

Stîlp de piatră întăritul Omule, şi de la mine Poţi afla de-i vrea vrun bine Eu am trei fraţi potriviţi Toţi deodată aici înfipţi De-o parte şi de alta Doi în stînga, unu-n dreapta Caută la noi şi vezi Ca să te încredinţezi Ca şi pietrele unite Pentru folos potrivite Cîtu de multă greutate Lesne poate să o poarte Chir Antim mitropolitul Ivireanul mult vestitul Aicea ne-au aşezat şi cu ziduri ne-au legat Să ţinem acest lăcaş Al sfinţilor toţi sălaş De dînsul dintîi zidită Dar pe urmă prenoită De chir losif întîiul Episcopul Argeşiului

Care se odihneşte Drept mine aci trupeşte".

Aceste versuri simple, de formă scurtă, populară, păstrează vie amintirea primului ctitor, Antim, sfîrşit în chip tragic şi rămas fără mormînt.

IV SCRIERI RĂMASE ÎN MANUSCRIS

(tipărite postum)

DIDAHIILE

„Antim este unul dintre cei mai mari oratori religioşi din trecutul poporului român. Calităţile artistice ale predicilor sale îl aşează printre cei mai de seamă propagatori ai limbii române literare" — observa Al. Rosetti[1].

Este un fapt unanim recunoscut în istoria culturii româneşti că, în afară de activitatea de tipograf iscusit, Antim s-a remarcat prin opera sa de frunte *Predicile* sau *Didahiile,* pe care le-a rostit în duminicile şi sărbătorile mari, la Bucureşti sau Tîrgovişte, între anii 1709 — 1716.

Predicile lui Antim se adresează societăţii româneşti din primele decenii ale secolului al XVIII-lea şi au ca scop desăvîrşirea educaţiei cetăţeneşti şi mo ral-religioase a poporului.

Didahiile lui Antim nu lipsesc din nici un tratat sau manual de istoria literaturii române. Ori de cîte ori este amintit numele mitropolitului Antim, sînt comentate în primul rînd *Didahiile* sale.

Didahiile constituie nu numai un monument de limbă şi literatură, ci sînt, în acelaşi timp, o frescă a lumii politice şi sociale şi, totodată, un tratat de teologie practică morală.

Rostite în româneşte, predicile n-au fost tipărite în timpul vieţii sale, din cauza vitregiei oamenilor şi a vremurilor.

[1] Al. Rojctti, *Istoria limbii române literare,* voi. 1, ediţia a II-a 1971. p. 183.

Dar dacă printre contemporanii lui Antim şi În generaţiile următoare ele nu s-au putut bucura de faima predicilor contemporanilor săi din Apus : Bossuet, Bourdalone, Flechier, Massillon, Ilie Miniat, de îndată ce văd lumina tiparului, la sfîrşitul secolului al XIX-lea, tocmai ele sînt cele ce pun în lumină fascinanta personalitate a mitropolitului, determinînd pe toţi cercetătorii literaturii şi culturii române vechi să se ocupe în mod constant de el şi de opera sa, acordînd omului locul cuvenit printre ctitori, şi clasificînd opera printre cele mai însemnate monumente ale vechii culturi române.

Predica lui Antim Ivireanul este una elaborată cu efort şi grijă, rod al unei îndelungi meditaţii. Trăită şi rostită cu patos şi curaj de la înălţimea amvonului mitropolitan, a fost pusă în slujba apărării independenţei spirituale a patriei.

Predica lui Antim nu este improvizată, ci alcătuită după toate regulile omileticii. Prin aceasta, Antim e considerat unul dintre precursorii predicii române moderne.

Antim a fost o prezenţă vie în viaţa Ţării Româneşti, bun cunoscător al vieţii sociale, surprinzînd în *Didahiile* sale realităţile timpului. N-a cruţat nici pe domn, nici clasa boierească sau negustorimea. Predica sa nu e formală, ea urmăreşte înlăturarea neajunsurilor timpului în care a trăit.

„Mitropolitul Antim a înţeles acest mare adevăr şi, de pe înălţimea amvonului, el a ştiut să găsească cuvinte mişcătoare de mîngîiere, care răsunau adînc în suflete, alinînd necazurile unui neam întreg , ca de pildă acele discrete aluzii la lăcomia nesăţioasă a turcilor, care nu mai conteneau cu biruri şi angarale“[1].

Predicile lui Antim Ivireanul constituie o preţioasă sursă de informaţie asupra obiceiurilor, datinilor, moravurilor, a realităţilor spirituale şi materiale şi chiar asupra unor evenimente istorice contemporane, aspect îndelung comentat de toţi istoricii literari români.

Didahiile au înlocuit în felul acesta vechea Cazanie, tradusă în limba română de Coresi sau Varlaam, cu o operă originală, care avea drept scop luminarea şi înnobilarea minţii şi inimilor ascultătorilor.

[1] N. Cartojan, *Istoria literaturii remCne vechi,* voi. III, p. 225.

Şi plnă la Antim se vor fi ţinut predici, dar într-un mod sporadic, fără har, sub forma sfătuirii duhovniceşti.

în afară de aceasta, în istoria culturii româneşti există mărturii că s-a predicat în greceşte sau slavoneşte de către ierarhii străini, veniţi după ajutoare sau cu alte ocazii prin ţările româneşti, şi de către predicatorii oficiali de la curţile unora dintre domnitorii români de mai tîrziu. Dar este evident faptul că asemenea predici, neînţelese de masele largi de credincioşi, nu şi-au atins scopul.

S-a predicai., totuşi, în româneşte, sub forma cazaniilor, dar acestea, elaborate într-o epocă anterioară, aveau un caracter vag şi, fireşte, inactual. Cazania era o aceeiaşi predică, ce se ţinea la aceeaşi sărbătoare, aşadar o citanie stereotipă nu o rostire vie. în acelaşi timp, Antim Ivireanul, predi- cînd constant în limba română, deci în graiul întregului popor, înalţă limba spre dobîndirea şi înstăpînirea în drepturile ei fireşti şi legitime.

Meritul mitropolitului constă deopotrivă în a fi dovedit păturilor privilegiate, care aveau o cultură eteroglotă, că şi limba română este capabilă de a exterioriza gînduri şi sentimente adinei şi că poate atinge culmi de adevărată artă, atît în proză, cît şi în versificaţie.

Limba predicilor lui Antim are la bază limba vie a poporului, stilul său remareîndu-se prin oralitate.

Datorită acestor calităţi, unanim recunoscute pînă în zilele noastre, Antim Ivireanul poate fi considerat „ctitor“ al limbii liturgice româneşti[1].

După cum se ştie, cîştigul cel mai mare al veacului al XVII-lea este ridicarea prestigiului limbii naţionale, ca limbă oficială în toate manifestările oficiale-spirituale ale poporului. Actul acesta e desăvîrşit de doi cărturari luminaţi, artişti ai cuvîntului Dosoftei — în Moldova şi Antim Ivireanul — în Ţara Românească.

Incontestabil, epoca lui Antim a cunoscut o înflorire a oratoriei religioase răsăritene, cînd Hrisant Notara se bucura de un renume remarcabil, iar Gheorghe Maiota şi Ioan Abramios erau recunoscuţi ca predicatori la curtea lui Brîn- coveanu. Predica lui Antim Ivireanul nu este însă inferioară predicii lor sau celei a lui Ilie Miniat, predicator la biserica

[1] I. BSlan, *Limba cărţilor bisericeşti, 1944,* p. 222—224.

grecească din Veneţia, deşi acesta era recunoscut ca un Hrisostom al secolului al XVIII-lea,. Predica celor menţionaţi, departe de realitate, nu era legată de auditori, de suferinţele lor.

Contemporanul său, Bossuet, celebru predicator francez, foloseşte în predicile şi cuvîntările sale stilul „lucrat“, polemic, preamărind cerul şi capetele încoronate.

Massillon, în schimb, se apropie de Antim Ivireanul, ca atitudine faţă de mulţime : „Tant d’infortunés qui se nourrissent que d’un pain des larmes et d’amertume", pe care autorul o opune aristocraţilor îmbuibaţi în folosul cărora cei mici sînt împinşi „au travail, à la peine, à la misère et à l’affliction“, în timp ce stăpînilor lor li se rezervă numai : „la joie, le repos, l’éclat et l’opulence, ils naissent pour souffrir, pour porter les poids du jour et de la chaleur, pour fournir de leurs peines et de leurs sueurs à vos plaisirs et à vos profusions; pour traîner, şi j’ose parler ainsi, comme des vils animaux, le char de votre grandeur“ (*Aux grands du mande,* din ciclul *Petit Carême,* 1718).

Antim Ivireanul rămîne primul mare orator bisericesc în limba română, care înlocuieşte Cazania stereotipă ce se citea în biserică, aducînd predica vie, legată de viaţa de toate zilele, menită să îndrepte stările de lucruri ce contraveneau moralei şi eticii sociale.

„De la Ioan Hrisostomul (Ioan Gură de aur) — spune N. Iorga — care a vorbit astfel înaintea împăratului şi, mai ales, a împărătesei la Constantinopol, nimeni nu s-a adresat unei societăţi cu asprimea lui Antim“ [1 2].

Geneza Didahiilor. Manuscrise le-copii şi izvoarele lor

Predicile lui Antim, scrise şi rostite în decursul a opt ani, între 1709 — 1716, sub domnia lui Constantin Brînco- veanu şi Ştefan Cantacuzino, n-au văzut lumina tiparului în timpul vieţii sale.

în timpul domniei lui Nicolae Mavrocordat, din cauza atmosferei încordate, se crede că Antim n-a mai ţinut nici o

[1] Vezi 1. C. Chiţimia, *Antim Ivireanul, după 250 de ani de la moarte* (1716-1966), în „Revista de isterie şi teorie literară“, XVI (1967), nr. 2. **p.** 195-204.

2 N. Iorga, *Mitropolitul Antim,* în B.O.R., LII, 1934, p. 617.

didahie, cu excepţia „Cuvîntului de învăţătură“ ţinut la moartea doamnei Pulcheria Mavrocordat.

S-au păstrat 28 de predici aparţinînd lui Antim Ivireanul.

Manuscrisele mai cuprind alte şapte predici ocazionale. Trebuie menţionate şi cele două apărări trimise lui Brînco- veanu, în anul 1712.

Pînă astăzi nu se cunoaşte nici un manuscris original al lor. Cercetările întreprinse au scos la iveală unele copii ale acestor predici, păstrate în prezent la Academie.

Pentru vremea aceea, nu se poate admite existenţa tahigrafiilor (scrierea după dictare) care să fi înregistrat predicile în timpul pronunţării lor, iar apoi să le fi dictat copiştilor, aşa cum se petrecea în Apus.

Pe lîngă aceasta, circulaţia manuscrisă ulterioară în copie după un manuscris princeps e destul de tîrzie şi, totodată, restrînsă, avînd în vedere că autorul ei fusese scos din scaun.

Râmîne întrebarea : cum ni s-au transmis ele, de vreme ce nu se cunoaşte un manuscris original al lui Antim ?

Dintre copiile existente în prezent, trei sînt păstrate la Academie. Ele au fost publicate la data cînd au fost descoperite, printr-o întîmplare.

Manuscrisul după care s-au publicat pentru prima oară aceste predici a fost găsit de episcopul Melhisedec al Romanului, în anul 1886, în biblioteca episcopului de Buzău, Dionisie Romano. Reprezintă o copie a arhimandritului Grigore Deleanu, care îl transcrisese la 27 iulie 1871, după un alt manuscris.

^Melhisedec a prezentat acest manuscris Academiei Române la 18 martie 1886, propunînd să fie publicat, astfel că, în acelaşi an, predicile lui Antim au văzut lumina tiparului prin grija prof. I. Biafiu.

Titlul exact al manuscrisului, singurul ce poartă titlu şi care a dat apoi cuvîntărilor lui Antim Ivireanul numele de *Didahii,* este „Didahii ce se numesc a fi făcute de răposatul vlădică Anthim pe la praznice mari, scrise acum în zilele preaînalţatului domn Io Alexandru Ioann Ipsilant voevod, întru al şaptelea an a domniei mării-sale şi în zilele preasfinţitului mitropolit al Ungrovlahiei chirio chir Grigorie, întru al doazeci şi unul de ani ce s-au împlinit acum în-

tr-această lună iulie, în 28 ani ai păstoriei preasfinţii-sale 1781...“

Volumul este însoţit de o prefaţă a lui I. Bianu, în care se arată că manuscrisul avea unele corecturi şi ştersături, pe care le-a însemnat în text, că te>tul a fost redat fidel, cu excepţia punctuaţiei, apreciind astfel : „Predicile lui Antim sînt unul din cele mai preţioase monumente din literatura noastră bisericească,nu numai pentru că ele sînt singurele în felul lor, căci de la nici un alt prelat românesc nu avem o lucrare de acest fel, dar şi pentru valoarea lor reală, pentru căldura elocinţei, care adeseori minunează şi pentru frumuseţea, bogăţia şi cîteodată chiar eleganţa limbii în care sînt scrise“.

Din datele biografice ale lui Antim Ivireanu, redate de Melhisedec, se cuvine amintit un fapt, şi anume că ar fi văzut la mănăstirea Agapia un manuscris din tinereţea lui Antim, cu o „ortografie bizară“, ceea ce dovedeşte că, în prima parte a activităţii sale, acesta depunea eforturi susţinute pentru a învăţa limba română, pe care a ajuns s-o stăpînească uimitor de bine mai tîrziu.

Este surprinzător felul în care a ajuns Antim ea, în patria lui de adopţiune, „cu anii, iar mai ales cu o stăruinţă neînduplecată, să vorbească şi să scrie o limbă poate cea mai frumoasă dintre a tuturor cărturarilor ţării“ — după cum remarca Mihail Sadoveanu[1].

într-adevăr, Antim Ivireanul este un fenomen prin bogăţia şi calitatea activităţii sale în diferite ramuri: tipărirea de cărţi, gravuri în lemn, pictură, traduceri, literatură originală, după cum este şi o enigmă prin gradul de stăpînire a limbii româneşti, de folosire a ei în mod surprinzător de viu, uneori cu o forţă artistică inovatoare care se întîlneşte de obicei la creatorii de limba maternă cu percepţia multilaterală a graiului transmisă din moşi-strămoşi — după cum remarcă şi I. C. Chiţimia[1 2].

Tot în legătură cu predicile lui Antim Ivireanul, în vara anului 1887, Constantin Erbiceanu descoperă la bibliote

[1] Mihail Sadoveanu, *Limba povestirilor istorice,* Comunicare la Academia R.S.R., În „Contemporanul“, 1955, februarie 11, nr. 6/346, p. 3,

[2] I. C. Chiţimia, *Antim Ivireanul după 250 ani de la moarte (1715 — 1066),* În „Reviita deistorie şi teorie literară“, XVI, 1967, nr. 2.

ca mănăstirii Căldăruşani o a doua copie manuscrisă, păstrată astăzi la Academie sub nr. 549. Acest manuscris a fost luat drept autograf al lui Antim şi la numai doi ani după apariţia primei ediţii a lui I. Bianu, s-au subvenţionat fonduri pentru o nouă ediţie a *Didahiilor* de către Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice.

Elucidarea definitivă a acestei probleme aparţine cercetătorului G. *Ştrempel,* în *Introducerea* la ediţia *Predicilor* lui Antim, din 1962. S-a stabilit că acest manuscris nu este autograful lui Antim, că a fost copiat, între anii 1730 — 1740, de către un necunoscut, grămătic de profesie. Cel de al treilea manuscris, păstrat la Academia sub nr. 3460, a fost copiat de Efrem Grămăticul, între anii 1722 — 1725, la puţin timp după moartea mitropolitului Antim Ivireanul. Acest manuscris a fost descoperit în primăvara anului 1958, la Academie, de către acelaşi cercetător G. Ştrempel, şi constituie textul de bază al ediţiei sale din 1972. Este foarte apropiat de manuscrisul 549, care a fost copiat după textul lui Efrem. Succesiunea *Didahiilor* este identică cu aceea din manuscrisul nr. 549.

După toate cercetările întreprinse, criticii şi cercetătorii au ajuns la concluzia că originalul *Didahiilor* a fost găsit la Biserica Tuturor Sfinţilor (mănăstirea Antim), de către popa ,'Standul, care l-a încredinţat spre copiere ucenicului său Efrem, priceput în ale scrisului. Copia lui Efrem a fost folosită ca text de bază în ediţia din 1972 a lui G. Ştrempel, căci ea n-a mai cunoscut un alt intermediar.!

Al patrulea manuscris se păstrează la Craiova, în Biblioteca judeţeană (sigla N, sub nr. 67) şi datează de la mijlocul secolului al XVIII-lea, fiind copiat în litera cursivă specifica şcolilor de grămătici de la Bucureşti. Manuscrisul prezintă lipsuri serioase — 14 didahii de la început şi ultimele 7 cuvin- tări (inclusiv celeŢlouă scrisori adresate lui Constantin Brînco-veanu), reprezentînd mai puţin de jumătate din textul de bază. În succesiunea predicilor, urmează manuscrisul nr. 549.

Mai există, în depozite particulare, încă două manuscrise, care nu aduc însă nimic nou faţă de textele-copii de mai sus.

Al doilea manuscris de predici pretins original.

Un alt manuscris conţinînd predici, socotit autograful lui Antim, a fost găsit de Iosif, arhidiaconul episcopul Mel- hisedec al Romanului, la un vînzător de cărţi ambulant din Bucureşti. El se păstrează acum la Academie, în fondul de manuscrise româneşti, sub nr. 525. La 30 martie 1888, a format obiectul unei comunicări la Academia Română, comunicare reprodusă ca prefaţă la volumul editat de episcopul Melhise- dec, în 1889, socotit neîntemeiat drept al doilea volum al *Didahiilor.*

Titlul este următorul: „Didahiile mitropolitului Ungro- vlahiei Antim Ivireanul 1709 — 1716, făcute pentru toate duminecele începînd de la dumineca Fariseului şi pentru toate sărbătorile anuale mari şi mici. Publicate după manuscrisul original cu cheltuiala Ministerului Cultelor şi al Instrucţiunii Publice şi cu o prefaţă despre autenticitatea manuscrisului original şi despre talentul predicatorial al mitropolitului Antim Ivireanul de P.S.S. Melchisedec, episcopul Romanului“ (voi. II, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1889, pp. XXVII + 537 + V).

Faţă de primul volum al *Didahiilor,* editat de I. Bianu şi C. Erbiceanu, cuprinsul celui de al doilea volum este incomparabil mai bogat. El conţine un număr mare de predici — 116 — pentru toate duminicile şi sărbătorile de peste an.

Melhisedec a ţinut să dovedească argumentat paternitatea mitropolitului, dar probele sale n-au rezistat cercetărilor ulterioare.

Pentru prima oară V. Haneş arată : „Argumentele pe care le aduce (Melhisedec) ca să probeze că în adevăr Antim e autorul predicilor nu sînt destul de convingătoare, şi de aceea publicăm numai predicile de faţă cu privire la care nu este îndoială“[1].

N. Cartojan[1 * 3] şi D. Murăraşu[3] au aceeaşi atitudine faţă de părerile lui Melhisedec, fără însă a le analiza sau a le dovedi temeinicia.

[1] Petre V. Haneş, *Antim Ivireanul, Indici,* eu picfaţâ şi indice de cuvinte, Bucureşti. 1915, p. XXX.

[3] N. Cartojan, *op. cît.* p. 228.

[3] D. Murăraşu, Istoria literaturii române, 1940, p. 86.

Monograma lui Antim din manuscrisul nr. 525, reprodusă de Melhisedec în prefaţa, este aproape la fel, dar în nici un caz nu este identică cu cea din manuscrisul 549, reprodusă de C. Erbiceanu între facsimilele ediţiei sale (ed. Erbiceanu, p. XXXVII).

După constatările făcute ulterior, s-a dovedit că manuscrisul în cauză nu este original şi nu cuprinde opera lui Antim, ci este o culegere de predici din diverşi autori. În acest manuscris nu este introdusă decît o singură predica a lui Antim.

Concluziile la care a ajuns cercetătorul Al. I. Ciurea[1], şi anume că acest manuscris nu este autograful lui Antim, sînt juste, în afară de atribuirea copierii manuscrisului nr. 525 de la Academie — adică pretinsul volum al II-lea al *Didahiilor* lui Antim — popii Fior, care la data copierii manuscrisului (1770 — 1780) nu mai era de mult în viaţă.

I. Barnea[1 2], autorul unui studiu despre popa Fior, nu enumera acest manuscris printre operele sale, ceea ce ne aduce o dovadă în plus că nu el este autorul copierii acestui manuscris. Melchisedec însuşi recunoaşte existenţa diferenţelor între volumul întîi de predici şi cel de al doilea, atunci cînd zice : „Tomul I al *Didahiilor* lui Antim cuprinde predicile rostite de el în capitala ţării, la solemnităţile religioase în zile le de sărbători înaintea Domnitorului, a boierilor, cu un cuvînt înaintea societăţii culte şi a poporului din capitală“.

De aceea *Didahiile* acestea se deosebesc, prin desfăşurarea amplă şi arta oratorică superioară celor din tomul II, destinate pentru citire în toate bisericile ţării.

Deşi mult timp s-a vorbit despre două volume de *Didahii,* cercetările au scos la iveală faptul că numai primul volum este cel al lui Antim, recunoscut de toţi cercetărtorii pînă în zilele noastre.

Riiţiile Didahiilor de la 1886-1972

De la 1886 la 1915, *Didahiile* s-au tipărit în condiţii diferite. În răstimp de 29 de ani, au apărut cinci ediţii.

Se impune atenţiei ediţia lui P.V. Haneş (1915), cel mai intens cercetată pînă în 1962, cînd a apărut prima ediţie

[1] Al. I. Ciurea, Aniim *Ivireanul predicator şi orator.* În B.O.R., LXX. IV (1956). p. 781-784.

[2] I. Barnea, *Un miniaturist român din secolul al XVIII-lea* ; *popa Fior,* Bucureşti, 1939.

critică, cu studiul introductiv şi glosar, a predicilor lui Antim Ivireanul, alcătuită de Gabriel Ştrempel.

Al. I. Ciurea[1] a făcut o prezentare critică amănunţită a ediţiilor de pînă în 1962. Ne vom opri, aşadar, numai asupra' ultimelor două ediţii ale *Didahiilor* lui Antim Ivireanul — 1962 şi 1972.

Se cuvine menţionată editarea în condiţii ştiinţifice a operei predicatoriale a lui Antim Ivireanul, în 1962, de către Gabriel Ştrempel[1 2 3]. Această ediţie a apărut la 57 de ani după ediţia lui P. V. Haneş. în studiul introductiv, sînt aduse la zi cercetările în legătură cu Antim Ivireanul.

Dintre problemele abordate, amintim infirmarea argumentelor episcopului Melhisedec, care atribuia mitropolitului Antim Ivireanul şi un al doilea manuscris original de predici.

E dezbătută din nou problema surselor de inspiraţie ale lui Antim, ajungîndu-se la concluzia că el n-a folosit predicile lui Ilie Miniat sau cele lui Hrisant, patriarhul Ierusalimului, după cum susţin N. Iorga şi alţi cercetători.

În acest studiu introductiv, se aduc date inedite despre lucrarea *Chipurile Vechiului şi Noului Testament* pe care V. Brătulescu — în 1956, o credea pierdută şi care a fost redescoperită la Kiev, în Biblioteca Academiei Ucrainene, de către acelaşi cercetător.

La un interval de zece ani de la editarea predicilor lui Antim, criticul şi cercetătorul G. Ştrempel a reuşit să editeze pentru prima oară întreaga operă a celui mai învăţat mitropolit ca a stat vreodată în scaunul Ungrovlahiei. Această valoroasă operă a fost pusă la îndemîna iubitorilor de literatură românească şi a cercetărilor*.

în cuprinsul acestei ediţii intră : *Didahii, Chipurile Vechiului şi Noului Testament, Aşezămîntul mănăstirii Antim, învăţătură pentru taina pocăinţa, învăţătura bisericească, Capete de poruncă, prefeţe, dedicaţii, postfeţe.*

[1] Al. I. Ciurea, în B.O.R., nr. 8—9 august-septembric 1956, p. 779-786.

* G. Ştrempel. *Antim Ioircanul, Predici,* ediţia critică, sludi u introductiv şi glosar de G. Ştrempel, Ed. Acad. R.P.R., 1962.

[3]Antim Ivireanul, *Opere,* ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Editura Minerva, Bucureşti, 1972.

Este de remarcat că această ediţie nu conţine : *Sfătutrl creştine politice* (Maximele şi sentinţele lui Antim Ivireanul), iar în *învăţătura bisericească* nu este inclusă şi partea : *învăţătura pentru ispoveclanie* (f. 28 — 35), sub motivul că este aproape identică cu cea inclusă în broşura tipărită la Rîmnic, 1705 : *învăţătură pre scurt pentru taina pocăintii.* Referirile la această parte au fost făcute de noi după ediţia lui C. Erbiceanu[1].

Ediţia lui G. Ştrempel a apărut în condiţii tehnice excepţionale, însoţită de un bogat aparat critic, care valorifică cercetările întreprinse de autorul ei la Kiev, ca şi la Tbilisi, în 1966 şi 1968, soldate cu descoperirea de elemente noi şi valoroase privind prodigioasa activitate a lui Antim.

|^Tehnica compozit'ionalăjp. Didahiilor

Lectura atentă a *Didahiilor* lui Antim Ivireanul relevă faptul că mitropolitul îşi pregătea cu minuţioziţate_predicile, respectînd principiile şi normele oratorice şi omileticeT'Este, deci, incontestabil că Antim a cunoscut vechi lucrări de retorică, opere cu caracter filozofic, istoric, religios, ca şi lucrări ale gramaticilor. Din aceste scrieri a deprins procedeele artei de a întocmi un discurs.

Antim îşi intitulează predicile sale *cazanii, cuvtnt de tnvăfălură* sau *învăţătură.*

Didahiile sale nu mai au acel caracter de comentarii stereotipe al cazaniilor lui Coresi sau Varlaam, scrise pentru toate vremurile şi societăţile. Ele depăşesc canoanele strimte ale tîlcului evangheliei şi proloagelor hagiografice, adaptîn- du-se la publicul căruia ei se adresează.

La mitropolitul Antim Ivireanul, întîlnim toate genurile de predici : predica propriu-zisă sau predica sintetică, omilia sau predica analitică, pareneza şi panegiricul.

S-a remarcat că, în predicile sale, nu lipsesc introducerea, tratarea şi încheierea, însoţite de formula de adresare şi de un motto.

Predicile sale debutează echilibrat şi sfîrşesc în reculegere, de aceea e preferată formula de adresare decentă, potolită, afabilă : „Blagosloviţilor creştini“, „Feţii mei iubiţi“, „Iubiţii mei ascultători“, „Feţii mei“, „Inţelepţia voastră, feţii mei“,

1 În B.O.R., 18 92-93 ş XVII. 1893.

„Iubiţii mei, „ascultători“, sugerînd resemnare, seninătate şi moderaţie.
„Antim a fost mai ales un talent predicator — arăta Teodor M. Popescu —, poate cel mai talentat dintre ierarhii noştri“[1].
Lectura *Didahiilor* scoate în evidenţă rolul lui Antim Ivireanul de iniţiator al elocvenţei sacre.
Introducerea
În general, predicile lui Antim sînt bine proporţionate, nu abordează probleme prea extinse, spre a obosi, dispunînd de acea „captatio benevolentiac“. Respectă în cea mai mare parte, regulile omileticii, care cer ca greutatea să cadă pe tratare (cuprins)".“"
Elaborarea' pfopriu-zisă a predicii — invenţiunea, dispo- ziţiunea şi stilizarea — se bucură de o deosebita grijă, căci predicile urmează să fie ascultate cu interes. Stilul e îngrijit, citările exacte şi documentarea — riguroasă, de unde reiese didacticismul lui Antim.
în majoritate, exordiile predicilor sînt scurte ; ele reuşesc, totuşi, să introducă în subiect, atrăgînd atenţia auditoriului.
în unele cazuri, Antim porneşte de la realităţi din viaţa înconjurătoare, alteori de la anumite principii, ori de la simpla datorie de păstor: „Pohta cea mare şi dragostea cea curăţă^ iar mai vinossă zic datoria cea părintească ce am către înţelepţia voastră mă îndeamnă pururea ca să nu lenevesc a vă cerceta, după putinţă, cu învăţăturile cele sufleteşti, că după aceasta mă voi cunoaşte cu adevărat că vă sunt părinte sufletesc şi păstoriu, cînd voi pohti cinstea, folosul şi spăsenia sufletelor voastre ; şi dumneavoastră iarăşi după aceasta vă veţi arăta cum sunteţi adevăraţi fii sufleteşti şi turmă aleasă şi sfînta cînd veţi primi cu dragoste cele ce vă învăţ şi după putinţă fieştecarele din voi le va ţi nea şi le va face“ (p. 86).
Şaptesprezece didahii încep cu un text citat din *Noul Testament,* iar două cu texte din *Vechiul Testament.* Textele sînt bine alese în raport cu tema predicii, deşi nu sînt luate totdeauna din pericopa zilei.
[1] T. M. Popejcu, B.O.R., I.XXIV, 1956, v. 8-9, p. 855.

Unele introduceri sînt ,,ex abrupto“, altele — elaborate, totdeauna fiind prezente apelul la atenţia ascultătorilor şi, în cele mai multe cazuri, un preludiu la tema a cărei tratare urmează. Potrivit regulii clasice, la sfîrşitul introducerii se anunţă tema.

Tratarea (Cuprinsul)

Ca şi în alte compoziţii de profil divers, în predicile lui Antim tratarea reprezintă partea cea mai consistentă.

Predica lui Antim este una de idei. Deşi tratarea, în general, n-are subîmpărţiri, uneori predica este reglementată de întrebări, cărora le răspunde şi care sînt precedate de apel la atenţie. Argumentările sînt conduse logic, căutîndu-se sensul adînc al lucrurilor şi faptelor.

Predicile sale, deşi ţinute la Mitropolie, unde veneau în majoritate boierii, se adresează poporului, celor mulţi şi asupriţi : „Nu să cuvine cinste şi laudă numai oamenilor celor mari şi bogaţi, că sînt vrednici acestui dar şi cei mici şi smeriţi; că măcar că cei mari strălucesc cu hainele cele de mult preţ şi cei mici n-au cu ce să-şi acopere trupul, cei mari se odihnesc pre aşternuturi mari şi frumoase, şi cei mici se culcă pe pămîntul gol şi pre paie ; aceia însoţiţi cu mulţime de slugi, iar aceştia lipsiţi, pustii de ajutor şi de prieteni ; aceia între răsfăţări şi între bogăţii, şi aceştia între primejdii şi între intristăciuni. Însă cu toate aceste măriri despărţite, nu să cuvine celor mici mai puţintică cinste şi dragoste, decît aceea ce să cuvine celor mari şi bogaţi, nici este cu dreptate celor mari să li se închine lumea, şi pre cei mici să-i batjocorească ; de aceea să se teamă şi pe aceştia să-i obidească, de aceea să se ruşineze şi pe aceştia să-i în- frunteze, pentru căci măcar că cei mari cu zile şi cu puterea răsplătesc sudalmele, iar cei mici au îngeri sprijinitori în ceriu, de pedepsesc pe cei ce obidesc“.

Predica sa este vie, fant—dovedit—dfi...înt.r.ebările.. directe_ pjis.e ascuţtători 1 or. la .care fiecare trebuie să-şi răspundă sieşi, recunoscindu-şi lipsurile: „Spuneţi-mi, rogu-vă, că eu poate că-mi voi fi eşit din fire, care voie a lui Hristos facem ? Sau care poruncă ţinem ?“ ; „Ca ce folos este trupul să fie deşert de bucate, iar sufletul a-l umplea de păcate ?“ ; ,,Ce folos este a fi galben şi ofilit de post, iar de pismă şi

urîciune a fi aprins ? Ce folos este a nu bea vin şi a fi beat de veninul mîniei ? Ce folos este a nu mînca carne şi cu hulele a rumpe carnea fraţilor noştri ?“ ; „Ce folos este a ne conteni de cele ce sunt uneori slobode, şi a face acelea ce nu sunt niciodată cu vreun mijloc slobod ?“

întrebările predicilor sale nu sînt ostile, n-au direcţie ofensivă, ci mai curînd nişte autointerogaţii, dovedind un calm spirit didactic.

Antim Ivireanul actualizează predicile sale, dovedindu-se receptiv la stările afective ale auditorilor; bun psiholog, se orientează în direcţia preîntîmpinării unor îndoieli, în scopul de a atrage şi a înconjura.

Încheierea

În ultima parte a predicilor, mitropolitul Antim prezintă concluzii fireşti, simple şi apropiate de sufletele ascultătorilor.

Spre deosebire de atitudinea sa notăma, d^~înrtrcăr~tt- păcatelor, a relelor obiceiuri sau a practicilor potrivnice spiritului credinţei, în încheiere revine la un ton de pace, de echilibru.

Sfîrşitul predicii sale este, de regulă, o aplicare a învăţăturii expuse în temă, un îndemn adresat oamenilor de a aplica în viaţa de toate zilele pildele expuse sau un imn de slavă.

Didahiile, izvor de informaţie documentară Aspecte social-critice

Valoarea deosebită a predicilor lui Antim Ivireanul constă în originalitatea adaptării ideilor teologice la viaţa cotidiană. Raportarea lor la oameni, la obiceiurile şi evenimentele vremii oferă *Didahiilor* o valoare în plus : aceea de izvor preţios, privind viaţa politică, economică, socială şi morală a ţării, pe care mitropolitul a cunoscut-o îndeaproape.

Didahiile constituie o vastă panoramă a vieţii societăţii româneşti de la începutul secolului al XVIII-lea, plină de informaţii dintre cele mai diverse.

Decăderea morală şi nedreptatea socială nu scapă atenţiei lui Antim. El observă contrastele izbitoare dintre boierii proprietari de pămînt şi ţărănimea lipsită de drepturi, redusă la starea de sărăcie. De aceea, se ridică împotriva inegalităţilor şi a nedreptăţilor sociale.

Antim vorbeşte despre năzuinţa fierbinte a celor robiţi de a se elibera şi a celor Înstrăinaţi de a se înapoia la casele şi la pămîntul lor: „Că cei lucru iaste mai iubit robului, decît slobozirea lui ? Şi ce iaste mai drag streinului, decît întoarcerea la moşiia sa ?“ (II, p. 13).

Totodată, demască jefuirea celor mulţi : „A şaptea poruncă zice să nu furăm, iară noi luom de faţă, cu sila... A zécea poruncă zice să nu pohtim verice lucru strein, iară noi luom tot, să nu aibă cu ce să hrăni“ (II, p. 33).

Arătînd neajunsurile păturii boiereşti din vremea sa, Antim critică societatea feudală românească. Oferim, spre exemplificare, un pasaj din predica în care Antim a surprins cu măiestrie scăderile morale ale boierilor, vorbind despre spovedanie şi supunîndu-i unui necruţător proces de conştiinţă :   alţii iară au cîte doi duhovnici, unul la ţară şi altul la oraş ; la cel de la ţară, ca la un om prost, spune păcatele célé ce socotâşte el că sínt mai mari, iar la cel de la oraş spune păcatele célé ce socotéşte el că sínt mai mici, neguţătorind şi meşterşugind taina ispovedaniei ... Şi la acea mincinoasă ispovedanie, ce facem ? Cercăm să aflăm duhovnic om prost, pentru ca să se teamă de noi şi să-i fie ruşine de fétele noastre şi ce vom zice noi aşa să fie, socotind în gîndurile noastre că, precum înşâlăm pre dînsul, vom înşăla şi pre Dumnezeu... Şi cînd mérgem să ne ispoveduim, nu spunem duhovnicului că mîncăm carnea şi munca fratelui nostru, creştinului, şi-i bem sîngele şi sudoarea fâţei lui cu lăcomiile şi cu nesaţiul ce avem, ci spunem cum c-am mîncat la masa domnească, miercurea şi vinerea, pâşte şi În post raci şi untdelemn, şi am băut vin. Nu spunem că ţinem bălaurul cel cu 7 capete, zavistiia, încuibat în inimile noastre, de ne roade totdeauna ficaţii, ca rugina pre fier şi ca cáriul pre lemn... Nu spunem strîmbătăţile ce facem totdeauna, clevetirile, voile veghiiate, făţăriile, mozaviriile, vînzările şi plrăle ce facem ... Nu spunem că crédem minciunile slugilor noastre mai vîrtos decît adevărul celui ce să năpăstuiâşte, carele, de s-ar jura, nu-l crédem nici îi facem dreptate, ci-l pedepsim cu atîta cruzime de inimă cît de am putea l-am stinge şi de prefaţa pămîntului; ce zicem că fiind în valurile lumii nu putem să ne căutăm de suflet, ci dăm cîte un sărindarîu, iară din jafuri, iar din nedreapta agoniseală. Nu spunem că pre carele îl vedem

că jăfuiaşte şi pradă şi căzndşte pre săraci, îl lăudăm şi-i zicem că iaste om înţelept...“ (II, p. 94 — 94).

În vremea lui Antim, Ţara Românească era nevoită să suporte jugul turcesc. Birurile şi corvezile de tot' felul nu conteneau, boierimea era lipsită de unitate şi învrăjbită, iar ţăranii duceau tot greul robiei. Antim îndemna poporul la unitate, dar nu putea să dm ă lupta făţiş. De aceea, în predicile sale, face doar aluzii la adresa tur, ilor. Îi numeşte „vrăjmaşii cei văzuţi şi nevăzuţi“ care „stăpînes-, pămîntul acesta“.

Într-un pasaj ce descrie corabia apostolilor aflată în mijlocul valurilor răscolite de furtună, Antim sugerează trista stare a ţării, lovită din afară de valurile turceşti, iar dinăuntru de vrajba dintre boieri : „Mi se pare ca cînd aşi vedea înaintea ochilor miei chipul ei, de toate părţile să sufle vînturi mari, să se strîngă împrejurul vîntului nori negri şi deşi, toată marea să spumege de mînie şi petutinde- nea să se înalţe valurile, ca nişte munţi. Mi să pare că văz corabiia apostolilor că o luptă cu multă sălbăticie tulburarea mării : de o parte o bat / valurile, de altă parte o turbură vînturile“ (II, p. 156 — 157).

Resemnarea în faţa jafurilor este astfel zugrăvită : „Lumea aceasta iaste ca o mare ce să turbură, întru care niciodată n-au oamenii odihnă, nici linişte. Corăbiile între valuri sînt împărăţiile, craiile, domniile şi oraşele, mulţimea norodului, politiile,|j supuşii, bogaţii şi săracii, cei mari şi cei mici, sînt cei ce călătoresc şi să află în nevoie.

Vînturile cele mari ce umflă marea sînt nevoile cèle ce ne supără totdeauna.

Valurile ce luptă cu corabiia sînt nenorocirile carele să întîmplă în toate zilele.

Norii ce negresc văzduhul, fulgerile ce orbesc ochii, tunetile ce înfricoşaza toată inima vitează sînt întîmplările cele de multe féliuri, neaşteptatele pagube, înfricoşările vrăjmaşilor, supărările, necazurile ce ne vin de la cei din afară, jafurile, robiile, dările cèle grêle şi nesuferite, carele le lasă Dumnezeu şi ne încungiură, pentru ca să cunoască credinţa noastră şi să ne vază răbdarea“ (II, p. 158).

Este de reţinut faptul că mitropolitul Antim a ţinut, deopotrivă, să laude şi să încurajeze pe cei virtuoşi : „Pentru acéia dară nu iaste minune, iubiţii miei ascultători şi cinstit

şi de bun neam boiari.de m-au rînduit şi pre mine Dumnezeu şi m-au pus, om mic fiind şi smerit, păstor mic la mică turmă, la dumneavoastră, pre care eu nu vă am nici vă ţiu turmă mică, ci mare şi înaltă ; mare pentru buna închinăciune şi dreapta credinţă care o păziţ curată şi nespurcată, fiind încungiuraţi şi îngrădiţi între hotarăle celor striini de fel şi împresuraţi de atîtea nevoi şi scîrbe ce vin întotdeauna, neîncetat, de la cei ce stăpînesc pămîntul acesta“ (II, p. 6).

Antim a observat şi redat cu justeţe lipsurile societăţii din care făcea parte, încercînd, prin toate mijloacele de care dispunea să le remedieze. Graţie acestui fapt, predica lui Antim răirîne o predică vie, realistă, legată de viaţă.

Limba Didahiilor lui Antim Ioireanul

Epoca în care trăieşte mitropolitul Antim nu este prea departe de aceea a începuturilor literaturii româneşti scrise, încadrîndu-se în perioada, destul de amplă, de formare a limbii române literare.

Dintre operele sale, cea mai importantă pentru istoria limbii române literare este, fără îndoială, *Didahiile.* Aprecierile asupra scrisului lui Antim ni-l înfăţişează ca pe un „ctitor“ al limbii liturgice româneşti[1].

El n-a vorbit prea mult despre rosturile limbii, aşa cum au făcut-o cărturarii dinaintea sa, dar a practicat oratoria şi scrisul cu o înaltă conştiinţă a valorilor spirituale, remar- cîndu-se prin fraza armonioasă, muzicală şi metafora plastică.

Raportată la aspectul general al limbii literare din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, limba lui Antim Ivireanul vădeşte influenţa exprijnării-jrii_a_.poporului. impresionează prin.claritale.^cursivitate şi naturaleţe. Spre deosebire de Dosoftei, Antim nu se lasă furat, decît foarte rar, de sintaxa şi lexicul izvoarelor greceşti sau slavone*.

Antim este un .veritabil promotor în dezvoltarea limbii .române literare. Ajungînd să-şi însuşească temeinic limba română, lexicul său este bogat şi colorat,.de sorginte populară, ca la Neculce sau Creangă. [1 2]

[1] I. Bălan, *op. cil.,* p. 22, 244.

[2] Cf. I. Bălan, *Cărţile tipărite după ediţiile prime ale lui Antim,* p. 22, 224.

„Din punct de vedere literar şi artistic, predicile lui Antim depăşesc tot ce s-a scris şi tipărit în româneşte pînă la acea dată prin expresivitate, vigoare şi lirism, de aceea valoarea lor istorico-literară şi artistică este cu totul deosebită remarcă Gábriel Ştrempel[1].

Lucrările sale predicatoriale, de o factură cu totul nouă în evoluţia speciei la români, sínt „remarcabile ca substanţă stilistică. Este exclusă improvizaţia, creaţia lui Antim spriji- nindu-se pe un întreg edificiu de reguli omiletice, pe care le cunoştea din literatura vremii.

Fraza lui Antim este „cînd scurtă şi paratactică, în ritm sacadat, cînd periodică, în ritm lin şi unduios ; cînd simplă, potolită şi reţinută, cînd complexă, ampla, plina de căldură. Exclamaţie şi admirativ uneori, incisiv şi sarcastic alteori, retoric pe alocuri, plastic totdeauna, Antim Ivi- reanul îşi expune...predicile îritr·o limbă e^îţiresivă, plină de nerv, convingătoare“ [1 2].

N. Cartojan, referindu-se la predicile lui Antim, arată că ele constituie un moment important în dezvoltarea limbii române literare. „Fiind strîns legate de societatea timpului şi fiind expuse cu multă căldură, deoarece se adresau nu numai minţii, ci şi inimii, şi urmăreau să convingă, predicile lui Antim se caracterizează, sub raport stilistic, printr-o oralitate . remarcabilă“ *.

Meritul lui Antim Ivireanul constă în contribuţia la statornicirea definitivă a limbii române în biserică şi, implicit, la făurirea limbii literare române.

De sül) condeiul său a ieşit o limbă românească simplă şi plină de frumuseţi.

Sub aspect lexical, opera lui Antim Ivireanul oferă o bogăţie impresionantă de termeni arhaici şi neologistici (împrumuturile slavoneşti sínt înlocuite treptat cu cele neogreceşti, fapt ce a facilitat pătrunderea masivă a terminologiei ştiinţifice a epocii şi a contribuit, implicit, la modernizarea lexicului românesc).

[1] Prefaţa la ed. I, p. 38.

[2] Al. Rotetti şi Borij Cazacu, *Istoria Umbli române literare,* voi. I, Bucureşti, 1971. p. 191-192.

;l N. Cartojan, *op. cît.* p. 226.

Menţionăm în treacăt că Antim a pus în circulaţie termeni importanţi din limbajul pedagocic şi didactic. Astfel, Şt. Bârsănescu, în „Istoria pedagogiei pedagogiei româneşti“ [1] consideră că el este cel ce a introdus termenul de *didactică,* prin lucrarea sa *Carte sau Lumină* (1699), şi a vorbit detaliat despre educaţie, pe care o numeşte „bună pedeapsă“ f„Nu iaste sărac cel ce n-are tată, ci cela ce n-are învăţătură şi buna pedeapsă“ — *Pilde filozoficeşti,* 1713).

Orice analiză a tehnicii compoziţiei predicilor lui Antim nu poate să jiijnceapâ prin sublinierea stilului său cu totul particular, în cadrulcăruiao"gamă larga dTTtropi : **compara-** ţTi, metafore, alegorii metonimii, sinecdoce, inversiuni, repetiţii, enumeraţii, litote, binerhole. interogaţii, exclamaţii, invocaţii, personificări, antiteze, perifraze, ironii, imprecaţii, dialoguri au un **rQl~expo~zLt'î\~** explicativ şi. totodată, ornant. Gradul înalt de elaborare şi gustul literar cu totul ieşit din comun al unui autor care stăpîneşte o masă mare de figuri de stil şi scoate din ele un efect unic, fără ca nimic să fie greoi prin opulenţă a uimit pe cercetători, care au încercat să găsească explicaţia acestui fapt singular pentru epoca aceea în izvoarele de care s-ar fi servit mitropolitul. Astfel, începînd cu Melhisedec, apoi N. Iorga, Sextil Puşcariu, N. Cartojan, N. Dobrescu şi chiar G. Călinescu[1 2] afirmă influenţa predicilor lui Ilie Miniat Veneţianul asupra *Didahiilor* lui Antim. Este drept că cercetători mai noi : Al. Ciurea şi apoi G. ŞtrempeP, pornind de la izvoare istorice şi de la analiza comparată a textelor, neagă această influenţă.

Fireşte că un cărturar cum era Antim nu putea ca, sub aspect doctrinar, în primul rînd, să nu se fi inspirat din Biblie şi din întreaga literatură omiletică creştină pentru construirea predicilor sale, care porneau fatalmente de la subiecte impuse. Dar cît de mare este distanţa de la pretextul religios al *Didahii lor* la ampla frescă a timpului pe care el o construieşte în jurul unor asemenea subiecte. Şi aici Antim e el şi numai el, statura sa de cărturar se înalţă în adevărata ei mărime în fiecare din predici.

[1] Şt. Bârsănescu, *Istoria pedagogiei româneşti,* Bucureşti, 1941, p 22.

* Pentru o discuţie mai amănunţită asupra influenţelor vezi F. Djin-djihaşvili, *op. cît.,* p. 74—76.

[2] Ibidem ; vezi şi Al. Ciurea, *op. cît.,* p. 793, precum şi Antim Ivireanul *Opere,* 1972, Introducere, p. XLVI-XLVII.

Stilul lui Antim este un stil în aparenţa firesc, deoarece el a rostit şi a scris aşa cum a gîndit, dar gîndirea sa este gîndirea unui om rafinat şi cultivat al epocii sale, ceea ce are drept rezultantă un grad înalt de elaborare şi de variaţie, a procedeelor artistice'~HU uumaiTlupS-regulile omileticii, care sînt evidente în diferite procedee retorice, ci şi după subiectul tratat. Este suficient să cităm în această privinţă „Cuvînt de învăţătură la stretenia domnului...“, a cărei tratare, construită în întregime pe antiteze, urmăreşte evidenţierea felului de viaţă, potrivnic dogmelor religioase, dar şi normelor sociale şi morale, al contemporanilor săi. Procedeele antitetice, succedate gradat, ritmul sacadat al frazelor, forţa lor artistică uimesc şi şochează pe cititor, efectul fiind memoratul. „A cincea poruncă zice să nu ucidem, iaTTioi, de nu putem ucide cu băţul sau cu sabiia, ucidem cu limba şi, de nu putem ucide pre alţii, ne ucidem şi ne omorîm înşine pre noi cu faptele căle răle... A şaptea poruncă zice să nu furăm, iară noi luom de faţă, cu sila“ (II, p. 33).

Sau iată „Cazania...“ în care ojerbă de epitete şi metafore dintre cele^mai izbutite „... şi lună-mai iscusită decît aceasta ce ne povăţuieşte noaptea,,... şi soare mai strălucitorii! şi mai luminat decît acesta, carele stinge cu lumina lui toate celialalte lumini, şi ceriuri mai mari şi mai largi în rotocolime...“ pregătesc apologia Fecioarei, construită pe şiruri de comparaţii, fireştiTde esenţă biblică, dar conţi- nînd fiecare cîte o turnură neaşteptată, cîte un cuvînt insolit, cîte o expresie surprinzătoare : „Aleasă iaste, că iaste chC păros, carele cu nălţimea covîrşaşte ceriurile şi pentru miro- suTceî din fire... aleasă iaste că iaste crin, că măcar de au şi născut între mărăcinii nenorocirii...“'7p~19, 20).

Om de aleasă cultură, Antim îşi ornează predicile cu exemple extrase nu numai din realitatea timpului său, ci şi din cronografe, din filozofi şi istorici vechi, din cărţi de mare circulaţie în epocă şi din literatura populară. Natura neînsufleţită şi natura umană sînt mereu prezente. „Cele patru stihii“, elementele primordiale ale filozofilor materialişti antici, revin ca un laitmotiv, de pildă : „Deci stihiia cea dintî şi mai de treaba iaste vîntul, că fără de răsuflare nu poatt trăi omul nici un ceas. A dooa stihie şi mai înaltă iaste focul, nu numai acest ce vedem cu ochii şi ne slujim cu dînsul

ce şi focul cel din văzduh. A treia stihie iaste apa şi a patra stihie iaste pămîntul. Deci dintre aceste patru stihii iaste omul făcut... (II, p. 68).

Iar pentru a îndemna pe auditorii săi la însuşirea învăţăturilor ce li se predică, Antim găseşte această frumoasă comparaţie din *Fiziolog,* carte de medicină populară mult gustată în mediile culte : „Şi cînd eşim de la biserică, să nu ieşim deşârţi, ci să facem cum face ariciul că , după ce mérge la vie, întîi să satură el de struguri şi apoi scutură viţa de cad broboanele jos şi să tăvăleşte pre dînsele de să înfig în ghimpii lui şi duce şi puilor“ (II, p. 73).

Antim-umanistul centrează toate aceste pilde, noţiuni, exemple în jurul ideii de învăţătură, de instruire „Căci pentru. om nu iaste nici undiţă, nici vreun féliu de narea i& cajn.vă- tătura ce~a""îmol otită de cuvmte"~~Această mreaiă a învătă- turii,/puindu-să din dreapta şi din stînga. iaste foarte de **S'p^T c-l'l^vor-sa fie**

Corolarul acestei idei este luminarea minţii. Într-adevăr, poate că nici o altă expresie nu revine mai obsesiv în predicile sale decît aceasta. Antim îşi asumă înalta misiune ele îndrumător spiritual al celor ce-l ascultă şi declară expres că urmăreşte instruirea şi luminarea lor. Şi poate că puţine fraze egalează în nobleţe pe acelea în care cere auditorilor săi participarea. între ele : „Pentru aceasta dară vă pohtesc ca să vă dăşchideţi urechile inimilor voastre şi să ascultaţ cuvintele ce voiu să grăiesc“ (II, p. 98), îndepărtată remines- cenţă poetică ce actualiza în mintea sa expresia „gulis kuri“ (urechile inimii), atît de des întîlnitâ în georgiana sa natală.

CONCLUZII

Incercînd sa desăvîrşim profilul mitropolitului Ţării Româneşti, Antim Ivireanul, vom sublinia că a fost un remarcabil on de cultură.

Tălmăcirile în româneşte ale mitropolitului Antim s-au impus faţă de cele în limba slavonă, atotstăpînitoare în cancelarii şi în biserică pînă în pragul veacului al XVII-lea şi apoi faţă de cele în limba greacă, de la curţile Cantacuzinilor şi a lui Constantin Brîncoveanu.

începutul făcut de Antim, om de vastă formaţie laică şi teologică, îl vor continua alţi cărturari, urmaşii săi la Rîmnic: Damaschin dascălul, Inochentie Climent, Grigore Socoteanu, Chesarie şi Filaret.

Mitropolitul Antim n-a fost numai un iscusit tălmăcitor în limba română, ci şi un scriitor de real talent, avînd un loc bine stabilit în istoria literaturii române.

Antim s-a bucurat de preţuirea a doi domnitori, Constantin Brîncoveanu şi Ştefan Cantacuzino, ca şi de prietenia unui mare număr de cărturari.

Dintre numeroasele aprecieri binemeritate, amintim şi pe aceea a lui Gheorghe Hrisogon Trapezundul, profesor şi director la Academia domnească a lui Brîncoveanu, de la Sf. Sava, contemporan cu mitropolitul, care-i adresează În versuri greceşti cuvinte de laudă ca a celei de mai jos : „... Culegînd diferite istorii din felurite cărţi scrise de bărbaţi nobili greci, descifrînd sensul lor şi condus cu gîndul de înţelepţi, ofer acestea cu smerenie şi cu recunoştinţă, ţie, stă- pînului şi ocrotitorului meu, prea sfinţitul şi prea învăţatul mitropolit a toată Ungrovlahia, Antim cel strălucit din

Ivirea, celui distins în gînduri şi în cunoştinţe, celui cu bun gînd la toate, milostiv, cu fericită gîndire, celui prea apropiat şi iradiind bucuria, oratorului şi distinsului vorbitor, care propovăduieşte la toţi. În faţa tuturor mă fac acum mărturisişi de alte nenumărate daruri, cu care puterea divină a încununat pe prea respectata şi prea Sfinţia Voastră persoană, a Părintelui şi căldurosului meu binefăcător.

O, sălăşluire dumnezeiască a virtuţii, laur al părinţilor şi slava Ungrovlahiei, floare vestită, vas de mireasmă a sfîntului duh, primeşte cu drag această compunere a mea, cu toată nedesâvîrşirea ei“[1].

Activitatea sa atît de bogată şi variată, eforturile depuse pentru înflorirea tiparului în Ţara Românească, la Bucureşti, Snagov, Tîrgovişte sau Rîmnic, pentru împămîntenirea tiparului şi peste hotare, în Gruzia şi Siria, iniţiativa de a îndruma şi instrui clerul şi poporul prin scrieri originale, lupta susţinută pentru introducerea limbii române în biserică, toate izvorîte din năzuinţa fierbinte de a vedea Ţara Românească eliberată de sub jugul turcesc, remarcabilele sale daruri artistice — de traducător, versificator, miniaturist, scup- tor, caligraf — fac din „Antim cel strălucit din Iviria“ un umanist de tip renascentist.

Ideile sale luminate faţă de spiritul vremii, transmise deopotrivă de un patriot neînfricat şi desăvîrşit orator, i-au conferit lui Antim Ivireanul calitatea de factor activ în viaţa culturală şi social-politică a vremii.

Artist de seamă, situat în fruntea valorilor spirituale şi morale ale epocii brîncoveneşti, Antim Ivireanul rămîne pentru totdeauna o personalitate de prim rang în istoria culturii româneşti.

[1] C. Litzica, *Catalogul manuscriselor greceşti,* Bucureşti, 19(9, p- p. 447. Traducere după mss. grec 345, p. 166 — 168, de la Biblioteca Academici R. S. România.

SCHIŢĂ BIBLIOGRAFICĂ

A

Scrieri tipărite de Anlim Ivireanul

Predice făcute pe la praznice mari. Publicate după manuscrisul **de** la 1781, de prof. 1. Bianu. Cu notiţe biografice despre Mitropolitul Ungrovla- liiei Antim Ivirenul de P.S.S. Episcopul Melchisedec, Bucurescl, 1886, XXXI + 218 p.

Didahiile ţinute în mitropolia din Bucureşti... 1709 — 1716. Publicate ... şi corectate de Constantin Erbicenu. Cu o prefaţă asupra Manuscriptelor Mitropolitului Antim Ivirenul. Cu notiţe biografice... de P.S.S. Episcopul Melhisedec, voi. I— II. Bucureşti, 1888-1889. XXXVIII+ 246 p. + 1 pl. (I) XXXII + 537 p. + V. p. (II).

Sfaturi creştine — politice către Prea piosul şi Prea înălţatul Domn şi Egemon a totă Ungro-Vlahia... Ioan Ştefan Cantacuzin Voevod... traduse în româneşte de Constantin Erbiceanu, Bucureşti, 1890, 26 p.

Predicile ţinute **la** Mitropolia din Bucureşti, (1709—1716). Ediţie nouă. Prefaţă de N. Iorga. Vălenii de Munte, 1911, IV + 86 p. Biblioteca Parohială, 1.

Predici. Cu prefaţă şi indice de cuvinte de Petre V. Haneş. Bucureşti, 1915. LIII + 256 p.

Învăţături pentru aşăzăintntul cinstitei mănăstiri a **tuturor sfinţilor,** adecă capete 32, întru carele să coprind toată chiverniseala mănăstirii şi rinduiala milelor ce s-au hotărît să se facă pe an la săraci şi la lipsiţi din venitul casei. Acum Într-acestaş chip aşăzat În zilele prea luminatului şi înălţatului Domn Io Constantin B. Basarab Voevod, de noi smeritul Mitropolit al Ungrovlahiei, Anthirn Ivireanul Ctitorul. La leat 7221. Aprilie 24, în care s-au Început zidirea beserecii. (Manuscris autograf al lui Antim, cu ilustraţii, viniete, iniţiale ornate etc., datorate, desigur, tot lui. Format: 28,5 x 20 cm, 35 ff. Legătură originală în piele — Secţia de manuscrise româneşti a Bibliotecii Academiei R.P.R., nr. 3342).

Predlei, ediţie critică, studiu introductiv şi glosar de Gabriel Ştrempel, Editura Academiei R.P.R., 1962.

Opere, ediţie critică şi studiu introductiv **de** Gabriel Ştrempel, Editura Minerva, Bucureşti, 1972.

B

Scrieri despre Antim Ivire amil

Vasile Macedoneanul, **Capitole fndcmnătdre,** Bucuresci 1C91 - Grccesce.
(Bibliografia Românească Veche, voi. I, nr. 93).
Slnjbcle S-tel Paraschlva-celel-Nouă şi a S-lulul Grigorie Decapolllul, Bucuresci 1692. Grccesce. (Bibi. Rom. Veche, I. 94).
Evanghelie greco-roinână. Bucuresci 1693. (Bibi. Rom. Veche, I. 95).
Psaltire (tip. de Anthim Ivirănul), Bucuresci, 1694. (Bibi. Rom. Veche, I, 96).
Orlndulala slujbei S-lor Constantin şi **Elena,** Snagov, 1696. (Bibi. Rom. Veche
I. 102).
Evanghelie, Snagov 1697. (Bibi. Rom. Veche, I, 103).
Ioan Karyophvlles, **Manual despre câteva nedumeriri,** Snagov 1697. Gre- cesce. (Bibi. Rom. Veche, I, 107).
Discurs panegiric despre Împăratul **Constantin,** Snagov 1697. Grecesce. (Bibi. Rom. Veche, I, 108).
Gramatică slavonească, tipărită de Antim Ivirenul, Snagov, 1697. (Bibi. Roin. Veche, I, 109).
Carte sau lumină, Snagov 1699. (Bibi. Rom. Veche, I, 114).
Mărturisirea credinţei ortodoxe şi **Expunere despre cele trei virtuţi.** Snagov, **1699.** Grecesce. **(Bibi.** Rom. Veche, **I, 117).**
Învăţături creştineşti, traduse de Gheorghe Radovici, Snagov, 1700. (Bibi. Rom. Veche, I, 118).
Flore» darurilor, Snagov, 1700. (Bibi. Rom. Veche, I, 119).
Psaltire grecească, Snagov, 1700. (Bibi. Rom. Veche, I, 122).
Sevastos Chimenitul, **Eortologblon,** Snagov, 1701. Grecesce. (Bibi. Reni. Veche, I, 126).
Ştefan Brâncoveanu, **Cuvlnt panegiric la marele Constantin,** Bucuresci,
1701. Grecesce. (Bibi. Rom. Veche, I, 127).
Ştefan Brâncoveanu, **Cuvlnt panegiric la martirul Ştefan,** Bucuresci, 1701.
Grccesce. (Bibi. Rom. Veche, I, 123).
Ioan Comnen, **Proschlnltarul Ştiutului Munte,** Snagov, 1701. Grecesce. (Bibi. Rom. Veche, I, 129).
Ştefan Brâncoveanu, **Cuvlnt panegiric la martirul Ştefan,** ed. II, Bucuresci,
1702. Grecesce. (Bibi. Rom. Veche, I, 135).
Ciaslov grecesc şi **arăbesc,** tipărit de Antim, În Bucuresci, 1702. (Bibi. Rom. Veche, I, 137).
Noul Testament, Bucuresci **1703.** (Bibi. **Rom.** Veche, **I, 139).**
Sevastos Trapzundiul Chimenitul, **învăţătură dogmatică a blserieel răsăritene,** Bucuresci, 1703. Grecesce. (Bibi. Rom. Veche, I, 140).
Radu Brâncoveanu, **Cuvintare la patima cea mântullore,** Bucuresci, 1704.

Grecesce. (Bibi. Rom. Veche, I, 145).

Plutarch, **Paralele greccscl şi romane,** traduse În grecesca modernă de Const. Brâncoveanu, Bucuresci, 1704. (Bibi. Rom. Veche, I, 146).

Tomul Bucuriei, Rlmnic, 1705, Grecesce. (Bibi. Rom. Veche, I, 149).
Antologhion, Rlmnic, 1705. (Bibi. Rom. Veche, I, 147).
Slujba ştiutului Vlsarlon, Bucuresci, 1705. Grecesce. (Bibi. Rom. Veche, I, 148).
Slujbn Năseeterei de Dumnedeu, Rlmnic. 1706. (Bibi. Rom. Veche, I, 150).
Molitvenie, Rlmnic, 1706. (Bibi. Rom. Veche, 1, 1501).
Radu Brâncoveanu, Cuvlnt panegiric la St. Nicolae, Rlmnic 1706. (Bibi. Rom. Veche, I, 153).
Serviciul bisericesc, Tlrgoviste, 1709. Grecesce. (Bibi. Rom. Veche, I, 157).
învăţătura bisericească, Tlrgoviste, 1710. (Bibi. Rom. Veche, I, 158). Slujba S-tei Ecaterine şi Proscliinitaiul S-tului Munte, Tlrgovişte 1710.
Grecesce. (Bibi. Rom. Veche, I, 159).
Panoplia dogmatică, Tlrgovişte, 1710. Grecesce (Bibi. Rom. Veche, I, 160)
Octoih, Tlrgovişte, 1712. (Bibi. Rom. Veche, I, 162).
Pilde filosofesei, Tlrgoviste, 1713. (Bibi. Rom. Veche, I, 165).
Liturghii, Tlrgovişte, 1713. (Bibi. Rom. Veche, I, 164).
Maxime filosofice, Tîrgovişte, 1713. Grecesce. (Bibi. Rom. Veche, I, 166).
Ciaslov, tradus de Mitropolitul Antim Iviranul, Tlrgovişte, 1715. (Bibi. Rom. Veche, I, 170).
Ghrisant, Despre oficii, clerici etc. Grecesce. (Bibi. Rom. Veche, I, 173). Al. Mavrocordat, Istoria sfintă, 1716. Grecesce. (Bibi. Rom. Veche, I, 176).
Evanghelie georgiană, tipărită de Michail Iştvanovici, la Tiflis, 1709. (Bibi. Rom. Veche, I, 1571).
Acatistul, Bucureşti, 1703. (Bibi. Rom. Veche, IV. 37).
Evanghelie, Rlmnic, 1705. (Bibi. Rom. Veche, IV, 40).
Psaltire, Tlrgovişte, 1710. (Bibi. Rom. Veche, IV, 46). (Originalul se află la Biblioteca V. I. Lenin din Moscova).
Calavasler, Tlrgovişte, 1713. Slavoneste, româneşte şi greceşte (Bibi. Rom. Veche, IV, 48).
Catavasicr, Tlrgovişte, 1714. (Bibi. Rom. Veche, IV, 50).
Ceaslov, Tlrgovişte, 1714. Slavoneste şi româneşte. (Bibi. Rom. Veche, IV, 51).
Ceaslov, Bucureşti, 1703. Slavoneste şi româneşte. (Bibi. Rom. V eche, IV, 143).
Antologhion, Rlmnic, 1705. (Bibi. Rom. Veche, IV, 147).
Slujba Sfintei Ecaterina şi Proscliinitarul Muntelui Sinal, Târgovişte, 1710. Greceşte. (Bibi. Rom. Veche, IV, 159).
Ceaslov, tradus de Antim Ivireanul, Târgovişte 1715. (Bibi. Rom. Veche, IV. 170).
c

Scrieri despre Antim Ivireanul

Adamescu, Gheorghe, Bibliografie pentru viaţa şi opera lui Antim Ivireanul. În : „Gheorghe Adamescu, Contribuţiune la Bibliotegrafia românească“. Bucureşti, Cartea Românească, 1921. Fasc. I, I’asc. a II-a şi Fasc. a III-a.

Albala, Radu, Antim Ivireanul şi vremea lui. Bucureşti, 1962 ; 207 p. + 10 pl. (Colecţia oameni de seamă).
Barnea I., Un mlniaturist român din secolul al XVUI-lea : Popa Fior, Bucureşti, 1939.
Jlazlll, C. Siria şi Palestina, Petersburg, 1873.
Bădulescu, G. Mitropolitul Ungrovlaliiei Antim Jvireanul (1708—1716), Bucureşti, 1893.
Bălan, I., I,india cărţilor biериceşti, 1944.
Bârsănescu, Şt. Istoria pedagogiei româneşti, Bucureşti, 1941.
Belu, D., Aspecte sociale În „Didahiile“ lui Autim, În ,,Mitropolia Olteniei“. XV (1963), nr. 9-10.
Belu, D., Predicile lui Antim Ivireanul, în „Mitropolia Ardealului“, VIII (1963), nr. l-3.
Belu, D., Antim Ivireanul, În „Mitropolia Moldovei“, XI (1964), nr. 9—10-
Belu, D., Opera predlcatorialâ a lui Antim Ivireanul, în „Mitropolia Banatului“, XVI (1966), nr. 7-9.
Berdz.enisvili, N., N. Djavahisvili, C. Djanaşia, Istoria Gruzlcl, p. I, Tbilisi, 1950.
Berechet, Şt., Documente slave de prin arhivele ruse, Bucureşti, 1920.
Berza, M. Problèmes majeures et orientations de la recherche dans l’etude de l'ancienne culture roumaine, în „Revue Roumaine d’Histoire“, 1970, t. III.
Bianu, I. şi Nerva Hodos, Bibliografia românească veche, t. I, Bucureşti, 1903.’
Bodogae, T., Personalitatea Mitropolitului Antim Ivireanul, în „Mitropolia Banatului“, XVI (1966), nr. 7-9.
Bogdan, Damian P., Legăturile Ţărilor Române cu Georgia, în „Studii“ IV (1951), nr. 4.
Teodor, D. (Bogdan, Damian P.). Despre Antim Ivireanul, în „Studii teologice“, VII (1955), nr. 3-4.
Bogdan, Damian P., Viata lui Autim Ivireanul, în „Bis. ort. rom.“, LXXIV (1956), nr. 8-9.
Brătulcscu, Victor, Antim Ivireanul mlniaturist şi sculptor, în „Bis. ort. rom.“, LXXIV (1956), nr. 8-9.
Brătulescu, Victor, Antim Ivireanul ctitor de lăcaşuri slinte, în „Bis. ort. rom.“, LXXIV (1956), nr. 8-9.
Bulat, T. G., Ştiri noi cu privire Iu Antim Ivireanul şi ctitoria sa, în „Glasul Bisericii“,'XX (1961), nr. 5-6.
Bulat, T. G., Din preocupările gospodăreşti ale mitropolitului Antim, în „Bis. ort. rom., LXXXIV (1966), nr. 9-10.
Cartojan, N. Cărţile populare În literatura românească, I, Bucureşti, 1903.
Cartojan, N., Istoria literaturii române vechi, vol. III.
Călinescu, G., Elocvenţa : Antim Ivireanul, în: G. Călinescu. Istoria literaturii române de la origini plnă În prezent, Bucureşti, 1941.
Cerhuleţ, Teodor, Antim Ivireanul (1650—1716), Bucureşti, 1930, 32 p. (Colecţia „Cunoştinţe folositoare“).
Chiriac-Dimancea, N., Antim Ivireanul ca predicator bisericesc, În „Luminătorul“, LX (1927), nr. 7.
Chiţescu, N. ,0 dispută dogmatică din veacul XVII la care au luat parte

Chiţimia, I. C., Antlm Ivlreanul dupA 250 de ani de la moarte, (1716—1966), În „Revista de istorie şi teorie literară, XVI (1967), nr. 2.
Cioculescu, Ş., Antlm Ivlreanul, scriitorul, În : „România literară“, 25 septembrie 1975.
Ciurea, Al. I„ Antlm Ivlreanul predicator ţi orator, În „Bis. ort. rom.“, LXXIV (1956), nr. 8-9.
Clndea, V., O figură luminoasă de cărturar, Antlm Ivlreanul, În „Sclntcia“ XXXVII (1966), nr. 7100 din 11.II.
Clndea, V., Giurcicu, D. C., Maliţa, M., Pagini din trecutul diplomatei româneşti, Editura Politică, Bucureşti, 1966.
Cocora, Gabriel, Antimisul mitropolitului Antlm Ivlreanul, În „Mitropolia Olteniei“. XVII (1966), nr. 9-10.
Constantinescu, Horia, Preocupările soclule În scrisul lui Varlaam, Antlm Ivlreanul şi IJosoitel, în „Glasul Bisericii“, XXII, nr. 9—10.
Constantinescu-Iaşi, P., Legăturile culturale remâno-ruse, În trecut, Editura Academiei R.P.R., 1954.
Copăceanu, Em., Profilul unul mare Ierarh, În „Mitropolia Banatului“, XVI (1966), nr. 7-9.
Coriolan, Şt., Începuturile scrisului În limba română, Bucureşti, 1941.
Cronicu lui Radu Popescu, În „Magazin istoric pentru Dacia“, IV, 1847.
De Castclli, Cristoforo Don, Itelazione e Album dei schlzzl sulla Georgla del secolo XVII, Tbilisi.
Del fin a io, Anton Maria, Istorln delle moderne rivoluzionl della Valacbla, Veneţia, 1718.
Djindjiliaşvili, Fanny, Antimoz Iverlcll, Literatura da helovneba, Tbilisi, 1967 (în limba rusă).
Dinulescu, Ştefan, Viaţa şi activitatea mitropolitului Ţării Româneşti, Antim Ivlreanul (1708—1716), Cernăuţi, 1886, 100 p.
Dobrescu, N., Viaţa şi laptele lui Antlm Ivlreanul, mitropolitul Ungrovla-liIei, Bucureşti, 1910, 119 p.
Dumitrescu, Dan, Activitatea tipografică a lui MlliaIl Ştefanovlcl În Gruzla, în „Studii“, XI, 1958, nr. 4.
Duţu, Al. Cărţile de Înţelepciune în cultura română, Editura Academiei, Bucureşti, 1972.
Duţu, AL, Sinteză şi originalitate În cultura română, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1972.
Duţu, Al. Umanişti români şi cultura europeană, Editura Minerva, Bucureşti, 1974.
Elian, Al., Antlm Ivlreanul apărător al prerogativelor scaunului mitropolitan al Ungrovlahie], în „Studii teologice“, XVIII (1966), nr. 9—10.
Elian, Al., Antlm Ivlreanul ca luptător ca luptător Împotriva agresiunii otomane, În „Glasul bisericii“, XXVII (1968), nr. 11-12.
Elian, AL Legăturile mitropolitului Ungrovlalilel cu patriarhia de Constan-tlnopol şi cu celelalte biserici ortodoxe, În B.O.R., LXXVII, 1959, nr. 7-10.
Erbiceanu, C., Descoperirea manuscriptelor mitropolitului Antlm Ivlreanul, În „Bis. ort. rom.“, XI (1888), nr. 12.
Erbiceanu, C., Maximele şi sentinţele lui Antlm Ivlreanul, În „Bis. ort. rom.“, XIV (1890-1891).

Erbiceanu, C., Cel dinţii „Octolh" Imprimat În Valahla, în româneşte, În „Bis. ort. rom.“, XVI (1892-1893).

Erbiceanu, C., Invălălura **bisericească a** vlădicăl **Antlilm, În** „Bis. ort. rom.“ XVI (1892-1893), p. 769-785 şi XVII (1893-1894). r
Erbiceanu, C., **„Antologiu“ de Antiin lvireanui,** În „Bis. **ort. rom.“,** XVII
(1893-1894).
Enăceanu-Craioveanu, Ghenadie, **Testamentul mitropolitului Autim, supranumit Ivlreanul,** în „Bis. ort. rom.“, IX (1885).
Enăceanu, G., **Mitropolia Ungro-Yalahiel, Condica sllntă publicată după. original,** Bucureşti, 1886, vol. I, 2 **f.** + 448 + XXVI -f XIV + 1 p,
Firmilian, mitrop. Olteniei, **Guviut de pomenire a lui Antim lvireauul. mitropolitul Ţării Româneşti,** În „Mitrop. Olteniei“, XVIII, (1966),
Georgescu, I. V., **Antim lvireanui şi locul iul lu cultura poporului român,** În „Bis. ort. rom“, LXXXIV (1^966), nr. 9-10.
Georgescu, Ilie, **Legăturile Ţărilor Rotnâue cu Ierusalimul. Patriarhii Ierusalimului** în **Ţările** Române **(veac XVII—XVIII).** În „Studii teologice“, VIII (1956), nr. 5-6.
Gheorghiu, N. A., Mitropolitul Antim Ivlreanul şi cărţile populare, În „Bis. Ort. rom“, LVII (1939), nr. 5-6.
Greceanu, Iogofărul Radu, **Istoria domniei lui Constantin Ilasarab** Brlnco- **veanu voievod (1C8I1 —1714),** Bucureşti, 1970.
Grecianu Radu, vel logofăt, **Viaţa lui Constantin** Vodă **Brlucovcanu,** ed. de Ştefan D. Grecianu, Bucureşti, 1906.
Gvincidze, O, **Antim îverieli,** Tbilisi, Meţniereba, 1973 (în limba georgiană.
Haneş, Petre V., Antim **Ivlreanul, Predici,** cu o prefaţă şi indice de cuvinte, Bucureşti, Editura Minerva, 1915.
Hurmuzski, Eudoxiu, **Documente privitoare la Istoria românilor,** publicate de..., v. XIV, p. I şi III, Bucureşti, 1786-1942.
lonescu, **I. Clteva aspecte din viaţa şi opera lui Antim Ivlreanul, În** „Mitrop. Olteniei“, XVIII (1966), nr. 9-10.
Iorga, N„ **Istoria bisericii Româneşti,** ed. II, Bucureşti, 1930.
Iorga, N„ Istoria literaturii române, sec. XVIII, vol. I, Bucureşti, 191 0.
Iorga, N., **Sate şi mănăstiri din România,** Bucureşti, 1905.
Iorga, N„ Mitropolitul Antim lvireanui În luptă cu Ierusalimul pentru drepturile bisericii sale, în „Bis. ort. rcm.“, LII (1934), nr. 11—12.
Iorga, N., Între Antim lvireanui şi Mllrofan, mltropciiţli Ţării Româneşti, În „Bis. ort. rom.“, LIII (1935), nr. l-2, p. l-5, şi nr. 3-4.
Iorga, N., Despre uciderea mitropolitului Antim, Sn „Bis. ort. rom.“, LIII (1935), nr. 5-6.
Iorga, N„ Despre Antim Ivlreanul, În „Bis. ort. rom.“, LV (1937), nr. 11 — 12.
lorgulcscu, B., **Omortrea** mitropolitului Antim **Ivlreanul,** în „Literatură şi artă“ IV (1899).
Ioseliani, P. Epistola patriarhului Ierusalimului Eosltel în Georgia, 1866.
Ivan, Iorgu D., Nulitatea actului **de caterisire a mitropolitului Antim** Ivi- **reanul,** În „Mitropolia Ardealului“, **XII (1967),** nr. **1—3.**
Izvoranu, Stelian, Anfim Ivlreanul, sfătuitor şi **Îndrumător pentru preoţi şi duhovnici,** În „Bis. ort. rom.“, LXXXIV, (1966), nr. 9-10.
Karst, Joseph V., **Code géorgien du rol Valitnng VI,** Strassbourg, 1934.

Kurdghelaşvili, S., **Istoria tipografiei georgiene.** Editura Grúzia sovietică, Tbilisi, 1959 (în limba rusă).
Legrand, Emile, **Bibliographie ltellenlque ou description raisonnée des ouvrages publiés** en **grec** au **dlx-septléme siccle,** Tome I —IV. Paris. **1894-96.**

Leonidze, G., **Antlmoz Iverleli, În „Droşa“, 2, 1951 (În limba georgiană).**
I.itzica, C„ Catalogul manuscriselor greceşti, Bucureşti, 1909, traducere după rnss. grec 345, Biblioteca Acad. R. S. România.
Marcu, Grigorc, Prezenţa ardeleană a mitropolitului Antim Ivireannl, În „Mitrop. Ardealului“ (1966), nr. 9-10.
Mănucă, M., Mitropolitul Antim Ivireanul, În „Mitropolia Moldovei“, XLIII (1967), nr. 3-4.
Mironescu, At., **Sltnla episcopie a eparhiei Rlmnlculul — Tnrnu Severin În trecut şi acum, Bucureşti, 1906, LXXXTV + 695 p.**
Molin, Virgil. Contrlbuţiuni noi la Istoricul relaţiilor enlturale eu orientul ortodox, În B.O.R., martie —aprilie 1961.
Molin, Virgil, Unde a învăţat Antim Ivireanul meşteşugul de „tlparnlc“, în „Glasul bisericii“, XXV (1966), nr. 9 — 10.
Murăraşu, D., Istoria literaturii române, Bucureşti, 1940.
Nanu, Ion, Un monument Istoric de artă religioasă, ctitoria lui Antim, În „Bis. ort. rom.“, LXXIX (1961), nr. 3-4.
Nanu, Ion, Un monument de artă, În „Sabclota Helovneba* nr. 11/1961 (În limba georgiană).
Nanu, Ion, Monumente ale culturii, monumente ale prieteniei, În „Vecernii Tbilisi“. 21 mai 1962 (În limDa rusă).
Nedelescu, Emil, Contribuţia lui Antim Ivireanul la restaurarea şi înfrumuseţarea sfintelor lăcaşuri din Eparhia Rlmnlculul şi Noului Severin, În „Mitropolia Olteniei“, XVIII (1966), nr. 9-10.
Odobescu, Al., Clteva ore la Snagov, În Opere alese. II, 1941.
Odobescu, AL, Comunicare la Societatea Academici, 1873.
Ortiz, Ramiro, Per la storla della cultura italiana În Rumania, Roma, 1943.
Paicidze, G. G. Poliod russkih volsk na poberejle kaspllskogo moría 1722— 1723 1 Grúzia, Tbilisi, 1955.
Panaitescu, P. P., Începuturile **şi** biruinţa scrisului **În** limba română, **Editura Academici R.P.R., Bucureşti, 1965.**
Papiu Harían, Al., Tezaurul de monumente istorice, I. Matei al Mirelor, Istoria celor petrecute În Ţara Românească, Bucureşti, 1862.
Picot, Emile, Notice biographique et bibliographique sur l’imprimeur Anthime d’Ivir, métropolite de Valachle, ln „Nouveaux Mélangés Orientaux“ (Mémoires, textes et traductions publiés par les professeurs de l’École spéciale des langues orientales vivantes, â l’occasion du VlI-e Congrès International des orientalistes réunis à Vienne, septembre 1886), Paris, 1886.
Piru, AL, Literatura română veche, EPL, Bucureşti, H62.
Popescu, Mihail-Gabriel, Mitropolitul Ungrovlahici Antim Ivirranul, ctrmultor bisericesc şi propovăduitor al „Evangheliei“, ln „Studii teologice”, XX (1969), nr. l-2.
Popcscu, Teodor M., Antim Ivireanul, apostol şi mucenic al dreptei credinţe ln „Bis. ort. rom.“, LXXIV (1956), nr. 8-9, p. 353-863.
Potra, George, Clteva ştiri noi şi **precizări În legătură cu Biserica**

Antim, ln „Bis. ort. rom.“, LXXXI (1963), nr. 3 -4.
Rămurcanu, Ioan, Antim Ivireanul, luptător pentru ortodoxie, ln „Bis. ort. rom.“, LXXXIV (1956). nr. 8-9.
Rosettl, Al. şi Boris Cazacu, Istoria limbii române literare, vol. II, ediţia a II-a. Editura Minerva, Bucureşti, 1971.

Ruffini, Mario, II metrnpolita valacco Antim Ivircannl, în „Oikoumenikon“, 1966, voi. III.
Sacerdoţeanu, A., Antlm Ivireanul, arcliivist, bibliotecar şi tipograf, în „Glasul bisericii“, XXII (1963), nr. 9-10, p. 883-886 şi XXIII (1964) nr. 3 —4(.
Sacerdoţeanu A., „Capete de poruncă“ de Antim Ivireanul, în „Glasul Bisericii“, XXV (1966), nr. 9-10.
Sacerdoţeanu, A., Un autograf al lui Antim Ivireanul, în „Bis. ort. rom.“, LXXXIV (1966), nr. 9-10.
Sacerdoţeanu, A., Sigiliile mitropolitului Antim Ivireanul, în „Mitropolia Olteniei“, XVIII (1966), nr. 9-10.
Sădoveanu, M., Limba povestirilor istorice, comunicare făcută la Academia R.S.R., în „Contemporanul“ 1955, februarie 11, nr. 6/346.
Saraşidze, K., Prima tipografie gruzină (1709—1722) (în limba georgiană), Tbilissi, 1959.
Săvoiu, Em. Em., „Capetele de poruncă“ ale mitropolitului Antim Ivireanul,, în „Renaşterea“ XXI (1944), nr. 10.
Săvoiu, Em., Em., „Capetele de poruncă" ale lui Antim Ivireanul, în „Bis. ort. rom.“, LXXXIV (1966), nr. 9-10.
Semionova, L. E., Stabilirea legăturilor diplomatice permanente intre Ţara Românească şi Rusia la sflrşitul sec. al XVII-lca şi Începutul secolului al XVIII-lca, În „Romanoslavica“, 5 (1962).
Simioncscu, Dan, Antim Ivireanul, scriitorul, în „Analele Academiei R. S. România“, C (1966).
Simionescu, Dan, Cărţi arabe tipărite de români în secolul al XVIII-lca (1701-1747), în „Bis. ort. rom.“, LXXXII (1964), nr. 5-6.
Simionescu, Dan, Imprcssion de livres arabes et knramanlis en Valachie ct enMoldavie cn XVIII-c sleclc, în „Studia ct acta orientalia“, nr. V-VI.
Simionescu, Dan şi Muracade, Emil, Tipar românesc pentru arabi în secolul al XVIII-lea, în „Cercetări literare“. III (1939).
Simionescu, Dan şi Petrescu Victor, Tirgovişte — vechi cenlru tipografic românesc, Muzeul ţudeţean Dîmboviţa, Tîrgovişte, 1972.
Şerbănescu, N., Antim Ivireanul tipograf, în „Bis. ort. rom,[1]'. LXXIV (1956), nr. 8-0.
Şerbănescu, N., Documente din timpul păstoriei lui Antim Ivireanul la Rlmnic, în „Mitrop. Olteniei,“, XVIII (1966), nr. 9-10.
Şerbănescu, N., Istoria mănăstirii Snagov, Bucureşti, 1944.
Şerbănescu, N., Mitropolitul Teodosie al Ţării Româneşti, în „Studii tcolo gice“, IV, 1952.
Ştempel, Gabriel, Un cronograf ilustrat atribuit mitropolitului Antim Ivireanul, în „Romanoslavica", XIII (1966).
Ştrempel, Gabriel, Antim Ivireanul. La £50 de ani de la moartea sa, în „Analele Academiei R. S. România“, C (1966).
Ştrempel, Gabriel, Antim Ivireanul, în „Revista bibliotecilor“, XIX, (1966) nr. 9.
Tabagua, I., Redi Kartlisa, „Revue de Kartvelogie“, voi. XXXI, Paris, 1973.

Teodorescu, Barbu, Cultura În cuprinsul Mitropoliei Ungrovlaliiei. a) Cărturari, tipografi, biblioteci, şcoli, În: „Bis. ort. rom.“, 67, nr. 7—10, iul.—oct. 1959.
Tomescu, M., Forma grafică a cărţii româneşti În secolul al XVll-Iea şi Începutul secolului al XVIII-lea, în rev. „Poligrafia“ nr. 2 (10), 1966.
Vlad, Sofron, Mitropolitul Antlm Ivireanul, în „Mitropolia Ardealului“, XII (1967), nr. l-3.
Voinescu, D., Biserica Antlm, în „Boabe de grlu“, IV (1933), nr. 9.

CUPRINS

Apărut 1952. Format 54X84/16. Coli tipo i
SggSSgS 2 5 £ E


Lei 3,25